

УДК 338.432 : 332.012.2

*В.В. ЮРЧИШИН, доктор економічних наук, професор, академік НААН
Державна установа «Інститут економіки та прогнозування НАН України»*

До проблеми системної переорієнтації розвитку агросфери на засадах соціоекономіки

Науково-прикладні аспекти

Постановка проблеми. Формування соціоекономіки як новітньої складової класичної економічної науки об'єктивно зумовлює неминучість її проникнення в практику розвитку виробничих галузей. Базове положення акад. В. Гейця [3] про необхідність розроблення *соціоекономічної моделі майбутнього України послідовно орієнтує на те, що на засадах такої моделі формуватимуться її галузеві субмоделі*. Однією з них має стати субмодель аграрного призначення. Це, у свою чергу, зумовить необхідність переорієнтації нинішньої агросфери на засади соціоекономіки. Науково-прикладне дослідження такої надскладної і водночас надважкої для розв'язання проблеми лише започатковується. Розроблення відповідних засад покладено в основу даної наукової статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поки що їх дуже мало. Крім означеної вище монографії [3] частково розглядаються у дослідженнях і публікаціях ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», науковцями якого розроблено вітчизняну модель аграрного розвитку та її соціоекономічної переорієнтації [9] й опрацьовано концептуальні основи соціоекономічної модернізації аграрного сектору України [4]. Досліджено також аграрні аспекти соціоекономіки з позицій еволюції економічної науки [13].

Мета статті – розкрити науково-прикладні засади соціоекономічної переорієнтації агросфери.

Виклад основних результатів дослідження. Розроблені в Державній установі «Інститут економіки та прогнозування НАН України» теорія, сутність, цільове призначення, концептуальні основи формування та ефективного функціонування соціоекономічної моделі майбутнього України [3] послідовно орієнтують на розуміння її багатоцільовою суспільно і соціально необхідною *системою національно стратегічного рівня*. Системою, яка охоплюватиме собою зумовлювану обставинами сукупність її структурних підсистем (субмоделей): галузевих, макро-, мезо- і мікротериторіальних, природоохоронних, духовно-гуманітарних тощо. Яка, крім іншого, виконуватиме стратегічно орієнтовану не тільки соціально-економічну, а й суспільно-політичну та, відповідно, державотворювальну функцію. Однією з її підсистем *покликана стати субмодель агро-соціоекономічного призначення*.

У прикладному відношенні це у нашому дослідженні трактується таким чином, що галузева соціоекономічна субсистема (субмодель) має формуватися й функціонувати у повній відповідності з базовими основами національної соціоекономічної моделі майбутнього країни. Маючи стратегічно цільове агропродовольче призначення і ґрунтуючись водночас *на прогресивних концептуальних засадах чинної в країні аграрної політики*, вона має бути такою, щоб у процесах функціонування цілеспрямовано забезпечувати системну трансформацію такої політики в багаторазово ефективнішу *агро- (агропродовольчо) соціоекономічну політику*.

Інше вихідне положення формування та забезпечення ефективного функціонування такої політики повинно мати у своїй основі *реальне визнання* того, що жодною мірою не применшуючи ролі й місця всіх інших галузевих соціоекономічних моделей в їхній загальній сукупності та системній єдності, слід послідовно орієнтуватися на те, що чільне місце серед них у *нашій країні завжди посідатиме агро- (агропродовольчо) соціоекономічна субмодель*. Не тільки через те, що її матеріальну, економічну основу завжди становитиме одна з найбільших і найважливіших, неперехідних за значенням вітчизняних національних цінностей – *хліборобська галузь з її віками надбаним селянською працею потужним фундаментально створювальним потенціалом*. А й тому, що і надалі, *безконечно завжди*, така галузь, набуваючи соціоекономічного змісту, характеру функціонування та, що найважливіше, відповідної суспільної й соціальної результативності, покликана стати однією з визначальних основ відродження вітчизняного селянства як іншої, поряд із безпосередньо хліборобством, *національної цінності – селянства з його, ним же віками створеними, сільськими поселеннями і властивими кожному з них духовним, мовним, народно-культурним, звичаєво-побутовим та іншим сукупно взятим націєтворчим багатством*. Навіть в умовах зменшення частки селянства у вітчизняному агростворювальному потенціалі України, воно завжди посідатиме у ньому одне з чільних місць.

На них – селянах і хліборобстві – Україна постала, здавна утвердилась у світових хліборобських процесах та продовжує залишатись і надалі залишатиметься у глобалізованому світі одним із найпотужніших та надійніших продуцентів багатоцільової продукції сільського господарства і продуктів її переробки. Крім повного забезпечення відповідних внутрішньодержавних потреб, агропродовольчий потенціал нашої країни буде завжди потрібний також світові.

Послідовне дотримання таких вихідних положень із самого початку й на всіх етапах освоєння в країні агросоціоекономіки розглядається у дослідженні однією з визначальних засад не тільки ефективного досяг-

нення у єдності етапних і кінцево-результативних мети та завдань не лише безпосередньо галузевої, а й національної соціоекономічної моделі майбутнього України. У більш загальному відношенні це знаходитиме відображення в нарощуванні відроджувально-створювального потенціалу соціоекономічної системи країни, у тому числі в частині повнішого та ефективнішого подолання наслідків багаторічних соціальних деградацій на селі.

Інші науково-прикладні узагальнення результатів дослідження з цього приводу охоплюють наступне.

Історичні витoki соціоекономіки й особливості її дослідження в Україні

Перші повідомлення про соціоекономіку як одне з відгалужень еволюції економічної теорії стосуються 1989 року, коли в Школі бізнесу Гарвардського університету Амітаї Етціоні заснував Міжнародне товариство розвитку соціоекономіки (SASE) [12]. Воно з самого початку заявило про себе таким, що працюватиме на зіткненні економіки та інших суспільних наук: соціології, психології, політичної науки, права, філософії, історії й ін. Тобто, соціоекономіка з моменту її виникнення почала і продовжує формуватися *міждисциплінарним напрямом економічної теорії та всієї сукупності соціальних і суспільних наук*.

Згідно з цим за одним із визначень соціоекономіка трактується науковою дисципліною, що об'єднує ідеї й результати всіх соціальних наук, які вивчають різні аспекти економічної та інших форм поведінки людей, що спираються на свободу вибору [10]. Інше визначення трактує соціоекономіку напрямом, який розвивається паралельно економічній соціології, спираючись в основному на критику неокласичної економіки [2].

За М. Шабановою [10], соціоекономіка розвивається міждисциплінарною парадигмою неокласичної економічної теорії, а її міждисциплінарний характер набуває значення основи методологічних підходів до її пізнання. Нею ж привертається увага до того, що соціоекономіка завжди співвідноситиметься з її базовою науковою основою –

економікою як частковість із цілим. На відміну від деяких дослідників, які вважали, що соціоекономіка як наука може бути посиленою лише для високорозвинутих країн та що її не зможуть освоїти малорозвинуті країни, як і ті, що йменуються країнами з перехідною економікою, М. Шабанова відстоює ідею про її прийнятність як для стабільно функціонуючих, високорозвинених соціально-економічних систем, так і для економік та суспільств, що трансформуються. Водночас із цим вона належить до дослідників, переконаних у тому, що в соціоекономіці завжди будуть актуальними моральні зобов'язання й соціальні очікування. В методологічному відношенні винятково важливим слід вважати її ж висновок щодо того, що соціоекономіка, як і економіка загалом, не належить до замкнених систем. Навпаки, вона послідовно входить у суспільство, в його культуру, систему владних відносин тощо [10].

У світовій науковій практиці соціоекономічні дослідження зосереджуються переважно на відповідних теоретичних, у тому числі фундаментальних, проблемах. Про безпосередньо прикладні аспекти соціоекономіки у зарубіжних країнах (за деякими даними вони проводяться у 60-70 країнах, кількість яких продовжує збільшуватись) відомостей небагато, або вони розглядаються дотично, опосередковано. Пояснення цього можуть бути різними. Одне з них, ймовірно, може ґрунтуватися на тому, що новітня у своїй основі наука *соціоекономіка*, до того ж така, що постала внаслідок *еволюції економічної теорії*, привертає увагу й зацікавленість передусім економістів і соціологів-теоретиків, які вже досягли у цьому відношенні помітних успіхів та одержали і продовжують одержувати визнання також із боку теоретиків. Продовженням цього може бути те, що, знову-таки, як наукова інновація соціоекономіка ще просто «не дійшла» до практики. У тому числі через те, що попит на неї з боку виробників проявляється обмежено, або й поки що у багатьох випадках вона до них ще не стала зрозумілою і необхідною.

Водночас із такими підходами виправдано орієнтуватися на власне економічні (соціально-економічні) причини у їх загально-

прийнятому розумінні. Як показує світовий досвід, у розвиткові країн, народів, галузей тощо, навіть без безпосереднього впливу соціоекономічних ідей, все помітніше, цілеспрямованіше й результативніше проявляється практика, в якій підвищуються і поглиблюються міждисциплінарні наукові бачення й прикладні тенденції. На цій основі досягається надійніша та ефективніша єдність складових кожного даного розвитку. Взаємодіючи між собою, взаємопроникаючи одна в іншу і взаємозбагачуючись при цьому, вони ефективніше проявляють наявний у кожній такій складовій створювальний потенціал та забезпечують їхню очікувану (стратегічно необхідну) синергетичну віддачу.

В Україні дослідження, які з деякою умовністю можна співвідносити із соціоекономічними, вже мають певну історію. Її витoki стосуються 90-х років минулого століття, коли в Інституті економіки Академії наук Української РСР (тепер – ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України») були започатковані й порівняно швидко виведені на високий рівень дослідження соціально-економічних і безпосередньо виробничо-господарських процесів та відносин на селі, в яких зосереджувалися і перепліталися безпосередньо тогочасні та стратегічні інтереси села й селянства з виходом на відповідні сільські території. За своєю сутністю вони *не були власне соціоекономічними в їх сучасному розумінні*. Але в сутнісному відношенні, в їх внутрішньому соціально-економічному наповненні та взаємопереплетенні відповідні дослідження, започатковані й виконані Л.О. Шепетько та її науковою школою і сконцентровані у відповідному двотомному науковому виданні [7], можуть вважатися такими, що ними закладено науково-методологічні підвалини досліджень у нашій країні, наближених до того, щоб по сучасному йменувати їх науково-прикладними витоками соціоекономіки в її сучасному розумінні.

Вже перші власне соціоекономічні дослідження в нашій країні, зосереджені в «Інституті економіки та прогнозування НАН України», виявилися *фундаментально важливими*. Передусім завдяки їхній оригіналь-

ній теоретичній, у тому числі науково-методологічній сутності, проникнутій новітніми, послідовно інноваційними, системно-стратегічними баченнями. І водночас завдяки тому, що вони з самого початку визначили *концептуально важливий генеральний напрям розвитку соціоекономіки в Україні – її всеохоплювану, в тому числі гуманістичну підпорядкованість*. Із цього приводу, зокрема, було видано відповідну монографію, в якій саме з цих позицій досліджувався інноваційно-технологічний розвиток нашої країни [8]. Фундаментально стратегічною науково-базовою основою соціоекономічного розвитку України стали результати дослідження акад. В. Гейця, в яких *соціоекономіка, соціоекономічний розвиток і відповідні їм суспільні та соціально-економічні відносини розглядаються в контексті більш загальних, державотворювальних позицій* [3]. Відповідно фундаментально-створювальне соціоекономічне осереддя результатів дослідження зосереджено в його ж обґрунтуваннях необхідності розроблення в Україні соціоекономічної моделі її майбутнього. *На чільне місце у ній виведено визначальну роль соціального капіталу в забезпеченні розвитку та взаємозалежність технократичної й соціальної складових у новітній ідеології, що вимагає детального аналізу змісту соціогуманізованих складових розвитку* [3]. Іншими базовими основами такої моделі в цій же монографії визначено:

- взаємодію довіри та розвитку;
- інституційні перетворення і суспільний розвиток;
- політичні й економічні реформи: проблеми їх синхронізації та конкуренції в бізнесі й політиці;
- соціоекономічні перетворення в Україні, у тому числі на основі переосмислення пройденого і роздумів про майбутнє.

Такі бачення проблеми не тільки окреслюють сутнісні горизонти та зміст стратегічно зорієнтованого соціоекономічного розвитку України, а й зумовлюють необхідність пошуку відповідних їм регіональних, галузевих та інших науково-прикладних рішень. У тому числі таких, що стосуються переорієнтації агросфери країни на соціоекономічні засади розвитку.

Відповідні дослідження проводяться у відділі економіки і політики аграрних перетворень цього ж Інституту. Одержані результати стосуються сутності соціоекономіки, науково-прикладних основ її становлення в нашій країні, соціоекономічної модернізації агросфери. Припускається, що за сприятливих обставин одержані результати певною мірою можуть бути корисними також для розроблення соціоекономічних моделей розвитку інших галузей, сільських територій різних рівнів, місцевих сільських громад.

Безвідносно до того, як розвиватимуться в нашій країні події навколо освоєння соціоекономічних основ розвитку агросфери і сільськогосподарського (агропродовольчого) виробництва загалом, у даному випадку видається виправданим мати на увазі те, що у вітчизняній практиці ми хоч і рідко й обмежень вже мали й маємо нині хай навіть віддалену, але все ж певну подібність господарювання частини агроформувань на засадах, подібних до соціоекономічних. Маються на увазі передусім ті колгоспи та радгоспи радянського періоду, в яких високий соціально-економічний розвиток супроводжувався всебічним або близьким до цього соціальним, гуманітарним, духовним насиченням, яке вільно доходило до селян й усього іншого сільського соціуму. У свою чергу ці елементи розвитку дедалі очевидніше ставали однією з першооснов ефективного функціонування колективних і державних сільськогосподарських підприємств у всій їхній сутності та поліформності. У модифікованих до особливостей сучасності агроформувань різних типів соціоекономічні засади розвитку і нині поступово пронизують чинні на селі господарюючі суб'єкти. Не виключено, що подібні бачення можуть сприйматися дискусійними або й некоректними. Але нехтувати тим найкращим, що мало місце у певній (орієнтовно десятій частині колгоспів та радгоспів радянського періоду) і що є приблизно у такій же частині теперішніх агроформувань, не виправдано, бо вони можуть вважатися своєрідним зразком уміння ефективно господарювати на землі на наближених до соціоекономічних засадах у нелегкі радянські роки. Йдеться про госпо-

дарства, які водночас із ефективним виробничим господарюванням шляхом диверсифікації виробництва, розвитку на селі несільськогосподарських галузей тощо, підтримували та нарощували соціальний розвиток, забезпечували зайнятість частини селян на промислових виробництвах, поступово підвищували зарплату, створювали у господарствах і поза їх межами лікувальні, відпочинкові й оздоровчі бази тощо. Хай навіть у менших масштабах, але дещо з цього приводу має місце і нині. На той час то був просто досконалий соціально-економічний розвиток у його загальноприйнятому розумінні, якому легше надати соціоекономічного змісту й характеру, ніж організувати його там, де переважає соціальний та економічний занепад. За добре організованого соціоекономічного розвитку кращі з цього приводу агроформування і сільські території можуть стати своєрідними осередками прискорення процесів переорієнтації агросфери на соціоекономічні засади розвитку.

Деякі інші сутнісні соціоекономічні аспекти

Один з результатів даного дослідження ґрунтується на тому, що поки що у нашій країні маємо лише перші, переважно пошукові, не об'єднані стратегічно орієнтованим цілісним задумом і змістом наукові підходи до системного розуміння соціоекономіки: від її сутності, стратегічно-цільового призначення та процесів, що її супроводжують, до обґрунтування концептуальних засад її формування, становлення в умовах сучасності з одночасною орієнтацією на найближче, очікуване (середньострокове) й стратегічно віддалене майбутнє. Усвідомлюючи водночас, що хоч і обмежено, та все ж зроблене у цьому відношенні може знаменувати собою обнадійливий, відповідний цьому науково-організаційний пролог, завдяки якому фрагментарні соціоекономічні витоки поступово ставатимуть потужнішими та, з'єднуючись в єдине русло, прискорять проникнення сутнісно глибших трансформаційних соціопроектів у соціоекономічну науку і практику.

Водночас виникає необхідність із самого початку налаштовуватися на те, що науково-прикладне освоєння соціоекономіки давати-

меться важко. У тому числі з огляду на те, що навіть у науковому середовищі воно поки що сприймається надміру обережно, внаслідок чого науково-прикладні аспекти її дослідження прокладають собі дорогу в аграрно-економічну науку поки що дуже обмежено й повільно. Не кажучи вже про практику. Таке застереження у нашому дослідженні розглядається не з позицій критики, а виключно як пошук шляхів і механізмів подолання подібних тенденцій. У зв'язку з цим виправдано ще раз розглянути деякі сутнісні аспекти соціоекономічного призначення.

У тому числі з огляду на те, що результати досліджень дають підстави трактувати соціоекономіку суспільно, соціально й економічно зумовленим і об'єктивно необхідним науково-прикладним явищем, становлення й утвердження якого відбуватиметься на засадах системо-синтезу, здійснюваного як єдиний соціоекономічний процес, у якому, згідно з В. Костюком, неможливо виділити ні економічну, ні соціальну складову в «чистому» вигляді, оскільки вони функціонують тільки в «суміші» [6]. З огляду на це соціоекономіка у даному дослідженні трактується також соціально виробничим явищем суспільного рівня, в якому досягається настільки ефективно (його можна вважати органічним) злиття воедино соціальних, економічних та всіх інших складових розвитку, яке, надаючи йому змісту і характеру завершеної цілісності, забезпечує спочатку становлення, а згодом також утвердження соціоекономічного розвитку й відповідних йому відносин.

Такий синтез орієнтує на послідовне забезпечення у процесах розвитку настільки ефективного функціонування соціоекономічної системи, за якого реально досягалася б чітка, цілеспрямована взаємодія усіх без винятку її елементів, їхнє взаємопроникнення, взаємозбагачення та ефективний прояв створювального потенціалу кожної з них в інтересах функціонування системи як соціоекономічної цілісності. Вона ж, синтез-система, покликана забезпечити прояв акумульованого у ній суспільно- і соціально-створювального потенціалу по всій вертикалі: від національного рівня до регіональних,

галузевих та безпосередньо місцевих рівнів, виробничих і невиробничих сфер в інтересах кожної окремої людини, соціуму загалом та стратегічно орієнтованого розвитку країни.

По-іншому, це дає підстави розглядати соціоекономіку з позицій її здатності забезпечувати *вищу, продуктивнішу якість розвитку*, а спільно з ним також краще у всіх відношеннях життя зайнятим у ньому і в країні загалом. Оскільки соціоекономіка своїм цільовим призначенням має стратегічну підпорядкованість, породжувана й забезпечувана нею нова якість за сутністю, характером функціонування покликана бути послідовно інноваційною: від її прояву (зародження) до формування на її основі очікуваної від неї результативності.

У підсумковому розумінні *соціоекономіка у даному випадку трактується економікою, покликаною реально діяти в інтересах людини, суспільства і держави*. В ній акумулюються послідовно оновлювані найкращі науково-прикладні надбання минулого й сучасності людського розвитку. Відповідно до цього її виправдано розглядати як *своєрідну постійно діючу, соціально і суспільно необхідну динамічну єдність історично набутих, послідовно збагачуваних та ефективно втілюваних у життя новітніх знань і практичних навиків на кожному даному проміжку часу, в кожних конкретних умовах й обставинах кожної даної сьогочасності*. Багата минулим і послідовно збагачувана кожною даною теперішністю, соціоекономіка входить у кожне своє та країни майбутнє із збагаченим і, відповідно, потужнішим створювальним потенціалом з його духовними, соціальними, матеріальними, економічними та іншими складовими.

Звичайно ж, з відповідними кожній із них і всій їхній сукупності механізмами його прояву, продуктивного вивільнення й забезпечення очікуваної від нього кінцевої, синергетичної суспільної та соціально-економічної результативності. У загальнішому відношенні таке науково-прикладне розуміння соціоекономіки розглядається однією з визначальних основ неминуче невідкладної, великомасштабної системної модернізації економіки країни й усіх без винятку

її складових. *Базовим у ній покликано реально стати задоволення духовних, соціальних, культурологічних, інтелектуальних, економічних та всіх інших життєзабезпечувальних інтересів і потреб кожної окремо взятої людини, місцевих громад, сільських соціумів теперішніх та майбутніх поколінь, суспільства і країни загалом*.

У зв'язку із набуттям соціоекономікою характеру й сутності однієї з базових основ модернізації економічного розвитку країни, її у науковому відношенні доцільно розглядати, опрацьовувати і матеріалізувати (втілювати у практику) цілісно-єдиним суспільно та соціально необхідним (неминучим) явищем з наступним використанням очікувано-одержуваних результатів при розв'язанні соціоекономічних національних, регіональних, галузевих, безпосередньо виробничих проблем розвитку. Таке її розуміння передбачає проведення за єдиним, послідовно-інноваційним за сутністю й характером здійснення науковим сценарієм одночасних досліджень більш загальних, базових і конкретно цільових складових соціоекономічного призначення.

Припускається також, що в інтересах соціоекономіки її соціальна складова використовуватиметься не тільки (або й не стільки) в її усталеному, власне соціальному розумінні, а й, у тому числі, із *соціологічних позицій*, точніше, з позицій *економічної соціології*. Відповідно до цього вихідною науковою (науково-прикладною) основою, що формує категорію *соціоекономіка, є своєрідна тріада: економічна теорія, економічна соціологія і сукупність інших суспільних наук*, застосовуваних у соціоекономічних інтересах. Таке трактування відтінює одну із найважливіших, а якщо точніше – визначальну системоутворювальну особливість соціоекономіки – *її міждисциплінарний зміст, характер формування й становлення*. Міждисциплінарний характер, а якщо точніше – міждисциплінарна сутність – соціоекономіки все очевидніше набуває визначального місця в теоретичних дослідженнях цієї категорії. Особливо чітко це простежується у дослідженнях Т. Заславської, яка *трактує*

соціоекономіку як актуальну основу між-дисциплінарної інтеграції [5].

У прикладному розумінні це означає обмеженість, або й помилковість зосереджуватися при дослідженнях соціоекономіки лише категоріями **соціо** і **економіка**. Оскільки визначальною передумовою досягнення реального соціоекономічного розвитку стає послідовно-системне включення в соціоекономічне використання потенціалу всіх інших суспільних наук: соціології, філософії, історії тощо по всій вертикалі соціоекономічної системи, з одночасним забезпеченням найбільш ефективної організації соціоекономічного розвитку й відповідних йому відносин. Саме ця обставина може виявитися найскладнішою для забезпечення ефективно діючого соціоекономічного розвитку, в тому числі соціоекономічної переорієнтації агро-сфери.

Одна з проблем на цьому шляху зумовлюється обмеженим розвитком у нашій країні економічної соціології, у тому числі тієї її частини, що стосується агропродовольчого сектора.

У даному дослідженні приймається також, що властиву їй науково-формульовану і прикладну функцію соціоекономіка зможе виконати лише за умов, якщо:

- соціальна (соціологічна) та виробнича (економічна) складові кожного даного процесу соціоекономічного розвитку міститимуть достатній для виконання визначеної для цього функції відповідний соціально й економічно створювальний потенціал, який реалізовуватиметься необхідними для його вивільнення і практичного втілення досконалими й ефективно діючими механізмами;

- у свою чергу соціальна складова соціоекономічного розвитку має бути достатньою мірою наповнена необхідними для її ефективного прояву економічним змістом, формою (методами) його вивільнення і способами практичного застосування;

- при цьому соціальна та економічна складові при всій їх своєрідності покликані діяти, проявлятися, взаємодоповнюватися та взаємозбагачуватися як *реально завершена єдність*. По-іншому подібне трактування можна розглядати таким, за якого *соціоекономіка являє собою послідовно системну ціліс-*

ність, в якій її соціальна (соціологічна) й економічна складові набувають характеру відповідних підсистем із певною (необхідною) сукупністю субсистем нижчих порядків.

З огляду на те, що навіть найдосконаліші теоретичні побудови не володіють здатністю до самовключення у результативно створювальні процеси і самопрояву наявного в них науково-розбудовчого потенціалу, в дослідженні на одне з чільних місць виведено інші, не менш важливі для соціоекономічних потреб висновки. На перший погляд, вони можуть здаватися віддаленими від потреб соціоекономічного розвитку. Насправді ж вони є його безпосередньо рушійною, власне створювальною складовою, без якої, до того ж без достатньо опрацьованої у науково-прикладному відношенні, соціоекономічний, як і будь-який інший, розвиток неможливий. Конкретніше це виглядає таким чином, що навіть найкраще опрацьовані побудови власне (безпосередньо) соціоекономічного призначення будуть бездіяльними або недостатньо ефективно діючими, якщо їх послідовно не зорієнтувати на одержання відповідних цьому проміжних і кінцевих результатів.

Найбільш загальний і водночас достатньо конкретний висновок ґрунтується на тому, що соціоекономіка (соціоекономічний розвиток) зможе виправдати своє соціальне й суспільне призначення лише за обставин, за яких у ньому разом із його досконало опрацьованою теоретичною побудовою (науковим блоком) *не менш досконало діятиме його безпосередньо прикладна, системозабезпечувальна основа*. Під нею у даному випадку розуміємо забезпечення соціоекономічного розвитку всією сукупністю забезпечувальних чинників: політичних, правових, соціальних, економічних, інституціональних, організаційних, наукових тощо. При цьому під **досконалістю** системозабезпечення розуміється: включення в соціоекономічний розвиток усієї сукупності забезпечувальних чинників, ефективно діюча організація їх функціонування та якомога результативніший прояв властивого кожному з них створювального потенціалу. У прикладному відношенні це означає також, що поряд із власне соціоекономічними й системо-

забезпечувальними елементами соціоекономіка, соціоекономічний розвиток і відповідні їм відносини повинні бути достатньо й уміло насичені **системною відповідальністю за його ефективну організацію**. Без цього соціоекономіка як синтез-система (системо-синтез) не зможе стати ефективно діючими ні системою, ні синтезом, ні соціально і суспільно створювальним явищем.

Відтак, формуючись на міждисциплінарній основі, соціоекономіка покликана мати таке ж саме – **міждисциплінарне наукове наповнення та втілюватись у практику на міждисциплінарних засадах**. У прикладному відношенні це означає, що формування соціоекономіки і відповідних їй відносин повинно охоплювати не тільки економічну науку, а й технологічні, гуманітарні та всі інші науки.

Ще один аспект розвитку соціоекономічних знань і підходів до їх прикладної матеріалізації має ґрунтуватися на виправданості розглядати соціоекономічний розвиток як **триєдиний процес, у якому:**

- **все очевидніше проглядатиметься й практично проявлятиметься реальне тяжіння організації суспільного і соціального розвитку до послідовно зростаючого насичення його економічної складової послідовно соціальним змістом. Вростаючи в економічні процеси та економіку загалом, він поступово ставатиме їхнім другим «Я», не менш важливим порівняно з економічним компонентом, надаватиме їм повнішого, глибшого і, відповідно, результативно вищого соціоекономічного змісту й характеру;**

- **подібно цьому соціальна складова розвитку, проникаючи в об'єктивно споріднену з нею і невіддільну від неї його економічну складову, збагачуватиме і зміцнюватиме її створювальний потенціал, надаватиме їй продуктивнішого змісту та відповідної йому результативності;**

- **у кожному конкретному випадку соціальна й економічна складові у всій їхній масштабності та поліформності покликані стати такою мірою єдиними, щоб входити зі своїми індивідуалізованими потенціалами в єдиний, синергетично зумовлений створювальний процес соціо-**

економічного змісту і характеру та відповідної йому результативності. Взаємопроникнення, взаємопронизування цих складових має набувати характеру своєрідного сплаву, синтез-процесу, супроводжуватися проявом їхнього взаємозбагаченого сукупного потенціалу.

Ефективно діюча єдність такої своєрідної системи з її соціально й економічно підсистемами стає визначальною підвалиною соціально-економічного зростання. За умов доведення такої єдності до досконалості, вона здатна надавати йому соціоекономічного змісту, характеру і відповідної цьому якісно вищої соціоекономічної результативності.

Наукове, гуманітарне та організаційне забезпечення становлення агросоціоекономіки

Новітня складова вітчизняної економічної науки – **соціоекономіка** повільно, та все ж багатообіцяюче претендує на одне з чільних стратегічно важливих місць у її еволюції. Дедалі більше підстав для переконаності у тому, що за сприятливих для неї обставин, вона вже невдовзі здатна набути змісту, характеру і результативності одного з *науково-прикладних локомотивів прискорення та поглиблення в країні відроджувально-розбудовчих процесів*. Такий оптимізм у цьому відношенні ґрунтується на тому, що все помітнішим стає місце соціоекономіки в економічній теорії, в матеріалізації її наукових надбань шляхом їх прикладного застосування. Вона активно шукає і знаходить шляхи й механізми взаємодії з іншими соціальними та економічними науками, збагачуючи їх обнадійливими науково-прикладними власне соціоекономічними надбаннями. Хай навіть поки що не так часто, як цього вимагають обставини, все ж у деяких вищих навчальних закладах окремі викладачі вмонтовують елементи соціоекономіки у лекційні курси. Соціоекономічними надбаннями збагачуються наукові джерела, у тому числі дисертаційного призначення. Помітним і неперевірено важливим у цьому відношенні стало обговорення проблем соціоекономіки на одному із наукових

зібрань у Державній установі «Інститут економіки та прогнозування НАН України».

Одне з узагальнень щодо цього стосується того, що соціоекономіка поступово одержуватиме пізнання, визнання і входить у фазу *становлення як суспільного й соціального явища, в якому все відчутніше проявлятимуться ознаки її майбутнього утвердження* у системі суспільних, соціальних та економічних наук. Не обов'язково окремою наукою, але такою, що своїми елементами вона все помітніше насичуватиме відповідні базові, фундаментальні науки, які, у свою чергу, збагачуватимуть соціоекономіку. Підставами для таких передбачень є, зокрема, активізація в соціоекономічних дослідженнях поглибленого розуміння сутності стратегічно цільового призначення соціоекономіки, пошуки шляхів і механізмів підвищення її ролі й результативності у практиці соціально-економічного розвитку. У тому числі в частині змісту та особливостей формування і практичного прояву в соціоекономічних процесах відповідних їм соціальних та виробничих відносин соціоекономічного типу.

Із багатьох причин такі прогресивні процеси ще не стали усвідомленими і достатньо активними й результативними, щоб можна було вважати такими, що вони вже «роблять погоду» в соціоекономічних перетвореннях. У тому числі через те, що навколо них поки що повільно і недостатньо цілеспрямовано формується відповідна соціально-психологічна та безпосередньо науково-прикладна критична маса соціоекономічності створювального змісту й характеру прояву і впливу на надання таким процесам очікуваної соціоекономічної результативності.

Проте й за таких обставин у соціально-економічному розвитку у його усталеному розумінні активізуються процеси *усвідомленого науково-прикладного пізнання соціоекономічного розвитку*. І хоч такі тенденції проявляються поки що переважно в окремо взятих виробничо-господарських формуваннях, недооцінювати їхньої важливості було б помилково, оскільки навіть за обмеженості таких процесів вони варті всебічних досліджень і прискореного запровадження найкращих відповідних результатів у прак-

тику. Підвищення заінтересованості у такому розвитку на всіх рівнях – від первинно виробничих до загальнодержавного покликане стати одним із визначальних створювальних чинників надання соціоекономічному розвитку фундаментально розбудовчого, послідовно системного змісту й характеру з відповідною їм суспільною і соціальною результативністю. При цьому винятково важливим має стати усвідомлення того, що внаслідок великої сукупності недостатньо сприятливих, або й повною мірою несприятливих причин та обставин масштабно необхідне науково-прикладне освоєння соціоекономіки і втілення її надбань у практику даватиметься важко. Проте всупереч цьому увага до неї жодною мірою не повинна зменшуватися. Навпаки, своєю сутністю, цільовим призначенням та реально можливим потенціалом вона вимагає бути якомога швидше і краще освоєною в науковому й прикладному відношеннях, а своїми науково-прикладними надбаннями послідовно-активно скерована у практику.

Все це у своїй основі стосується соціоекономіки, соціоекономічного розвитку і відповідних їм соціоекономічних відносин у їх базовому розумінні. Водночас воно покликане стати сутнісною та методологічною основою формування галузевих і різного роду територіальних соціоекономік. *У тому числі агросоціоекономіки, під якою розуміється соціоекономіка, що формується в агросфері – у всій її масштабності й багатоаспектності.*

Деякі методологічні основи освоєння агросоціоекономіки

На чільне місце серед них виправдано поставити відповідні *системобачення*, які у загальному відношенні охоплюють певну сукупність відповідних розумінь. Одне з них стосується розгляду *агросоціоекономіки як цілеспрямованої системи агросоціоекономічного призначення з низкою необхідних для її ефективного функціонування основоположних соціальних, економічних, правових, організаційних та інших системозабезпечувальних субсистем*. По-друге, із самого початку має реально сприйматись очевидність того, що система зможе виконувати означене для

неї цільове призначення лише за обставин, коли вона буде забезпечена *системним управлінням нею*, включаючи його правові, організаційні, інституціональні та всі інші управлінські елементи, які у свою чергу мають розглядатися відповідними підсистемами управлінської системи. По-третє, розгляд агросоціоекономіки як системи з відповідним системним управлінням нею об'єктивно викликатиме формування у зайнятих у ній відповідного агросоціоекономічного системного мислення, системно стратегічних соціоекономічних устремлінь, необхідність системного моніторингу розвитку агросоціоекономіки з його аналітичною складовою тощо. У загальнішому відношенні все це набуватиме у зайнятих в агросоціоекономічному розвитку відповідної йому життєзабезпечувальної поведінки або й способу життя.

Розвиток системних, системоутворювальних і системозабезпечувальних засад формування і розвитку агросоціоекономіки покликаний, крім іншого, забезпечити системне пізнання внутрішньої природи соціоекономіки й відповідного їй характеру вивільнення наявного у ній потенціалу.

У дослідженні приймається, що концептуальна схема внутрішньої природи агросоціоекономічних (агросоціосистеми) покликана орієнтувати на охоплення нею об'єктивно необхідних для ефективного функціонування блоків із властивим кожному з них функціональним змістом і цільовим призначенням. Чільне місце серед них посідає *соціоекономічно сутнісний блок*, який виконує дві узагальнюючі (консолідуючі) функції. Він, з одного боку, охоплює базові для кожного даного випадку субблоки: *соціальний, економічний та гуманітарний, а з іншого – консолідує навколо себе сукупність усіх інших блоків конкретно цільового призначення. У такому розумінні безпосередньо сутнісна складова цього блоку розглядається органічною, соціоекономічно формуючою єдністю, яка, як це має місце у даному випадку, відтінює цілісність соціоекономічної системи.*

Єдність (цілісність), яка, являючи собою сутнісну підсистему даного соціоекономічного призначення, об'єднує означені в ній

підсистеми соціального, економічного та гуманітарного призначення. Привернення уваги до сутнісно-структурної єдності системи послідовно орієнтує на те, що тільки достатня (об'єктивно необхідна) насиченість її всіма трьома підсистемами здатна забезпечити одержання очікуваного від неї соціального і суспільного успіху. *При цьому мається на увазі, що він (успіх) забезпечується не власне підсистемами як такими, а виключно наявним у кожному з них потенціалом.* Кожний індивідуалізований представлений потенціал по своєму відтінює й виконує означену для нього функцію. *Через різносутність і різновимірність соціального, економічного і гуманітарного потенціалу (соціальних, економічних та гуманітарних потенціалів) фізично точно виміряти «створювальну вагу» кожного з них і всієї їх сукупності, наскільки відомо, неможливо.*

У зв'язку з цим із певною умовністю приймається, що у практичному відношенні у кожному конкретному випадку успіх агросоціоекономічного розвитку чи кожної його складової забезпечується об'єктивно необхідною зіставною насиченістю (співвідносністю) індивідуалізованих потенціалів. Не вдаючись у деталізацію цього аспекта агросоціоекономічного розвитку, виправдано обмежитися посиланням на закон Лібіха, згідно з яким кінцевий результат найбільшою мірою зумовлюється фактором, який знаходиться у мінімумі. У прикладному розумінні стосовно предмета даного дослідження це трактується таким чином, що будь-яка недорозвиненість або недостатньо ефективне функціонування хоч би однієї з означених складових сутнісної системи агросоціоекономіки обмежує можливості достатньо ефективного прояву потенціалу даної підсистеми та всієї її цілісності. Як і соціоекономіки чи соціоекономічного забезпечення її належного розвитку загалом.

У концептуальному відношенні подібна ситуація може мати місце у будь-якому розвитку загалом. У даному випадку увага до цього аспекту привертається через те, що в агросоціоекономічному (як і соціоекономічному розвитку загалом) більшою мірою проявляється його міждисциплінарна складова; у ньому може бути (буде) задіяно не-

обхідну сукупність системозабезпечувальних факторів з їхніми створювальними потенціалами. Слід орієнтуватися також на те, що соціоекономічна переорієнтація агро-сфери стане стимулюючим фактором ефективнішого розвитку всіх сукупних виробництв. Як і на те, що агросоціоекономічний розвиток зумовлюватиме необхідність всебічнішого, чіткішого, оперативнішого й результативнішого забезпечення взаємодії потенціалів його різних складових. Тож може виявитися, що недооцінка означених вище характеристик потенціалів, «вільне поводження» з потенціалами задіяних у ньому ресурсів замість очікуваного успіху спричинить додаткові втрати.

Виокремлення у сутнісному блоці агро-соціоекономіки його *гуманітарної складової* зумовлене, з одного боку, загальновідомим зростанням гуманітарних чинників у будь-якому сучасному розвитку. Тим більше, у такому багатозначному, яким є агросоціоекономіка. Інша обставина стосується того, що нехтування на певному етапі виняткової важливості соціогуманітарних чинників розвитку матиме довготривалий негативний вплив на весь подальший розвиток. На історичне підтвердження цього вказують дослідження Ю. Афанасьєва історії Росії [1]. Датуючи, зокрема становлення Росії XIV–XV століттями з відповідною для того часу *соціокультурною змістовністю*, він вказує на те, що вже тоді на Заході була істотно інша, висока для того часу *соціокультурна змістовність*. На її основі там формувалася відповідна їй *соціокультурна спільнота*, внаслідок чого там же, на Заході, тоді ж відбувалася відповідна *економічна і соціодинаміка*. Через саме ці обставини, за тим же висновком, перехід Заходу до сучасності відбувався і відбувся значно раніше порівняно з Росією. Один із висновків із цього трактується таким чином, **що тодішні відставання Росії у цих процесах були настільки глибокими, що набули ментального характеру, внаслідок чого ще й нині негативно впливають на теперішні матричні основи функціонування її соціуму: стосунки між**

окремими людьми й між владою та населенням.

Але то – історія іншої країни, яка не має жодного відношення до досліджуваної у даному випадку проблеми. Такі фрагменти з неї наводяться **як один з уроків для нас, для нашого майбутнього**. Мається на увазі те, що стосовно України згадані вище трактування Ю. Афанасьєва можуть (повинні б) стати **застереженням** того, що *подальше відкладання вирішення теперішніх далеких від досконалості соціовідносин у нашій країні* затягуватиме формування в ній відповідної вимогам сьогодення соціокультурної змістовності. У тому числі у виведенні на багаторазово досконаліших, повторимо ще раз Ю. Афанасьєва, **матричних основ функціонування її соціуму в частині стосунків між окремими людьми й між владою і населенням**. Послідовно пам'ятаючи про це, перманентність таких процесів *продовжуватиме набувати характеру «снігової кулі» з відповідним, або й ще активнішим нарощуванням масштабів не тільки соціальних, а також соціоекономічних втрат*. У тому числі не лише у найближчій, а й у стратегічно віддаленій перспективі, у вигляді обмеження соціогуманітарного збагачення країни з легко передбачуваними негативними наслідками, у тому числі *деградаційно руйнівних за характером і змістом*.

Один із висновків із «прикладання» далеко не найкращої сільсько-селянської теперішності до проблем соціорозвитку нашої країни полягає у тому, що чим далі в ній нагромаджуватимуться негативні риси, скажемо умовно, «антисоціопотенціалу», він усією своєю потужністю не тільки гальмуватиме формування прогресивних соціовідносин, а й підвищуватиме загрозу передавання деформованих відповідних відносин у спадщину майбутнім поколінням на багато років і навіть віків. Така пересторога видається не зайвою, через те, що чим далі недооцінюватиметься важливість соціоекономічної переорієнтації агро-сфери, тим важче даватиметься її практичне освоєння.

Список використаних джерел

1. *Афанасьев Ю.* Високочолі холопи / Ю. Афанасьев // «День», 2010, 10 серп.
2. Библиотека словарей «Словарник» (Толковый словарь общественных терминов. Н.Е. Яценко. 1999)
3. *Геєць В.М.* Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку / В.М. Геєць; НАН України; Ін-т екон. та прогнозув. НАН України. – К., 2009. – 864 с.
4. *Геєць В.* Соціоекономічна модернізація аграрного сектору України (концептуальні положення) / В. Геєць, В. Юрчишин, О. Бородіна, І. Прокопа // Економіка України. – 2011. – № 1. – С. 4–14.
5. *Заславская Т.* Социэкономика как актуальное основание междисциплинарной интеграции (О книге М.Ф. Шабановой «Социэкономика») / Т. Заславская // Вопросы экономики. – 2013. – № 1. – С. 1–17.
6. *Костюк В.Н.* Теория эволюции и социэкономические процессы / В.Н. Костюк [изд. 2-е]. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – С. 6.
7. Сільський сектор України на рубежі тисячоліть. У двох томах. Т.1. Потенціал сільського сектора / [Л.О. Шепотько, І.В. Прокопа, С.О. Гудзинський та ін.] – К.: ІЕ НАН України, 2000. – 396 с. Т. 2. Соціальні ресурси сільських територій / [Л.О. Шепотько, І.В. Прокопа, С.О. Гудзинський, В.Д. Яровий]. – К.: Інститут економіки НАН України, 2003. – 466 с.
8. Соціогуманітарний аспект інноваційно-технологічного розвитку України; за ред. Л.І. Федулової. – К., 2007. – 422 с.
9. Українська модель аграрного розвитку та її соціоекономічна переорієнтація: наукова доп. / О.М. Бородіна, В.М. Геєць, А.О. Гуроров та ін.; [за ред. В.М. Гейця, О.М. Бородіної, І.В. Прокопи]. – К.: ДУ „Інститут економіки та прогнозування НАН України”: –К., 2012. – 56 с.
10. *Шабанова М.А.* Экономика и экономическая социология: точки размежевания и интеграции / М.А. Шабанова // Экономическая социология. Т.6. – 2005. – №5. – С. 12–27.
11. International Societi for the Advancement of Socio-Economiks. Див.: <http://www.sase.org/abouttstse/abouttstse.html>.
12. Юрчишин В.В. Інноваційні аспекти еволюції економічної науки / В.В. Юрчишин // Економіка АПК. – 2012. – № 1. – С. 55–64.

Стаття надійшла до редакції 13.08.2013 р.

* * *

Новини АПК

Уряд спростив порядок та умови надання державної підтримки у страхуванні сільгоспкультур

Кабінет Міністрів України ухвалив постанову «Про внесення змін до Порядку та умов надання сільськогосподарським товаровиробникам державної підтримки у страхуванні сільськогосподарських культур шляхом здешевлення страхових платежів (премій)». Розробником цього документу виступило Міністерство аграрної політики та продовольства України.

Згідно з прийнятими змінами, з Порядку буде вилучено норми щодо необхідності надання страхувальниками страховику заявки на страхування сільськогосподарських культур з державною підтримкою, норму щодо обов'язковості проведення засідань регіональних комісій не рідше ніж двічі на місяць. Тепер вони проводитимуть засідання по мірі надходження заявок. Постановою визначено строки початку та закінчення прийому регіональними комісіями заявок і документів від сільськогосподарських товаровиробників для отримання ними права на часткову компенсацію страхового платежу. Відтепер укладатимуться лише «стандартні» договори страхування, а переліком страхових ризиків також передбачено ризик пожежі.

На переконання урядовців, ухвалення цього нормативно-правового акту надасть можливість удосконалити механізм надання сільськогосподарським товаровиробникам державної підтримки у страхуванні сільськогосподарських культур шляхом здешевлення страхових платежів (премій).

Прес-служба Мінагрополітики України

УДК 631.115.11

*Б.Й. ПАСХАВЕР, доктор економічних наук, професор,
академік НААН, головний науковий співробітник
Державна установа «Інститут економіки та прогнозування НАН України»*

Малі форми аграрного виробництва

Постановка проблеми. Наразі в Україні сільськогосподарську продукцію виробляють три категорії господарств із різним юридичним статусом і значними відмінностями у рівнях концентрації виробництва: 15 тис. сільськогосподарських підприємств із середньою земельною площею понад 1 тис. га сільськогосподарських угідь, 41 тис. фермерських господарств із середнім розміром дещо більше 100 га та близько 8 млн домогосподарств, що здійснюють аграрну діяльність у середньому на двох гектарах. Останні роки (2011-2013) були успішними для всіх категорій господарств, але великі й середні з них збільшили свою продукцію на чверть, а малі – на 10%.

Що означають такі тенденції? Як вони впливають на визначення пріоритетів державної аграрної політики? Які перспективи розвитку малих форм сільськогосподарсько-

го виробництва? Наведений нижче аналіз – спроба знайти відповіді на ці запитання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незаперечно актуальність проблематики постійно утримує її в центрі уваги дослідників. На початку поточного століття опублікована робота О.М. Онищенка [1], яка показала вирішальну роль господарств населення у забезпеченні національної продовольчої безпеки в період тяжкої трансформаційної кризи. Монографія О.М. Шпичака та І.В. Свиноуса [2] присвячена економічній ефективності особистих селянських господарств. У виданні І.В. Прокопи й Т.В. Беркути [3] висвітлено місце господарств населення у сучасному аграрному виробництві з наголосом на соціальні аспекти сільського розвитку. Серед новітніх публікацій слід назвати статтю М.Й. Маліка та В.М. Заяця [4] з розглядом напрямів трансформації особистих селянських господарств.

Мета статті – довести доцільність і необхідність сприяння та підтримки аграрної діяльності господарств населення.

Виклад основних результатів дослідження. За сто років (1913–2013) сільське населення України зменшилося удвічі, а продукція сільського господарства збільшилася втричі. Аграрна праця стає результативнішою, а чисельність «годувальників» постійно скорочується. Досягається це технологічним прогресом і концентрацією виробництва. Наприклад, у США найбільш великі (за обсягами виробництва) ферми, що становлять 10% їх загальної кількості, виробляють близько 90% усієї аграрної продукції [12, с. 540].

Концентрація сільськогосподарського виробництва – результат ринкової конкуре-

---

© Б.Й. Пасхавер, 2013

нції, що має й зворотний бік – деконцентрацію, тобто згортання (дрібнення) виробництва у його суб'єктів, що йдуть із ринку, але ще продовжують займатися сільськогосподарською діяльністю з метою додаткового заробітку, продовольчого самозабезпечення, проведення дозвілля.

Оскільки тенденції розвитку світового аграрного лідера – США можуть бути використані для прогнозних оцінок ймовірної динаміки вітчизняної аграрної галузі, проаналізуємо особливості процесу концентрації аграрного виробництва за даними останніх американських сільськогосподарських цenzів.

Між 2002 і 2007 роками в США обсяг продажів фермерської сільськогосподарської

продукції збільшився на 48%, але в основному за рахунок інфляції: зростання фермерських цін становило 39%, тобто реальне зростання товарної продукції дорівнювало 6,6%, або 1,3% середньорічного зростання. Кількість ферм за цей період зросла на 3,6%, а обсяг продажів у середньому на одну ферму збільшився на 2,9% (у зіставних цінах). При цьому середня площа сільськогосподарських угідь, яка використовувалася однією фермою, зменшилася з 179 до 169 га. Таким чином, судячи з статистики середньоарифметичної ферми, істотних змін у концентрації фермерського господарства не відбулося.

Зовсім інший висновок одержуємо при аналізі розподілу американських ферм на великі й дрібні господарства (табл. 1).

1. Диференціація фермерських господарств США в процесі концентрації виробництва

Групи ферм із обсягом продажів сільськогосподарської продукції	Число ферм, тис.	Продано сільськогосподарської продукції		У % до:	
		усього, млрд дол.	із розрахунку на одну ферму, тис. дол.	загального числа ферм	продажу сільськогосподарської продукції
До 1 тис. дол.:					
2002 р.	570,6	0,063	0,110	26,8	0,032
2007 р.	688,8	0,084	0,182	31,2	0,028
Від 1 тис. до 1 млн дол.:					
2002 р.	1529,1	105,2	70,2	71,8	52,5
2007 р.	1460,5	121,3	83,1	66,3	40,8
Понад 1 млн дол.:					
2002 р.	29,0	95,3	3284,8	1,36	47,5
2007 р.	55,5	175,8	3167,1	2,54	59,2
Усі ферми:					
2002 р.	2129,0	200,6	94,2	100,0	100,0
2007 р.	2204,8	297,2	134,8	100,0	100,0

Джерело: Statistical Abstract of the United States: 2012-2013, 131st Edition, С. 540.

Групування ферм за розмірами продажів сільськогосподарської продукції американська статистика визнає розподілом за економічними класами: нижчий клас – ферми з обсягом продажів до 1 тис. дол. за рік, вищий – ферми-мільйонери. За розглянутий період кількість ферм зросла в обох крайніх економічних класах. Але якщо у вищому класі обсяг продажів у зіставних цінах збільшився на третину, то в нижчому – більше ніж на третину зменшився. Це означає, що конкурентна концентрація виробництва має своїм результатом *розшарування* (поляризацію), тобто зменшення числа ферм середніх економічних класів та їх перехід у крайні групи.

Ця закономірність розшарування *середніх* аграрних виробників виявляється й у динаміці землекористування. Між 2002 і 2007 роками число малих американських ферм із площею землекористування до 50 акрів збільшилося з 749 до 853 тис., із площею понад 2 тис. акрів – зросло з 78 до 80,4 тис., а кількість усіх проміжних груп скоротилася.

Особливо відчутний вплив розмірів американських ферм на їхні фінансові результати. У 2007 році серед ферм-мільйонерів лише 8% закінчили рік зі збитком, тоді як у найбільш дрібних ферм цей показник був десятиразово більшим, тобто чотири п'ятих дрібних ферм від своєї аграрної діяльності зазнають тільки збитків. Виникає питання:

чому ці ферми не ліквідовуються, чому не зменшується загальна кількість ферм?

Слід сказати, що в США мав місце історичний процес скорочення числа ферм і чисельності фермерів. У 1940 році в країні налічувалося 6,1 млн ферм, на яких було зайнято 8,3 млн фермерів та членів їхніх сімей. Нині ці цифри зменшилися – відповідно в 2,8 і в 2,5 раза. Але в останній декаді минулого століття тенденція скорочення числа фермерських господарств у США припинилася, що зумовлено переорієнтацією державної політики підтримки агросфери, яка все меншою мірою пов'язана із стимулюванням обсягів виробництва, і дедалі більшою – орієнтована на розв'язання соціальних проблем розвитку сільських територій.

Таке поєднання ринкової конкуренції й державної антидепресивної політики в агросфері формує особливості сучасної концентрації сільськогосподарського виробництва:

1. Вітиснення ферм змінюється їхнім розшаруванням, тобто загальне число ферм

не зменшується, але зростає їхня кількість у крайніх економічних класах.

2. Найбільшу частку товарної продукції виробляють ферми вищого економічного класу.

3. У малих фермах аграрна діяльність стає дедалі менш прибутковою, або зовсім безприбутковою, але таким фермам вигідно зберігати за собою фермерський статус і сільськогосподарські угіддя.

Враховуючи високий рівень залученості України в процеси економічної глобалізації, можна з упевненістю передбачити, що закономірності концентрації агровиробництва, характерні для країн-лідерів ринкової економіки, будуть властиві й вітчизняній агросфері. Такі закономірності помітні вже на сучасному етапі розвитку. Дані таблиці 2 показують, що за порівняно невеликий період концентрація земельних угідь у суб'єктів аграрного господарювання відбувалася не стільки за рахунок збільшення розмірів середнього підприємства, скільки шляхом розшарування, тобто переходу господарств середньої групи в країні.

2. Землекористування сільськогосподарських підприємств України*

Показник	Групи підприємств за розмірами сільськогосподарських угідь					
	Усі підприємства		у тому числі:			
			малі (до 100 га)		великі (понад 5000 га)	
	2005 р.	2012 р.	2005 р.	2012 р.	2005 р.	2012 р.
Кількість підприємств	15430	15190	3646	6466	446	680
Сільськогосподарські угіддя:						
всього, тис. га	18055,8	17524,8	83,5	96,8	3118,0	6819,7
на 1 підприємство, га	1170	1154	23	15	6991	10030
Питома вага групи, %:						
у загальній кількості підприємств	100,0	100,0	23,6	42,6	2,9	4,5
у загальній площі сільськогосподарських угідь	100,0	100,0	0,5	0,6	17,3	38,9

*Без фермерських господарств.

Джерело: Сільське господарство України. Стат. зб. – К., 2006. – С. 52, 150; Сільське господарство України. Стат. зб. – К., 2013. – С. 52, 166.

Але головною особливістю розвитку процесу концентрації агровиробництва в Україні залишається спадщина радянського періоду – поділ виробників аграрної продукції на дві категорії господарювання: сільськогосподарські підприємства й господарства населення. У 1990 році в Україні діяли 11,2 тис. колгоспів і радгоспів, що виробляли 70% усієї сільськогосподарської продукції. В середньому на одне таке господарство припадало 420 працівників, 3,4 тис. га сільськогосподарських угідь, 2 тис. умовних го-

лів продуктивної худоби, 40 тракторів та 26 вантажних автомобілів.

Одночасно помітну частину аграрної продукції виробляли мільйони домогосподарств, чия сільськогосподарська діяльність офіційно іменувалася «особистим підсобним господарством» (ОПГ), тобто за своїм юридичним статусом не могла бути основним заняттям або основним джерелом доходу. З цією метою розміри землекористування ОПГ й їхня можливість придбати засоби сільськогосподарського виробництва були законодавчо обмежені. Але незважаючи на це, навіть після завер-

шення процесу колективізації численна маса мікрогосподарств населення виробляла більшу частину сільськогосподарської продукції. Розпоряджаючись незначною часткою сільськогосподарських земель (менше 7%), господарства населення в 1940 і в 1950 роках виробляли більше половини всієї сільськогосподарської продукції й майже 80% продукції

тваринництва (табл. 3). У подальші роки радянського періоду очевидні інвестиційні переваги держави, спрямовані на першочерговий розвиток суспільного сектору аграрного виробництва, поступово зменшували в ньому частку ОПГ. У 1990 році сектор мікрогосподарств населення зберігав лідируючі позиції тільки в картоплярстві та садівництві.

3. Питома вага господарств населення в сільськогосподарському виробництві України, %

Показник	1940 р.	1950 р.	1960 р.	1970 р.	1980 р.	1990 р.	2000 р.	2012 р.
Зернові культури	17,5	10,3	4,6	3,5	3,3	2,8	18,4	21,9
Цукрові буряки	4,6	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	12,2	8,7
Соняшник	7,0	6,0	4,0	2,2	2,4	2,4	12,5	15,0
Картопля	74,0	76,4	65,1	73,2	75,0	71,4	98,6	96,7
Овочі	46,4	34,1	31,7	30,3	26,7	26,9	83,1	85,7
Плоди, ягоди	70,9	67,1	74,0	58,1	59,7	53,6	81,8	81,6
Виноград	46,3	7,6	19,0	17,3	22,9	20,4	30,0	35,8
М'ясо і сало	73,6	75,3	41,7	37,5	32,9	28,9	73,7	42,5
Молоко	81,6	80,9	41,3	32,9	27,3	24,0	71,0	77,7
Яйця	93,1	89,4	85,2	61,9	40,5	37,8	66,2	37,3
Валова продукція сільського господарства	55,1	56,1	40,7	45,0	30,8	29,6	61,6	49,3
Сільськогосподарські угіддя	6,6		5,7	6,3	6,2	6,9	28,3	43,4

Джерело: Статистичні збірники за відповідні роки.

Пострадянські трансформації господарської організації різко змінили роль і місце категорій господарств в аграрній сфері. Колгоспно-радгоспна система, позбавлена гарантій державних закупівель, за відсутності досвіду експортної діяльності стикнулася з руйнівною кризою збуту виробленої продукції. При значній ресурсній базі й наявності висококваліфікованих кадрів, криза тим не менше виявилася затяжною. За три п'ятиріччя української державності категорія сільськогосподарських підприємств скоротила виробництво продукції втричі порівняно з останньою п'ятирічкою радянського періоду. Частка цієї категорії господарств у загальному виробництві сільськогосподарської продукції знизилася з 70% до 40%.

Потім відбувся довгоочікуваний відновний підйом. У четвертій п'ятирічці сільськогосподарські підприємства збільшили обся-

ги свого виробництва на третину, і такі високі темпи зростання вдається утримувати в поточній п'ятирічці. Ця категорія господарств знову стала основним виробником сільськогосподарської продукції.

Іншою була динаміка економічних результатів у малих господарствах населення, які виявилися найбільш пристосованими до ринкових умов (табл. 4). Навіть у першу пострадянську п'ятирічку, коли ВВП країни скоротився більше, ніж наполовину, сільськогосподарська діяльність господарств населення забезпечила невеликий, але позитивний темп зростання обсягів виробництва. І така сприятлива тенденція зберігається й донині. У поточній п'ятирічці ця категорія господарств виробляє на 35% продукції більше, ніж в останнє п'ятиліття радянського періоду.

4. Господарства населення в ресурсах і результатах сільськогосподарського виробництва України

Показник	Середні показники по періодах, роки					
	1986-1990	1991-1995	1996-2000	2001-2005	2006-2010	2011-2012
Питома вага господарств населення, %:						
у використовуваних сільськогосподарських угіддях, %	6,1	12,3	16,8	33,1	43,2	43,8
у кількості поголів'я продуктивної худоби (умовні голови)	23,2	28,2	45,7	64,1	62,5	59,2

у виробництві сільськогосподарської продукції:						
рослинництва	18,9	30,8	44,3	50,8	46,3	44,1
тваринництва	40,8	50,8	72,2	76,8	65,6	58,8
усієї сільськогосподарської продукції	29,2	39,9	55,7	60,5	53,2	48,8

Джерело: Дані статистичних щорічників за відповідні періоди.

Зіставлення сучасних тенденцій розвитку великотоварних і малих форм аграрного виробництва доводить про зниження питомої ваги останніх у загальному обсязі національного аграрного випуску. Проте ця обставина не дає підстави для висновку про їхню безперспективність. Сприяння й підтримка сільськогосподарської діяльності домогосподарств необхідні як довгострокова державна політика з таких найважливіших причин:

схильність до сільськогосподарської праці та можливість її реалізації має численні позитивні соціальні ефекти [5, с. 130];

додатні темпи зростання – свідчення потенційних можливостей розвитку цієї категорії виробників аграрної продукції, попит на яку зростатиме;

вітчизняний історичний досвід переконує про значущість збереження аграрного потенціалу домогосподарств як гарантії національної продовольчої безпеки на випадок соціальних катаклізмів.

Безумовна необхідність і доцільність державної політики сприяння сільськогосподарській діяльності домогосподарств зумовлює актуальність аналізу їхнього стану й перспектив розвитку. Перше питання такого аналізу – кількість малих аграрних виробників у країні. Опитувальна статистика за 2012 рік підтверджує про наявність майже 17,0 млн домогосподарств, із яких 30% утримували продуктивну худобу, а 55% мали земельні ділянки. Утримування продуктивної худоби – безумовна ознака аграрної діяльності, володіння земельною ділянкою є та-

кою ознакою в більшості випадків [7, 2013, с. 54].

Уявлення про кількість суб'єктів сільськогосподарського виробництва серед домогосподарств дають дослідження сімейних бюджетів. У 2012 році 45,5% домогосподарств (майже 8 млн) відзначили серед своїх витрат витрати на ведення особистого господарства [7, 2013, с. 59]. У 2000 році таке ж статистичне опитування показало, що аграрною діяльністю займалися 55,8% домогосподарств (майже 10 млн).

Зрозуміло, що домогосподарства, які виробляють сільськогосподарську продукцію, зосереджені переважно в сільській місцевості, частково – в малих, і в дуже незначній мірі – у великих містах. Тому зменшення сільського населення через процеси депопуляції й урбанізації веде до скорочення кількості таких господарств. Але при цьому зростають їхні середні розміри за показниками землезабезпеченості, фондоозброєності та продуктивності, що й зумовлює позитивні темпи зростання цієї категорії агровиробників.

Посилення ролі та збільшення частки малих господарств у загальному обсязі аграрного виробництва, тобто деконцентрація цього виробництва в пострадянський період, викликані значним переміщенням виробничих ресурсів від великих до дрібних агровиробників. Про масштаби такого переміщення земельних ресурсів дають уявлення дані таблиці 4. Не менше значення мав перерозподіл трудових ресурсів (табл. 5).

5. Трудові ресурси сільського господарства України (основна зайнятість), тис. осіб

Показник	1990 р.	2000 р.	2011р.
Кількість зайнятого в сільському господарстві населення	5058,1	4290,8	3360,0
У тому числі:			
наймані працівники сільськогосподарських підприємств	4524,3	2725,3	712,7
члени фермерських господарств	.	28,8	40,3
господарства населення	533,8	1536,7	2607,0

Джерело: Народне господарство Української РСР у 1990 р. Стат. зб. – К.: – 1991. – С.50, 51; Статистичний щорічник України за 2011 р. – К., 2012. – С. 353.

Сільськогосподарські підприємства України не тільки в період рецесії, але й у роки відновного підйому різко понизили попит на

найману робочу силу. Це могло б спричинити масове безробіття, але значне розширення селянського землеволодіння дало змогу пе-

ремістити зайнятість у малі форми аграрного виробництва. І якщо зважати на офіційну статистику, то сучасний рівень безробіття в сільській місцевості нижчий, ніж у містах.

Важливо також взяти до уваги, що аграрні господарства населення окрім основної зайнятості залучають значні обсяги додаткової трудової активності, розміри якої в 1990 році оцінювалися в 2,6 млн умовних працівників, а на нинішній час оцінка цього виду аграрної діяльності становить приблизно 1,4 млн умовних працівників, тобто трудові ресурси господарств населення досягають цифри 4 млн працівників.

Малі розміри і низька технічна озброєність зумовлюють значне (п'ятиразове) відставання господарств населення від сільськогосподарських підприємств за показником продуктивності праці. Але ті ж причини виводять цю категорію господарств уперед за показниками продуктивності використовуваних земель (на третину) та фондівддачі (більше, ніж удвічі). Такі пропорції визначають порівняльні конкурентні характеристики великих і малих форм сільськогосподарського виробництва. Нині до 80% сільськогосподарської техніки, яку купують, імпортного походження, що означає близькість вітчизняних та світових цін на ринку засобів аграрної діяльності. Водночас на ри-

нку аграрної праці відмінності в цінах робочої сили в Україні й розвинутих країнах багаторазові. У США погодинна оплата найнятого сільськогосподарського робітника становить 11 дол., в Україні приблизно та ж цифра, але в гривнях [13, Table IX-16].

Відносна дешевизна живої праці та відносна дорожнеча праці уречевленої визначають рівень конкурентності господарств із переважно ручною працею. В майбутньому положення може змінитися, але це майбутнє не найближче. В цьому відношенні цікаве зіставлення двох категорій аграрного господарювання за найважливішим макроекономічним показником – часткою доданої вартості (ВДВ) у випуску. Висококомеханізована праця порівняно з ручною збільшує питому вагу проміжного споживання, а тому на сучасному етапі частка валової доданої вартості у випуску у господарств населення досягає 49%, у сільськогосподарських підприємств – 35%. У результаті частка господарств населення в загальному обсязі виробництва сільськогосподарської продукції – 49%, у валовій доданій вартості – 58%. Таким чином, малі форми аграрного виробництва зберігають своє лідерство в головному критерійному показникові національної економіки – валовому внутрішньому продукті (табл. 6).

6. Макроекономічні характеристики сільського господарства України (у фактичних цінах)

Показник	1990 р.	2000 р.	2012 р.
<i>Усі галузі національної економіки</i>			
Випуск, млрд руб./грн	337,4	373,9	3087,1
Валова додана вартість, млрд руб./грн	160,1	146,0	1211,9
Питома вага ВДВ у випуску, %	47,5	39,0	39,3
<i>Сільське господарство, всі категорії господарств</i>			
Випуск, млрд руб./грн	62,9	54,4	258,3
Валова додана вартість, млрд руб./грн	40,7	23,4	108,1
Питома вага ВДВ у випуску, %	64,7	43,1	41,9
Питома вага в національній економіці, %:			
по випуску	18,6	14,5	8,4
по ВДВ	25,4	16,0	8,9
<i>Сільське господарство, домашні господарства</i>			
Випуск, млрд руб./грн	19,9	33,5	127,4
Валова додана вартість, млрд руб./грн	12,6	15,8	62,2
Питома вага ВДВ у випуску, %	63,3	47,2	48,8
Питома вага у виробництві всіх категорій господарств, %:			
по випуску	31,6	61,6	49,3
по ВДВ	31,0	67,5	57,5

Джерело: Національні рахунки України. – Стат. зб. за відповідні роки.

У цифрах таблиці звертає на себе увагу різке зниження питомої ваги сільського господарства в головних показниках національної економіки. Така динаміка – не наслідок змін фізичних обсягів виробництва, а результат інфляційного цінового процесу. За даними статистики національних рахунків, у 2012 році ВВП усієї національної економіки становив (у порівнянних цінах) 69,4% до рівня 1990 року, а ВДВ сільського господарства – 89,9%, тобто частка сільського господарства в створенні загальнонаціонального ВВП зросла з однієї чверті до однієї третини. Але при цьому постає питання: які ціни (базисного або звітного періодів) є «справедливими».

Відомо, що сільське господарство значно постраждало від цінового диспаритету. З іншого боку, важко визнати раціональною цінову ситуацію, коли бензин коштував не набагато дорожче газованої води, що мало місце в епоху «застою». Тому правильно було б визначати динаміку і структуру національного ВВП у світових цінах. Відповідні дані про динаміку публікуються, інформація про структуру нам невідома [6, 2012, с. 539-544].

Тенденція до підвищення питомої ваги проміжного споживання у випуску характе-

рна для всієї національної економіки, але особливо помітна вона в сільському господарстві, зокрема, в аграрному виробництві домогосподарств. Частково така динаміка пояснюється зростанням фондоозброєності цієї категорії господарств. Так, за три роки (2010-2012) кількість міні-тракторів і мотоблоків у господарствах населення збільшилася в 2,5 раза [10, с. 3]. Але значною мірою це результат цінового диспаритету, при якому ціни на знаряддя праці зростають швидше за ціни на продукти праці. В результаті темпи зростання обсягів та витрат виробництва вищі за темпи зростання доходів від нього (табл. 7).

Значущість аграрної діяльності домогосподарств принципово змінювалася в кризовий і посткризовий періоди української державності. В 1999 році на «дні» рецесії у сільських домогосподарств споживання продукції власного виробництва становило половину доходів та дві третини витрат на продовольчі потреби, тобто зубожіння викликало натуралізацію доходів домогосподарств, але забезпечило їхнє виживання [7, 2001, с. 147, 193].

7. Витрати і доходи сільськогосподарської діяльності домашніх господарств України, 2012 р.

Показник	У середньому на одне домогосподарство за рік у фактичних цінах, грн					
	усі домогосподарства			домогосподарства в сільській місцевості		
	2000 р.	2012 р.	2012 р. до 2000 р.	2000 р.	2012 р.	2012 р. до 2000 р.
Витрати на особисте підсобне господарство*	1001	3840	383,6	2156	10065	466,8
у тому числі:						
грошові витрати	195	793	406,6	420	2072	493,3
натуральні витрати	806	3047	378,0	1736	7993	460,4
Доходи від особистого підсобного господарства	1395	3856	276,4	3390	10317	304,3
у тому числі:						
доходи від продажу сільськогосподарської продукції	268	1415	528,0	738	4107	556,5
вартість спожитої продукції	868	1809	208,4	1920	4420	230,2
грошова оцінка допомоги родичам продовольчими товарами	259	632	244,0	732	1790	244,5

Джерело: Статичні збірники: «Національні рахунки України», «Витрати і доходи домогосподарств України».

* Витрати визначені в розмірах проміжного споживання, тобто без оплати праці, амортизації й орендної плати.

У післякризовий період відновлення доходів населення йшло стрімко, як і їхнє попереднє падіння. Якщо оперувати офіційним індексом інфляції, у 2000 році реальний середньодушовий дохід в Україні дорівнював 35% рівня 1990 року, а в 2012-му – 335% порівняно з 2000 роком, тобто сучасне зна-

чення цього показника перевершило відмітку 1990 року¹.

¹ За нашими розрахунками, офіційний індекс інфляції між 1990 і 2012 рр. занижений більше, ніж в 1,5 раза, тобто доходи населення поки ще не досягли радянського рівня, що, зокрема, підтверджується натуральними показниками споживання м'ясо-молочних продуктів.

Хоча сучасний рівень доходів домогосподарств від оплати праці та пенсій не можна вважати високим, їхнє зростання в поточному сторіччі характеризувалося значними темпами: в період 2000-2012 років у сільській місцевості ці види доходів збільшилися понад 5 разів у реальному обчисленні, тобто середньорічний темп зростання досягав 15% (табл. 8). Поєднання зазначеного вище скорочення чисельності найманих сільськогосподарських працівників з швидким зростанням оплати праці в доходах сільських домогосподарств – свідчення істотного збільшення несільськогосподарської зайнятості серед жителів сільської місцевості.

У результаті цієї тенденції значущість аграрної діяльності домогосподарств у їхніх доходах різко зменшилася. На нинішній час доходи від такої діяльності становлять мен-

ше однієї п'ятої всіх доходів домогосподарств у сільській місцевості. Змінилася й структура аграрних доходів домогосподарств: підвищення купівельної спроможності помітно скоротило натуральне споживання продуктів харчування і збільшило товарність вироблюваної аграрної продукції.

Зростання товарності сільськогосподарського виробництва домогосподарств посилює їхню присутність на аграрному ринку. Між 2000 та 2012 роками фізичний обсяг виробленої цією категорією господарств аграрної продукції збільшився на 18%, а виручка від продажу сільськогосподарських продуктів у зіставних цінах – на 79%. Усього у 2012 році господарства населення продали сільськогосподарських продуктів на 24 млрд грн у фактичних цінах, що становило 15% внутрішнього аграрного ринку.

8. Доходи сільських домогосподарств України

Рік	Індекс споживчих цін		У середньому за місяць на одне домогосподарство, грн							
	до попереднього року	2000 р. =100%	номінальні доходи				реальні доходи (у цінах 2000 р.)			
			оплата праці	пенсії, стипендії	продаж с.-г. продуктів	вартість спожитих продуктів	оплата праці	пенсії, стипендії	продаж с.-г. продуктів	вартість спожитих продуктів
1	2	3	4	5	6	7	8=4:3	9=5:3	10=6:3	11=7:3
2000	x	100,0	85,72	65,09	61,43	159,98	85,72	65,09	61,43	159,98
2001	112,0	112,0	119,44	94,80	80,34	145,15	106,64	84,64	71,73	129,57
2002	100,8	112,9	142,93	128,94	85,76	139,89	126,60	114,21	75,96	123,91
2003	105,2	118,8	164,84	137,94	108,97	157,25	138,75	116,11	91,73	132,37
2004	109,0	129,5	228,31	211,32	123,27	141,50	176,50	163,57	95,19	109,27
2005	113,5	146,9	341,43	346,47	171,35	183,95	232,42	235,85	116,64	125,22
2006	109,1	160,3	453,44	396,57	179,58	208,01	282,67	247,39	112,03	129,32
2007	112,8	180,8	595,92	484,76	213,22	233,27	329,60	268,12	117,93	129,02
2008	125,2	226,4	815,95	677,86	278,68	281,19	360,40	299,41	123,09	124,20
2009	115,9	262,4	914,62	762,43	255,12	336,54	348,56	290,64	97,23	128,25
2010	109,4	287,0	1012,67	901,91	344,94	408,23	352,85	314,25	120,19	142,24
2011	108,0	310,0	1197,51	968,58	355,73	429,70	386,29	312,45	114,75	138,61
2012	100,6	311,9	1433,46	1111,62	342,25	368,27	459,6	356,40	109,73	118,11
2012 у % до 2000	x	311,9	1672,3	1707,8	557,1	230,3	536,2	547,6	178,6	73,8

Джерело: Статистичні щорічники за відповідні роки.

Ринкова конкуренція неминує призводить до розшарування (поляризації) як великих, так і малих форм агробізнесу. У 2000 році при децильному групуванні домогосподарств відмінності між вищим і нижчим децилями за розмірами виручки від продажу сільськогосподарських продуктів були більше ніж дворазові, у 2012 році вони досягали вже майже шестиразової величини [7, 2013, с. 243]. З'явилася група домогосподарств, для яких продаж сільськогосподарських продуктів став основним джерелом

доходу. У 2011-2012 роках ця група забезпечувала майже половину всього аграрного виторгу господарств населення, хоча їх кількість не досягала і 5% загального числа домогосподарств [7, 2013, с. 215].

Висновки. Тенденції аграрної діяльності господарств населення, що діють, дають підстави для оптимістичних прогнозів розвитку малих форм аграрного виробництва. Поєднання високої землезабезпеченості з низьким попитом на найману робочу силу з боку сільськогосподарських підприємств спону-

кає сільські домогосподарства до аграрної активності, про що показують не тільки позитивні темпи аграрного випуску продукції цієї категорії господарств, але й високі темпи зростання їхньої технічної озброєності: за п'ятиліття (2008-2012 рр.) в господарствах населення збільшилося число тракторів на 23%, зернових комбайнів – на 38% [10, с. 6].

Якщо збережеться стійке зростання доходів населення, неминуче скорочуватиметься натуральне споживання продовольчої продукції, виробленої домогосподарствами (табл. 9). Наведені в таблиці дані можна доповнити такою інформацією: у 1990 році в усього населення України продоволь-

чий стіл заповнювався натуральним (некупленим) споживанням на 24%, у городян – на 12, селян – на 57% [11, с. 5]. Скорочення натуральної (нетоварної) частини продовольчого споживання – прогресивна тенденція. Для розвинутих країн характерні малі затрати бюджету часу домогосподарств на виготовлення продуктів харчування і приготування їжі. Зокрема, в США 41% витрат населення на харчування – послуги ресторанного господарства [12, с. 448]. Для України цей показник у 2000 році – 1,5%, у 2012 році – 3,5%; прогрес – у наявності, але розрив ще дуже великий.

9. Питома вага продуктів власного виробництва в загальному продовольчому споживанні домогосподарств України, %

Продовольчі продукти	Усі домогосподарства		У тому числі:					
			великі міста		малі міста		сільська місцевість	
	2000	2012	2000	2012	2000	2012	2000	2012
Хліб і хлібопродукти	5,6	0,7	0,2	0,0	2,7	0,2	13,5	1,7
Цукор, мед	5,0	3,0	1,8	0,6	5,3	3,3	8,0	5,3
Олія	2,3	0,1	0,1	0,0	1,6	0,0	5,8	0,2
Картопля	56,6	48,4	12,6	3,7	53,1	43,7	88,4	86,9
Овочі й баштанні	43,2	23,9	13,8	2,8	44,0	23,3	75,5	50,8
Фрукти, ягоди, виноград	34,5	11,3	13,9	2,1	35,0	13,4	68,8	33,3
М'ясо і м'ясопродукти	25,3	10,5	1,0	0,1	16,6	6,1	61,0	32,2
Молоко і молокопродукти	29,9	13,2	0,5	0,0	14,3	5,4	64,5	37,3
Риба і рибодукти	6,0	0,9	1,4	0,3	4,7	1,0	14,4	1,6
Яйця	30,5	23,0	2,8	0,6	23,9	12,9	79,3	66,3
Всі продукти харчування в грошовій оцінці	30,3	14,0	10,8	3,5	27,3	12,0	53,6	31,9

Джерело: Витрати і доходи домогосподарств України у 2000 р. – Стат. зб. – К., 2001. – С. 63, 64, 147, 148. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2012 р. – Стат. зб. – К., 2013. – С. 59, 60, 137, 138.

Поєднання зростання аграрного виробництва господарств населення з тенденцією до скорочення натурального продовольчого самозабезпечення розширюватиме товарну (ринкову) частину сільськогосподарської продукції домогосподарств. Це вимагає законодавчо-організаційних заходів щодо вдосконалення збутового механізму для цієї

зростаючої товарної маси. Не заперечуючи провідної ролі великих підприємств у розвитку аграрного сектору країни, державна аграрна політика повинна усебічно сприяти дрібнотоварному сегменту національного продовольчого ринку, який виконує важливі економічні й соціальні функції.

Список використаних джерел

1. *Онщенко О.М.* Господарства населення: продуктивність, ефективність, перспективи / О.М. Онщенко. – К.: Ін-т економіки НАНУ, 2003. – 100 с.
2. *Шпичак О.М.* Реалізація продукції особистими селянськими господарствами – витрати, ціни, ефективність / О.М. Шпичак, І.В. Свиноус. – К.: ННЦ ІАЕ, 2008. – 300 с.
3. *Прокопа І.В.* Господарства населення в сучасному аграрному виробництві і сільському розвитку / І.В. Прокопа, Т.В. Беркута. – К.: НАН України, Ін-т екон. та прогноз., 2011. – 240 с.
4. *Малік М.Й.* Теоретичні засади та напрями трансформації особистих селянських господарств / М.Й. Малік, В.М. Заяць // Економіка АПК. – 2013. – № 5. – С.87-95.
5. *Л. Ходов* «Шесть соток по-немецки: участок маленький – польза большая» / Л. Ходов // «Современная Европа». – 2013. – № 2. – С. 129-133.
6. Статистичний щорічник України. – К.: Державна служба статистики України. – Стат. збірн. за відповідні роки.
7. Витрати і ресурси домогосподарств України. – К.: Державна служба статистики України. – Стат. збірн. за відповідні роки.
8. Сільське господарство України. – К.: Державна служба статистики України. – Стат. збірн.

9. Національні рахунки України. – К.: Державна служба статистики України. – Стат. збірн.
10. Наявність сільськогосподарської техніки та енергетичних потужностей в сільському господарстві у 2012 р. Стат. бюл. – К., 2013.
11. Бюджети сімей робітників, службовців, колгоспників і пенсіонерів. Стат. збірн. – К., 1991.
12. Statistical Abstract of the United States: 2012-2013, 131 st. Edition.
13. Agricultural statistics 2012, USDA, Washington 2012.

Стаття надійшла до редакції 17.09.2013 р.

*

УДК 338.001.36: 631.1

*В.М. ЯКУБІВ, доктор економічних наук, доцент,
професор кафедри обліку і аудиту
Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника*

Розвиток органічного землеробства в Україні: екологічний та соціоекономічний ефекти

Постановка проблеми. Органічне землеробство є одним із важливих пріоритетів розвитку сучасного сільського господарства України. Ведення екологічного землеробства є необхідністю, яка продиктована і зумовлена у загальносвітовому середовищі. Комплексна індустріалізація економіки, швидке нарощування економічних показників розвитку, обсягів виробництва у ХХ ст. породили багато проблем соціального й екологічного характеру у ХХІ ст. Тобто, досягнувши значних економічних результатів шляхом інтенсифікації та екстенсифікації виробництва,

людство стикнулося з більш глобальними проблемами: забрудненістю навколишнього середовища, масовим споживанням «еколого небезпечних» продуктів, вичерпанням природних ресурсів, масовою бідністю населення. Як наслідок – погіршення стану здоров'я людей і демографічних показників розвитку окремих країн, скорочення середньої тривалості життя населення.

Порівнюючи сутність та складність економічних і технологічних проблем минулого століття та соціальних й екологічних проблем нинішнього, очевидно, що сучасні проблеми є значно складнішими, мають глобальний, загрозливий характер і потребують швидкого розв'язання. Але знову ж таки, порівнюючи можливість пошуку шляхів розв'язання економічних та технологічних проблем із напрямками розв'язання глобальних екологічних і соціальних проблем, доходимо висновку, що якщо першу групу проблем людство навчилось успішно розв'язувати, то проблеми соціального, а особливо екологічного, характеру розв'язати дуже складно.

Тому на сучасному етапі питання розвитку органічного землеробства є надзвичайно актуальними й потребують науково-прикладних досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній науці подібні проблеми

© В.М. Якубів, 2013

9. Національні рахунки України. – К.: Державна служба статистики України. – Стат. збірн.
10. Наявність сільськогосподарської техніки та енергетичних потужностей в сільському господарстві у 2012 р. Стат. бюл. – К., 2013.
11. Бюджети сімей робітників, службовців, колгоспників і пенсіонерів. Стат. збірн. – К., 1991.
12. Statistical Abstract of the United States: 2012-2013, 131 st. Edition.
13. Agricultural statistics 2012, USDA, Washington 2012.

Стаття надійшла до редакції 17.09.2013 р.

*

УДК 338.001.36: 631.1

*В.М. ЯКУБІВ, доктор економічних наук, доцент,
професор кафедри обліку і аудиту
Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника*

Розвиток органічного землеробства в Україні: екологічний та соціоекономічний ефекти

Постановка проблеми. Органічне землеробство є одним із важливих пріоритетів розвитку сучасного сільського господарства України. Ведення екологічного землеробства є необхідністю, яка продиктована і зумовлена у загальносвітовому середовищі. Комплексна індустріалізація економіки, швидке нарощування економічних показників розвитку, обсягів виробництва у ХХ ст. породили багато проблем соціального й екологічного характеру у ХХІ ст. Тобто, досягнувши значних економічних результатів шляхом інтенсифікації та екстенсифікації виробництва,

людство стикнулося з більш глобальними проблемами: забрудненістю навколишнього середовища, масовим споживанням «еколого небезпечних» продуктів, вичерпанням природних ресурсів, масовою бідністю населення. Як наслідок – погіршення стану здоров'я людей і демографічних показників розвитку окремих країн, скорочення середньої тривалості життя населення.

Порівнюючи сутність та складність економічних і технологічних проблем минулого століття та соціальних й екологічних проблем нинішнього, очевидно, що сучасні проблеми є значно складнішими, мають глобальний, загрозливий характер і потребують швидкого розв'язання. Але знову ж таки, порівнюючи можливість пошуку шляхів розв'язання економічних та технологічних проблем із напрямками розв'язання глобальних екологічних і соціальних проблем, доходимо висновку, що якщо першу групу проблем людство навчилось успішно розв'язувати, то проблеми соціального, а особливо екологічного, характеру розв'язати дуже складно.

Тому на сучасному етапі питання розвитку органічного землеробства є надзвичайно актуальними й потребують науково-прикладних досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній науці подібні проблеми

© В.М. Якубів, 2013

висвітлюють у своїх працях такі вчені, як: В. Артиш [1], О. Дудар [2], Т. Зайчук [3], В. Кисіль [4], Л. Сокол [5], Т. Стефановська [5], І. Шувар [6] та ін. Проте на сучасному етапі залишається ще багато нерозв'язаних проблем стосовно розвитку органічного землеробства в Україні.

Мета статті – дослідження тенденцій розвитку органічного землеробства в Україні й за кордоном, аналіз наявних передумов і проблем поширення такого процесу в Україні, обґрунтування напрямів розв'язання існуючих проблем щодо розвитку тут органічного землеробства.

Виклад основних результатів дослідження. Розвиток землеробства є складним організаційним механізмом, який потребує значних напрацювань на попередньому етапі запровадження. Насправді екологічне землеробство – це не просто відмова від використання мінеральних добрив та хімічних засобів захисту рослин, – це ціла система норм і вимог, які повинні бути забезпечені при організації ведення сільськогосподарського виробництва продукції. Органічне виробництво й вирощена органічна продукція вважаються такими лише після одержання відповідного сертифіката якості продукції, за умови дотримання усіх вимог і норм органічного землекористування.

До основних вимог ведення екологічного виробництва належать:

1) органічне виробництво здійснюється лише на екологічно чистих землях;

2) вирощування сільськогосподарських культур здійснюється без використання синтетичних міндобрив, генетично модифікованого насіння і садивного матеріалу, пестицидних технологій;

3) застосування широкозахватних важких дискових борін та широкозахватних культиваторів на глибину обробітку ґрунту 4–5 см;

4) вирощування сільськогосподарських культур, адаптованих до природно-кліматичних, ґрунтових умов;

5) захист посівів від хвороб і шкідників агротехнічними, мікробіологічними препаратами та профілактичними засобами [1, с. 37–41].

Аналогічно існує комплекс умов і вимог щодо ведення органічного тваринництва.

Тому однією з важливих передумов розвитку органічного землеробства в Україні є розробка системної нормативно-правової бази регулювання розвитку органічного рослинництва й тваринництва, умов сертифікації продукції та визнання її як екологічно чистої, а також формування й обґрунтування комплексної стратегії розвитку органічного землеробства. Без системної підготовчої роботи окремі заходи не матимуть очікуваного ефекту.

У цьому відношенні погоджуємося з академіком Р.І. Триньком, який обґрунтував алгоритм соціально-економічних зрушень у демократичному середовищі та в якому на перше місце вносить правопорядок. Даний алгоритм передбачає, що для одержання очікуваного соціоекономічного ефекту необхідними є такі послідовні етапи: правопорядок; модернізація економіки й розбудова демократії; економічне зростання; демократичне суспільство; інноваційне суспільство [7, с. 21–22].

Тому одним із найперших завдань у процесі розвитку екологічного землеробства є законодавче врегулювання цього процесу з детальним обґрунтуванням регулювальних, мотиваційних і контрольних функцій відповідних органів.

Аналіз тенденцій розвитку органічного землеробства в Україні доводить про наявність певних позитивних результатів. У таблиці наведено дані щодо динаміки зміни частки органічного землеробства в Україні та інших країнах, а також зміни кількості виробників органічної продукції. Тут представлено країни, які мають найвищі показники розвитку екологічного землеробства в Європі, а також сусідні країни нашої держави. Отже, найвищі показники частки органічного землеробства у сільськогосподарському виробництві у Швеції та Естонії, найнижчі – у Росії й Україні. Найбільша кількість виробників органічної продукції зосереджена в Італії та Польщі.

Дані таблиці й деякі інші розрахунки показують, що за останні три роки в Україні не зростає частка екологічного виробництва у сільському господарстві, але кількість виробників упродовж цих років збільшилася на 34 од.

Тенденції розвитку органічного землеробства в Україні та країнах Європи

Країна	Частка органічного землеробства у сільськогосподарському виробництві, %				Кількість виробників органічної продукції, од.			
	2005 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2005 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.
Швеція	6,98	12,56	14,07	15,40	2951	4816	5508	5508
Естонія	7,21	10,49	12,45	14,75	1013	1277	1356	1431
Чехія	5,99	9,38	10,55	10,84	829	2689	3517	3904
Латвія	6,11	9,03	9,38	10,38	2873	4016	3593	3484
Італія	8,47	8,68	8,74	8,61	44860	42925	41807	42041
Словаччина	4,80	7,51	9,01	8,61	196	363	363	365
Англія	3,84	4,47	4,34	3,96	4263	5156	4949	4650
Польща	1,08	2,37	3,37	3,94	7182	17092	20578	23430
Україна	0,59	0,65	0,65	0,65	72	121	145	155
Росія	0,00	0,04	0,02	0,06	10	40	50	49

Розраховано за даними джерела: [8], [9].

Проте слід зазначити, що Україна значно відстає від інших країн Європи у загальних тенденціях розвитку сільського господарства. Так, порівнюючи основні показники розвитку сільського господарства України і Польщі, можемо узагальнити, що за наявності в Україні площі сільськогосподарських угідь 41557,6 тис. га тут виробляється 233696,3 млн грн валової продукції сільського господарства (2011 р.), тоді як у Польщі при площі сільськогосподарських угідь 18870 тис. га виробляється 213764,5 млн грн, тобто практично однаково. А це говорить про низьку ефективність виробництва в Україні, оскільки обсяг виробництва валової продукції на 100 га тут становить 562,3 тис. грн, а в Польщі – 1132,8 тис. грн [10].

Аналізуючи загалом досвід Польщі у розвитку екологічного землеробства, можна зробити висновок, що на державному рівні здійснюється багато заходів щодо стимулювання фермерів до розвитку органічного сільськогосподарського виробництва. Серед них основними є:

1) розробка і реалізація Програми «Еко-Polska», яка передбачає систему заходів і реалізується спільно міністерствами охорони навколишнього середовища, охорони здоров'я, сільського господарства та розвитку сільських районів, а також міністерством спорту і туризму [11];

2) розробка Плану дій щодо ведення екологічного сільськогосподарського виробництва [12];

3) прийняття Закону про екологічне сільське господарство, де прописано всі ор-

ганізаційні та методичні положення щодо ведення органічного землеробства [13].

Оцінюючи тенденції розвитку органічного землеробства в Україні слід зазначити, що існують проблеми не лише стосовно цього аспекту, але й щодо розвитку сільського господарства загалом.

Проте вивчення сучасної ситуації щодо можливостей розвитку екологічного землеробства в Україні дало можливість на основі SWOT-аналізу визначити сильні й слабкі сторони, а також можливості й загрози (рис.).

З даних рисунка видно, що в Україні є певні передумови, тобто сильні сторони щодо розвитку екологічного землеробства, проте існує дуже багато слабких сторін і загроз, що гальмують досліджуваний процес.

Аналізуючи сильні й слабкі сторони у процесі становлення органічного землеробства в Україні, важливо зазначити наявність основного фактора – забезпеченість екологічно придатними землями. Так, за розрахунками В.І. Кисіля [4], який виділив три агрозони за критерієм придатності території України для вирощування екологічно чистої сільськогосподарської продукції, майже третина території держави є придатною для розвитку цього напрямку агробізнесу.

Проведення SWOT-аналізу має важливе не лише аналітичне значення, а й превентивне, оскільки виявлення можливостей і загроз щодо розвитку органічного землеробства повинне забезпечити подальше перетворення можливостей на сильні сторони й не допустити реалізації загроз шляхом вжиття відповідних заходів щодо їх попередження.

СИЛЬНІ СТОРОНИ	СЛАБКІ СТОРОНИ
<p>Значна площа необроблених сільськогосподарських угідь; низький рівень орендної плати; сприятливі природно-кліматичні умови для ведення органічного землеробства; задовільний стан екології навколишнього середовища для ведення органічного землеробства; наявність значної кількості незайнятих сільських жителів, що є передумовою формування дешевої робочої сили; обізнаність сільських жителів у питаннях ведення землеробства, що є передумовою забезпечення якості робочої сили; наявний досвід ведення органічного землеробства (вітчизняний і зарубіжний); наявний попит на екологічну продукцію</p>	<p>Незадовільний фінансовий стан сільськогосподарських підприємств як потенційних суб'єктів розвитку органічного землеробства; слабкий розвиток кооперації на селі як потенційного осередку розвитку органічного землеробства; низький рівень працевіддачі сільських жителів; низький рівень розвитку мотиваційних чинників; низька інвестиційна привабливість сільських регіонів і галузі; низький рівень кредитного рейтингу сільськогосподарського сектора; нерозвиненість системи бізнес-планування у сільському господарстві; наявність фінансово сильних близьких зарубіжних суб'єктів господарювання, що знижує конкурентоспроможність вітчизняної продукції; нерозвиненість систем менеджменту і маркетингу в агроформуваннях; низький рівень державної підтримки розвитку сільського господарства; слабка розвиненість виробничої та соціальної інфраструктури сіл</p>
МОЖЛИВОСТІ	ЗАГРОЗИ
<p>Диверсифікація виробництва у сільському господарстві; державна підтримка розвитку органічного землеробства (дотації); зниження податкового тиску на виробників екологічно чистої продукції; зміна в споживчих очікуваннях шляхом надання переваги українських споживачів вітчизняним продуктам харчування; зростання інвестиційної привабливості аграрного сектору економіки; вихід на нові закордонні аграрні ринки; впровадження нових виробничих технологій та методів управління; розвиток туризму в регіоні, що збільшить попит на продукцію; розвиток кооперації господарств населення на селі</p>	<p>Інтенсифікація сільськогосподарського виробництва, швидке зростання виробництв із низькими витратами (неорганічне землеробство); недостатня поінформованість населення щодо екологічної продукції, що загрожує її недооцінкою та низьким попитом на таку продукцію; розбіжність пріоритетів розвитку органічного землеробства в органах державної влади, підприємців і населення, що не може забезпечити досягнення спільної кінцевої мети; наявність сильної конкуренції з боку західних країн – сусідів; неспроможність сільськогосподарських підприємств здійснити капіталовкладення з метою ведення органічного землеробства</p>

Матриця SWOT–аналізу процесу розвитку органічного землеробства в Україні

У матриці SWOT наведено окремі сильні та слабкі сторони, можливості й загрози, які пов'язані не лише з екологічними аспектами, але і з важливими для сучасного села – економічними та соціальними.

Насправді, хоча більшість науковців розглядають органічне землеробство як засіб розв'язання екологічних проблем, вважаємо, що воно є важливим способом розв'язання соціоекономічних та екологічних проблем України й її регіонів.

Основними екологічними ефектами від ведення органічного сільськогосподарського виробництва є:

захист і забезпечення відтворення ґрунтів;

збереження екології навколишнього середовища через відсутність шкідливих викидів та випаровувань;

відтворення біорізноманіття за рахунок оптимізації галузевої структури виробництва;
виробництво високоякісних, екологічно чистих продуктів харчування;
гармонізація виробничих процесів між рослинництвом і тваринництвом.

Важливими соціоекономічними ефектами є:

збільшення обсягів виробництва валової сільськогосподарської продукції, що зумовлює зростання кількості робочих місць, попиту на матеріально-технічні засоби, опосередкований розвиток сільських територій;

поява у споживача вибору між звичайною та екологічно чистою продукцією сільськогосподарського виробництва;

поліпшення якості продуктів харчування й екології навколишнього середовища спри-

ятимуть збереженню життя і здоров'я населення;

додатковий розвиток переробної сфери щодо виробленої органічної продукції;

розширення обсягів розвитку сільського зеленого туризму на екологічно чистих територіях;

підвищення рейтингу України серед європейських країн, що сприятиме інвестиційному зростанню.

Підкреслюючи тісноту двосторонніх взаємозв'язків між економічними та соціальними аспектами суспільного виробництва, Р. Тринько обґрунтував модель соціоекономічної модернізації економіки України, в якій виділив соціальні, економічні, інноваційні й екологічні вектори реалізації [7, с. 44–45].

Учені В. Геєць, В. Юрчишин, О. Бородіна, І. Прокопа під соціоекономічною модернізацією економіки розуміють «таке осучаснення суспільно-виробничої системи, яке, поряд з оновленням матеріально-речових елементів і розподільчих відносин, супроводжується реалізацією та нарощуванням творчого потенціалу кожної людини, формує її особистість, завдяки чому збільшується результативність функціонування економіки» [14, с. 4–14]. Тобто, вчені наголошують на важливих соціоекономічних ефектах від модернізації економіки, які полягають не лише у поліпшенні якості життя і праці селян, але й на можливості нарощування та реалізації внутрішніх творчих потенціалів людини як особистості.

Розглядаючи позитивні результати від розвитку органічного землеробства в Україні, очевидно, що очікуються значні екологічні й соціоекономічні ефекти. І в цьому випадку важливо оцінити саме соціоекономічний ефект, тобто встановити взаємозв'язок між запровадженими організаційно-економічними змінами та одержаними від них соціально-економічними результатами. Тому що в сучасній економіці одним із найважливіших є соціальний аспект, тобто добробут, життя, праця і здоров'я населення, а потім екологічний та економічний аспекти, які формують перший.

Водночас враховуючи потенційні можливості щодо одержання позитивних екологічного й соціоекономічного ефектів слід брати

до уваги, що при переході на органічні сільськогосподарські технології знижується врожайність, що ускладнює ведення ефективного сільськогосподарського виробництва [3]. Тому ми погоджуємося з думкою І. Шуvara, що «головним фактором сприяння масовій конверсії господарств, особливо малих і середніх, повинно стати запровадження державної підтримки у вигляді бюджетних субсидій, прийняття програми їх надання сільськогосподарським товаровиробникам для здійснення конвертації та сертифікації, а також державної агроекологічної програми» [6].

За таких умов необхідною є тісна співпраця між підприємницьким сектором, державними органами влади і населенням.

Висновки. Враховуючи важливість розвитку органічного сільськогосподарського виробництва на сучасному етапі, очевидно, що для одержання очікуваних екологічних та соціоекономічних ефектів необхідним є системний підхід у розробці та реалізації комплексу заходів, що стимулюватимуть, сприятимуть і регулюватимуть розвиток екологічного землеробства в Україні. Нині важливими кроками в процесі розвитку органічного аграрного виробництва є:

розробка загального плану дій щодо розвитку екологічного землеробства в Україні на період 2014–2020 років;

обґрунтування конкретизованішої стратегії розвитку екологічного землеробства України на період 2014 – 2020 років;

удосконалення й розробка нормативно-правової бази регулювання розвитку органічного сільськогосподарського виробництва;

обґрунтування регіональних стратегій розвитку екологічного землеробства і тваринництва на період 2014 – 2020 років у межах загальнонаціональної стратегії;

запровадження цілісного механізму регулювання, контролю якості та сертифікації продукції органічного виробництва.

Отже, розвиток органічного землеробства в Україні має важливі екологічні й соціоекономічні ефекти і є тим потенціалом, який здатний відродити сільське господарство країни, сприяти модернізації її економіки та поліпшенню якості життя сільського населення.

Список використаних джерел

1. *Артіш В.І.* Система вимог до технологій вирощування органічної продукції / В.І. Артіш // Економіка АПК. – 2011. – № 5. – С. 37–41.
2. *Дудар О.Т.* Формування системи органічного агровиробництва / О.Т. Дудар // Економіка АПК. – 2012. – № 8. – С. 31–38.
3. *Зайчук Т.О.* Критичний огляд світового досвіду макромаркетингу екологічно чистих продуктів харчування / Т.О. Зайчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Vchnu_ekon/2010_6_4/014-018.pdf.
4. *Кисіль В.І.* Біологічне землеробство в Україні: проблеми і перспективи / В.І. Кисіль. – Х.: Вид-во «Штрих», 2000. – 162 с.
5. *Сокол Л.М.* Екологічне (органічне) землеробство – складова сталого сільського господарства / Л.М. Сокол, Т.Р. Стефановська // Екологічна безпека. – 2008. – № 3. – С. 102–109.
6. *Шувар І.* Біологізація землеробства – стратегічний напрям формування ринку екологічно чистої продукції / Міжнар. інтернет-конф. / І. Шувар [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.viem.edu.ua>.
7. *Тринько Р.І.* Соціоекономічна парадигма модернізації економіки: моногр. / Р.І. Тринько. – Л.: Ліга-Прес, 2013. – 56 с.
8. Dynamic data table with key data from the FiBL-IFOAM survey [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.organic-world.net/statistics-data-tables-dynamic>.
9. *Willer H., M. Youssefi.* The World of Organic Agriculture. Statistic & Emerging Trends 2009. International federation of Organic Agriculture Movements (IFOAM), Bonn, Germany & Research Institute of Organic Agriculture (FiBL), Frick, Switzerland [Електронний ресурс]. – Режим доступу : orgprints.org/10506/3/willer-youssefi-2009-world-of-organic.pdf.
10. Rolnictwo ekologiczne w Polsce. Raport 2009-2011 IJAR [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ijar-s.gov.pl>.
11. Rolnictwo ekologiczne w Polsce [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minrol.gov.pl/pol/Jakosczywnosci/Rolnictwo-ekologiczne/Rolnictwo-ekologiczne-w-Polsce>.
12. Plan Działań dla Żywności Ekologicznej i Rolnictwa w Polsce na lata 2007- 2013. Biuletyn informacyjny Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi nr 4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minrol.gov.pl/pol/content/download/30546/169755/file/Plan%20działań%20dla%20żywności%20i%20rolnictwa%20ekologicznego%20w%20Polsce%20na%20lata%202011-2014.pdf>.
13. Ustawa z dnia 25 czerwca 2009 r. o rolnictwie ekologicznym [Електронний ресурс]. – Режим доступу : orka.sejm.gov.pl/proc6.nsf/ustawy/1924_u.htm.
14. *Геєць В.* Соціоекономічна модернізація аграрного сектору України (концептуальні положення) / В. Геєць, В. Юрчишин, О. Бородіна, І. Прокопа // Економіка України. – 2011. – № 12. – С. 4–14.

Стаття надійшла до редакції 03.07.2013 р.

*

УДК 338.31:633.5.9:633.521

О.А. ПРИМАКОВ, кандидат технічних наук, старший науковий співробітник
І.О. МАРИНЧЕНКО, завідувач відділу наукових досліджень з питань інтелектуальної власності та маркетингу інновацій
М.П. КОЗОРИЗЕНКО, молодший науковий співробітник
Дослідна станція луб'яних культур Інституту сільського господарства Північного Сходу НААН

Шляхи розвитку льонарства в Україні

Постановка проблеми. Льон-довгунець – прядивна культура. Вона дає два цінних продукти: волокно і насіння. Галузь льонар-

ства здавна була традиційною для українського села [4]. На жаль, відсутність останніми десятиріччями стратегії розвитку льонарства призвела до глибокої кризи в галузі. Її розвиток вимагає реалізації заходів щодо відновлення фінансово-господарських зв'язків між різними ланками аграрного та про-

© О.А. Примаков, І.О. Маринченко,
М.П. Козорізенко, 2013

Список використаних джерел

1. *Артіш В.І.* Система вимог до технологій вирощування органічної продукції / В.І. Артіш // Економіка АПК. – 2011. – № 5. – С. 37–41.
2. *Дудар О.Т.* Формування системи органічного агровиробництва / О.Т. Дудар // Економіка АПК. – 2012. – № 8. – С. 31–38.
3. *Зайчук Т.О.* Критичний огляд світового досвіду макромаркетингу екологічно чистих продуктів харчування / Т.О. Зайчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Vchnu_ekon/2010_6_4/014-018.pdf.
4. *Кисіль В.І.* Біологічне землеробство в Україні: проблеми і перспективи / В.І. Кисіль. – Х.: Вид-во «Штрих», 2000. – 162 с.
5. *Сокол Л.М.* Екологічне (органічне) землеробство – складова сталого сільського господарства / Л.М. Сокол, Т.Р. Стефановська // Екологічна безпека. – 2008. – № 3. – С. 102–109.
6. *Шувар І.* Біологізація землеробства – стратегічний напрям формування ринку екологічно чистої продукції / Міжнар. інтернет-конф. / І. Шувар [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.viem.edu.ua>.
7. *Тринько Р.І.* Соціоекономічна парадигма модернізації економіки: моногр. / Р.І. Тринько. – Л.: Ліга-Прес, 2013. – 56 с.
8. Dynamic data table with key data from the FiBL-IFOAM survey [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.organic-world.net/statistics-data-tables-dynamic>.
9. *Willer H., M. Youssefi.* The World of Organic Agriculture. Statistic & Emerging Trends 2009. International federation of Organic Agriculture Movements (IFOAM), Bonn, Germany & Research Institute of Organic Agriculture (FiBL), Frick, Switzerland [Електронний ресурс]. – Режим доступу : orgprints.org/10506/3/willer-youssefi-2009-world-of-organic.pdf.
10. Rolnictwo ekologiczne w Polsce. Raport 2009-2011 IJAR [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ijar-s.gov.pl>.
11. Rolnictwo ekologiczne w Polsce [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minrol.gov.pl/pol/Jakosczywnosci/Rolnictwo-ekologiczne/Rolnictwo-ekologiczne-w-Polsce>.
12. Plan Działań dla Żywności Ekologicznej i Rolnictwa w Polsce na lata 2007- 2013. Biuletyn informacyjny Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi nr 4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minrol.gov.pl/pol/content/download/30546/169755/file/Plan%20działań%20dla%20żywności%20i%20rolnictwa%20ekologicznego%20w%20Polsce%20na%20lata%202011-2014.pdf>.
13. Ustawa z dnia 25 czerwca 2009 r. o rolnictwie ekologicznym [Електронний ресурс]. – Режим доступу : orka.sejm.gov.pl/proc6.nsf/ustawy/1924_u.htm.
14. *Геєць В.* Соціоекономічна модернізація аграрного сектору України (концептуальні положення) / В. Геєць, В. Юрчишин, О. Бородіна, І. Прокопа // Економіка України. – 2011. – № 12. – С. 4–14.

Стаття надійшла до редакції 03.07.2013 р.

*

УДК 338.31:633.5.9:633.521

О.А. ПРИМАКОВ, кандидат технічних наук, старший науковий співробітник
І.О. МАРИНЧЕНКО, завідувач відділу наукових досліджень з питань інтелектуальної власності та маркетингу інновацій
М.П. КОЗОРИЗЕНКО, молодший науковий співробітник
Дослідна станція луб'яних культур Інституту сільського господарства Північного Сходу НААН

Шляхи розвитку льонарства в Україні

Постановка проблеми. Льон-довгунець – прядивна культура. Вона дає два цінних продукти: волокно і насіння. Галузь льонар-

ства здавна була традиційною для українського села [4]. На жаль, відсутність останніми десятиріччями стратегії розвитку льонарства призвела до глибокої кризи в галузі. Її розвиток вимагає реалізації заходів щодо відновлення фінансово-господарських зв'язків між різними ланками аграрного та про-

© О.А. Примаков, І.О. Маринченко,
М.П. Козорізенко, 2013

мислового виробництва, вдосконалення інноваційної й інвестиційної політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Упродовж багатьох десятиліть Україна традиційно була одним із найбільших світових виробників та експортерів льоноволокна й іншої продукції лляної промисловості [3, 4]. В Україні льон-довгунець вирощували у поліських районах Волинської, Житомирської, Київської, Рівненської, Сумської та Чернігівської областей, у передгірних і гірських районах Івано-Франківської, Львівської й Чернівецької, а також в окремих районах Тернопільської та Хмельницької областей. До 1995 року середньорічна площа посівів льону-довгунця становила 160-170 тис. га, на понад 100 тис. га застосовували інтенсивну технологію вирощування. Валовий збір волокна й насіння дорівнював – відповідно 105-110 і 45-50 тис. т, урожайність волокна – 8-9 ц, насіння льону-довгунця – 2,5-3 ц/га [2, 6].

Значною мірою цьому сприяла державна підтримка галузі. До 1991 року сільськогосподарські підприємства одержували державні дотації до 40-45 % виробничих витрат, існувала система доплат за реалізацію трести льону у відповідні календарні строки. Рентабельність виробництва насіння льону в цілому по Україні становила 144-150 %, трести – 132-146 % [1, 3, 6].

Було створено мережу льонозаводів і льононасінневих станцій (відповідно 47 і 21). Розвиток одержала текстильна промисловість, яка працює на льоноволоконі. Великі льонокомбінати були побудовані в Житомирі та Рівному, на сировині льону працювали Кіровоградська фабрика кручених виробів, Одеська фабрика технічних тканин, Харківський канатний завод і багато інших підприємств.

В Україні у 1995 році відбувся стрімкий обвал льонарства. Якщо в 1990-1992 роках площі посіву льону-довгунця були на рівні 160 тис. га, то у 1996-1998 роках вони скоротилися до 40 тис. га. Нині льон-довгунець продовжують вирощувати лише для відносної підтримки роботи льонопереробних заводів. Льонарство переживало вкрай важкі часи і тому найприбутковіша культура, яка, займаючи 6-8% у структурі посівів багатьох сільськогосподарських підприємств, давала до 70% грошових доходів від рослинництва,

для більшості аграрних господарств стала збитковою.

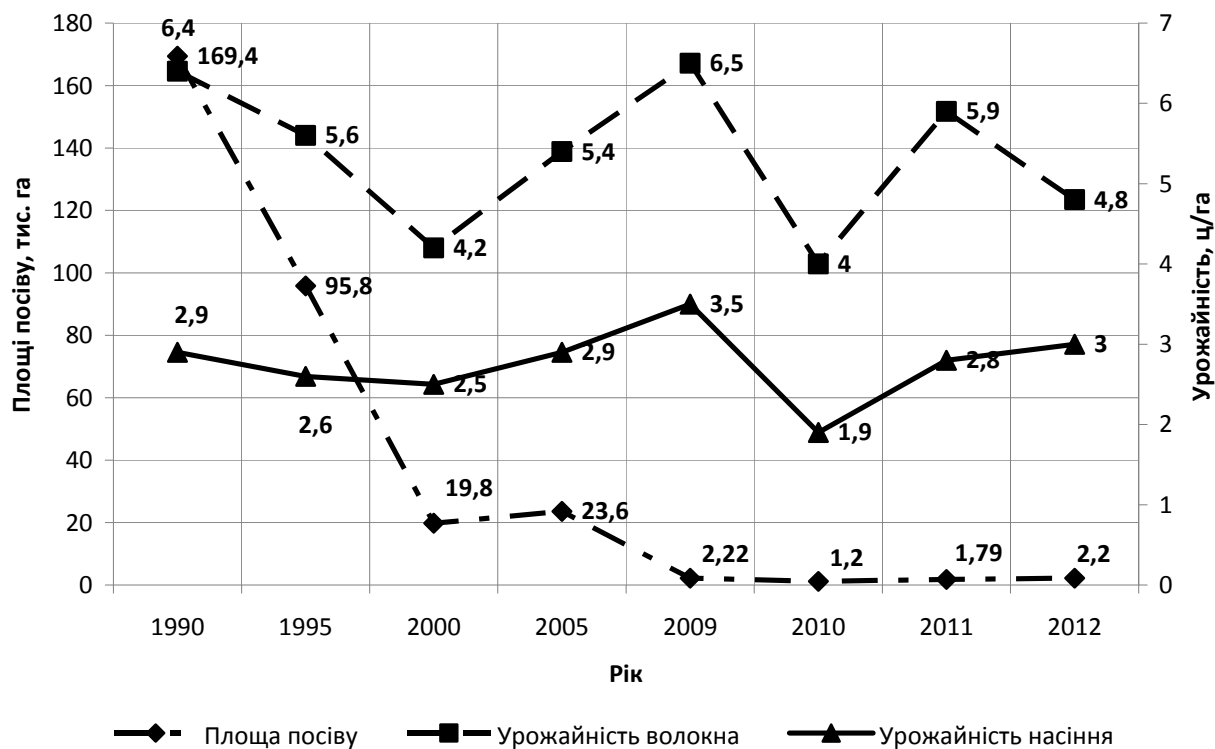
У 1995-2000 роках галузь льонарства опинилась у складній економічній ситуації, для якої характерні нестійкість виробничо-господарських зв'язків, відсутність кредитних ресурсів та дотацій з боку державного й обласних бюджетів [4, 5]. Створилося замкнуте коло неплатежів. У гіршому становищі в ланцюжку "поле-споживач" виявилися сільськогосподарські підприємства, які втратили інтерес до вирощування льону.

Мета статті – проаналізувати нинішній стан льонарства в Україні й окреслити шляхи відродження галузі.

Виклад основних результатів дослідження. Починаючи з 2000-х років розпочато роботу щодо реанімації галузі льонарства на основі власного та зарубіжного досвіду ведення господарства [1, 5, 7-10]. Вже у 2001-2004 роках спостерігалася тенденція до відродження льонарства. Відбулися позитивні зрушення: розширилися посіви льону (у 2004 році вони становили 32400 га), зросло виробництво насіння й волокна, підвищилась урожайність. Але вже в 2005 році площа льону скоротилася на 8,5 тис. га.

У 2011 році посіяна площа льону-довгунця дорівнювала 1,7 тис. га, що на 500 га більше, ніж у 2010 році. Посіви культури було зосереджено в Чернігівській (43,6 %), Сумській (13,4 %), Житомирській (22,9 %), Київській (5,5 %), Львівській та Тернопільській (по 7,3 %) областях. У 2012 році посівні площі льону-довгунця в Україні становили 2183,7 га, що на 493,7 га більше порівняно з попереднім 2011 роком. Більша частина посівів льону (830 га) зосереджена в Чернігівській і Житомирській областях (744 га). У 2012 році в Сумській області льонарством займалися дві організації – “Еліфібр” та Дослідна станція луб’яних культур; у Чернігівській області – ТОВ “Українська лляна компанія” і льонозавод Городнянський; у Житомирській – ТОВ “Агросоюз”, ТОВ “Агрополісся” й ТОВ “Малинське”.

Ретроспективний аналіз динаміки виробництва та заготівлі льонопродукції (врожайності, валових зборів, площ посіву льону тощо) підтвердив, що останніми роками було кілька хвиль спаду й зростання інтересу до нього (рис.).

Динаміка змін площі посіву, урожайності волокна та насіння льону-довгунця в Україні (за даними Державної служби статистики)

Розвиток льонарства вимагає значної уваги щодо сортового складу культури. Найбільш поширені сорти льону-довгунця селекції Дослідної станції луб'яних культур Інституту сільського господарства Північного Сходу НААН, які нині вирощують у межах України, – це Глінум, Чарівний, Гладіатор та Есмань [2, 6].

Потреба у 2012 році в матеріальних і трудових ресурсах для виробництва льонопродукції на 1 га становила по Дослідній станції луб'яних культур 5725,92 грн, на 1 т волокна – 1100 грн. У структурі витрат на вирощування льону-довгунця більше їх припадає на мінеральні добрива – 22,7%, насіння – 20,9 та пально-мастильні матеріали – 15,6%. Рентабельність вирощування льону-довгунця, виходячи із наведених витрат, була на рівні 64,6 %.

Аналіз економічної ефективності льонарства показує, що нині великі втрати кількості й якості льоносировини несуть господарства в процесі обробки вже вирощеного врожаю при його реалізації, оскільки між виробником і переробником часто виникають розбіжності в питанні об'єктивності оцінки якості продукції.

У цілому загальний стан галузі льонарства на нинішній час в Україні можна характеризувати як післякризовий та такий, що потребує інвестиційної підтримки.

Основними причинами, що призвели до кризового стану лляної промисловості, є:

розпад сформованих економічних, виробничих і технологічних зв'язків між окремими ланками й підприємствами лляного комплексу, який виник під час переходу економіки до ринкових умов;

вкрай високий диспаритет цін між вартістю матеріально-технічних ресурсів і вартістю сировини льону, що склався в умовах нерегульованої ринкової економіки;

трудомісткість льону як аграрної культури (затрати праці на виробництво 1 ц льоноволокна в сім-вісім разів вище витрат на виробництво 1 ц зерна);

відсутність виробництва в Україні спеціалізованих машин, необхідних для збиральних та післязбиральних операцій, а також устаткування для первинної обробки льону;

скорочення й нераціональне застосування мінеральних добрив, засобів захисту та ін.;

особливість кінцевої продукції сільгосп-виробника – трести льону, яка полягає в тому, що її не можна вільно реалізовувати на ринку й вимагає подальшої обов'язкової переробки на льонозаводах;

низька ефективність переробних підприємств, що уможливує одержувати тільки 25-30 % тіпаного льону від загальної маси виробленого льоноволокна.

Збалансоване виробництво льоносировини та готової продукції з льону можливе за умови функціонування ринку льонопродукції, в основу якого буде покладено принципи координації при формуванні й розвитку, переходу на виробництво льонопродукції із заданими параметрами, збалансування інтересів виробників сировини, готової продукції, споживачів, інших суб'єктів ринку, пропаганди лляної продукції, моніторингу стану та розвитку ринку.

Для проведення активної ринкової політики, зміцнення ринкових позицій і розширення сегмента збуту продукції рекомендується:

проводити активну рекламну кампанію в засобах масової інформації;

співпрацювати з посольствами, торговими представниками, торгово-промисловими палатами різних країн світу;

проводити тендери на визначення кращих умов інвестування, вибір постачальників матеріальних ресурсів та кращих оптових покупців з метою підвищення ефективності вирощування та переробки льону;

проводити активний пошук іноземних партнерів – оптових покупців товарного насіння льону за кордоном;

активно співпрацювати з товарними та аграрними біржами в Україні й за кордоном;

протидіяти демпінгу цін на товарне насіння в Україні.

Одним із важливих і пріоритетних напрямів ринкової політики повинно бути налагодження контактів та співпраця з безпосередніми виробниками матеріально-технічних ресурсів для забезпечення технологічного циклу з вирощування й переробки льону (без участі посередників), пошуку оптимальних умов розрахунків за поставлені ресурси.

Потрібно також проводити активну пропаганду щодо користі продукції з льону та формування вітчизняного попиту на цю продукцію.

Основна робота із відродження галузі повинна проходити в напрямі залучення інвестицій [5,7,10], які доцільно спрямовувати на придбання високоефективної сільськогосподарської техніки для збирання льону й проведення післязбиральних робіт, організацію виробництва високопродуктивного насіння льону; модернізацію існуючих потужностей по переробці льону; створення розгалуженої мережі малих і середніх переробних підприємств; впровадження інноваційних технологій більш глибокої переробки льону з виходом продукції, що відповідає світовим стандартам якості.

Для залучення інвестицій необхідно:

розробляти виробничі проекти й бізнес-плани з урахуванням використання інвестицій та з глибоким аналізом і обґрунтуванням кон'юнктури ринку, а також графіком освоєння коштів, що залучаються, та розрахунком прибутковості проектів, термінів окупності й можливих ризиків;

організувати широке ознайомлення вітчизняних і зарубіжних потенційних інвесторів з інвестиційними проектами проведення перемовин, семінарів, конференцій, конкурсів та публікацій.

Потрібно використовувати усі можливі джерела інвестицій: інститути спільного інвестування, в тому числі венчурні фонди; інноваційні фонди; лізингові фонди та компанії; спеціалізовані фонди підтримки розвитку виробництва; банки; приватні інвестиції.

На сучасному етапі розвитку агропромислового виробництва для повноцінного відродження галузі льонарства й успішного її розвитку потрібно орієнтуватися на глибоку переробку льонопродукції, що дасть змогу ведення високорентабельного господарства та реального приваблення інвестицій [7, 10]. Так, доцільно організувати не тільки безпосереднє вирощування льону, а й його переробку в текстильному, харчовому, енергетичному та інших напрямках.

В інвестиційній політиці галузі починають поступово проявлятися позитивні зру-

шення. Проте, як показує практика, сучасні тенденції інвестиційного процесу визначаються особливостями відтворення тільки оборотних засобів (добрив, засобів захисту рослин, пального, насіння). За фінансової скрути, в якій опинилися льоносіючі підприємства, це є, безумовно, одним із підходів на шляху до стабілізації та в подальшому – до зростання виробництва льонопродукції. Але цього недостатньо: нині в льонарстві вкрай необхідні вкладення для поновлення й основних засобів, насамперед для закупівлі нової та заміни зношеної збиральної техніки.

Як позитивне слід відзначити те, що в Сумській області з'явилося нове формування – ТОВ «Лінен оф Десна», основною діяльністю якого є вирощування й переробка льону-довгунця. Для цих цілей у своєму арсеналі компанія має на території області Шосткінський льонозавод потужністю 2000 т волокна на рік і Марчихино-Будську шпигатну фабрику, яка випускає в місяць 20 т шпигату, для чого потрібно 27 т волокна. На вказаних заводах працює 60 осіб. Розпочато заходи щодо відновлення роботи Глухівського заводу із переробки лляної сировини. Також за сприяння ТОВ «Богуславський текстиль» в області відновив роботу Кролевецький льонозавод, проектна потужність якого близько 2000 т волокна на рік.

Науковцями Дослідної станції луб'яних культур ведеться робота із впровадження нових інноваційних технологій вирощування та збирання льону-довгунця, що є запорукою підвищення ефективності льонівиробництва. Виробникам рекомендується інтегровано підходити у виборі елементів технології при вирощуванні льону-довгунця, а саме: безполицевий обробіток ґрунту, локальне внесення мінеральних добрив, використання як поживної речовини соломи попередників і зеленої маси сидеральних культур, застосування біо- та мікродобрив, біостимуляторів, нового покоління гербіцидів та їхніх бакових сумішей, нових засобів захисту рослин від шкідників та хвороб, що забезпечує зниження енергетичних, матеріальних і фінансових витрат на 20-25 %, підвищення врожайності соломи луб'яних культур на 10-12 %, насіння – на 7-8 %.

Унаслідок експлуатації зношених машин, незадовільного забезпечення запасними частинами термін збирання льону розтягується на 1-1,5 міс., що призводить до значних втрат урожаю та погіршення якості продукції. А тому без переоснащення сільськогосподарських виробників збиральними машинами і спеціальним обладнанням усі інші, навіть найпрогресивніші, заходи не забезпечать ефективного розвитку льонарства.

На заміну комбайнового збирання насінневих посівів розроблено роздільну технологію збирання льону-довгунця та машину для його здійснення – льонопідбирач-молотарку ПМЛ-1. Дана технологія забезпечує: економію енергетичних ресурсів (майже 50 кВт на кожному гектарі); зменшення втрат насіння на збиранні (на 0,56 ц/га при підвищенні його схожості на 6,0-7,0 %); прискорення процесу приготування трести і поліпшення її якості.

На Дослідній станції луб'яних культур розроблено технологію одержання однотипного волокна із трести льону-довгунця безпосередньо в господарствах. Технологія передбачає приготування трести зі стебел льону, розстелених льонокомбайнами, збирання трести рулонним пресом, транспортування її на місце переробки й виділення з них однотипного волокна [1, 2].

Використання цієї технології дасть змогу повністю механізувати процеси збирання і переробки. Переробка трести на однотипне волокно без поділу на довге й коротке значно спрощує технологічний процес, що зменшить метало- і енергоємність устаткування та знизить собівартість одержуваного волокна.

Сфера використання лляного короткого волокна постійно розширюється. У зв'язку з цим одержання лляного волокна у вигляді короткого з низькою собівартістю є актуальним завданням. Виділення усього волокна у вигляді короткого може привести до спрощення технології збирання й переробки та значного скорочення витрат. Останнім часом коротке волокно льону широко використовують у підприємствах із переробки волокон у суміші з іншими натуральними і хімічними волокнами для виробництва су-

часних композитних матеріалів й утеплювачів [2].

В Україні інноваційні технології, спрямовані на забезпечення текстильних підприємств лляною сировиною, розробляють Київський національний університет технологій та дизайну, Інститут текстильної промисловості, а також Херсонський національний технічний університет.

Висновки. Початок ХХІ ст. характеризується піднесенням і ширшим використанням природних волокон, зокрема із льону. Враховуючи досвід країн із розвинутою ринковою економікою, а також власний досвід минулих років, можна зазначити, що для реального розвитку галузі в майбутньому є перспективи, які зумовлені тим, що Україна має певні потенційні можливості та резерви для стабілізації стану і прискореного розвитку льонарства.

У нашій країні є наявність, хоча й застарілої, матеріально-технічної бази виробництва та переробки цих культур із кращими традиціями й досвідом сільського населення у виробництві лляної продукції. Також не слід забувати, що в Україні є головна науково-дослідна установа – Дослідна станція луб'яних культур, яка займається проблемами вирощування та переробки луб'яних культур.

Зростання попиту на лляне волокно на світовому ринку пов'язане також із розширенням нетрадиційного нетекстильного його використання для заміни синтетичних матеріалів при автомобільній і літакобудуванні, в целюлозно-паперовій промисловості для виготовлення банкнотного, цигаркового, різних видів спеціального технічного паперу з високими споживчими властивостями.

Розв'язання комплексу проблем у льонарстві можливо тільки програмно-цільовим методом за активної державної підтримки (за рахунок відповідних законів, спрощених податків) і цілеспрямованим інвестуванням.

Перспективи розвитку льонарства – це збільшення виробництва льону за рахунок оснащення сільськогосподарських виробників необхідним набором техніки й засобами механізації для вирощування, збирання та післязбиральної обробки льону, забезпечення високопродуктивним насінням, добривами й засобами захисту рослин, освоєння і тиражування сучасних технологій виробництва льоноволокна, створення та інноваційне впровадження сучасних ресурсозберігаючих технологій, відновлення завершених технологічних ланцюжків “поле – льонозавод – промислове підприємство”.

Список використаних джерел

1. Голуб *И.А.* Научно-практические рекомендации по возделыванию, уборке льна и приготовлению тресты / И.А. Голуб, Ф.И. Привалов, Г.Н. Шанбанович. – Могилев: УПКП «МОУТИСС», 2010. – 135 с.
2. Дудукова *С.В.* Льон-довгунець: потенційні можливості та сфера застосування / С.В. Дудукова, І.В. Овсянко, Ю.В. Мохер // Нові наукові дослідження у льонарстві та коноплярстві України: матер. наук. – техніч. конф. молодих вчених, 23 листоп. 2005 р.: зб. наук. пр. – Суми: ВВП «Мрія-1» ТОВ., 2006. – С. 105 – 115.
3. Карпець *І.П.* Інтенсивна технологія вирощування льону-довгунця / І.П. Карпець. – К.: Урожай, 1990. – 112 с.
4. Кругла *Н.А.* Історія розвитку льонарства в Україні / Н.А. Кругла, В.А. Вергунов. – Херсон: Адамс, 2002. – 168 с.
5. Ліпський *Ю.В.* Підвищення економічної ефективності виробництва льону-довгунця в Україні / Ю.В. Ліпський // Економіка АПК. – 2006. – №4. – С. 37 – 42.
6. Локоть *О.Ю.* Агробіологічні та біоенергетичні аспекти оптимізації технологій вирощування льону-довгунця : [моногр.] / О.Ю. Локоть. – Ніжин : ТОВ “Ви-во “Аспект-Поліграф”, 2009. – 308 с.
7. Agriculture in Lithuania, 2006. – Vilnius, 2007. – 90 p.
8. Baya *Ana M. Ramos – Cormenzana A.* Vitamin production in relation to phosphate solubilization by soil bacteria / Ana M. Baya, Robert S. Boethling // Soil Biol. and Biochem. – 1981. – 13, № 6. – P. 527 – 531.
9. Paul *V.H.* Strategies for control of diseases on linseed and fibre flax in Germany, France and England / V.H. Paul, C. Sultana, B. Jouan, B.D.L. Fitt // Production and Protection of Linseed. – Cambridge, 1991. – P. 65 – 69.
10. Zukoviciene *R.* The means for the increasing of flax economy. - Vilnius, 2001. – 34 p.

Стаття надійшла до редакції 13.08.2013 р.

*

*Н.І. ШИЯН, кандидат економічних наук, доцент
Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва*

Концентрація виробництва молока в системі чинників підвищення його ефективності

Постановка проблеми. Згідно зі Стратегічними напрямками розвитку аграрного сектору економіки України ставиться завдання не тільки істотно збільшити обсяги виробництва продукції галузі, причому передусім продукції тваринництва, а й значно підвищити рівень її конкурентоспроможності як на внутрішньому, так і на світових ринках [12]. Підвищена увага при цьому приділяється скотарству, донедавна провідної галузі тваринництва, яка нині знаходиться у вкрай складному становищі. Стосовно неї вживається поняття «відродження» [3, 9].

Визначаючи шляхи розв'язання цього завдання, необхідно з'ясувати вихідні основні положення. Вважаємо за доцільне в ролі методологічного орієнтира використати ті, що сформулював В.Г. Андрійчук. Він вважає, що майбутній розвиток вітчизняного сільського господарства визначають великі агропромислові формування [1].

Це безпосередньо пов'язано з розвитком галузі скотарства. Але, обґрунтовуючи стратегію розвитку галузі, слід обов'язково враховувати своєрідність здійснюваних у ній процесів, співвідношення великотоварного й особистого господарства, а також зміну ролі великих підприємств у структурі виробників продукції галузі, що є важливим і актуальним не тільки для розвитку аграрної сфери України, а й для інших країн [17, 18]. Однак це питання стосовно аграрних підприємств нашої країни недостатньо висвітлене в публікаціях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Обґрунтовується розв'язання проблеми з різних позицій [7, 16]. На наш погляд, для цього слід побудувати перспективну модель розвитку сільського господарства, згідно з

якою питома вага великих підприємств із площею земельних угідь понад 10 тис. га у виробництві валової продукції сільського господарства зросте з 11% у 2011 році до 19% у 2020-му, в тому числі у виробництві молока – із 4 до 11% [7, с. 12]. Такий підхід зумовлений, крім усього іншого, оцінкою тих переваг, які має великотоварне виробництво, що переконливо показав Б.Й. Пасхавер [11].

Слід також ураховувати й те, що розширення площі земельних угідь підприємства не завжди супроводжується збільшенням виробництва певного виду продукції тваринництва, в тому числі й молока, що пов'язане зі спеціалізацією. А відтак виникає потреба з'ясувати, як і повною мірою впливає на ефективність виробництва не тільки збільшення площ підприємств, а й концентрація безпосередньо в галузі молочного скотарства.

На думку П.С. Березівського, визначаючи перспективи розвитку саме цієї галузі, слід ґрунтуватися на тому, що їх основою є концентрація виробництва молока у різних організаційно-правових формах господарювання, включаючи фермерські господарства [3]. Ми поділяємо такий висновок. Разом із тим вважаємо, що він набуватиме більшої переконливості, якщо буде підкріплений фактичними даними про позитивний вплив концентрації на ефективність виробництва молока.

Дослідження щодо такого спрямування вже почалося [4, 14], але, безумовно, існує нагальна потреба розширення їхніх масштабів з виходом на теоретичний рівень узагальнень із повнішим розкриттям механізму дії цього чинника на результати виробництва, в тому числі форм прояву закону спадної віддачі.

Мета статті – визначення впливу концентрації виробництва молока у лісостеповій зоні України на його ефективність.

Виклад основних результатів дослідження. В економічній науці розуміння сутності концентрації різниться певною тотожністю, однак є й деякі відмінності в підходах до визначення змісту цього поняття. Так, О.Ф. Лопатіна трактує концентрацію як процес зосередження засобів виробництва, робочої сили і випуску продукції в одному підприємстві в об'єднанні або галузі [15, с. 258]. Аналогічно В.Г. Андрійчук зазначає, що концентрація виробництва зумовлює збільшення розміру підприємств, а тому, на його думку, показники розміру підприємств слід вважати показниками концентрації [2, с. 684].

Дещо по-іншому розуміють суть концентрації автори сучасного економічного словника. Вони вважають, що концентрація виробництва – це зосередження виробництва однієї або кількох споріднених видів продукції у доволі великих підприємствах у межах невеликого регіону [13, с. 168]. Підхід, який би пов'язував концентрацію виробництва з межами регіону, у цій праці трапляється вперше. Крім того, очевидно, доцільно розглянути поняття концентрації у двох аспектах: використовуючи показники розміру підприємства, а також зважаючи на вироб-

ництво окремих видів продукції, в тому числі й молока.

Для характеристики масштабів виробництва використовують різні показники. Коли йдеться про масштаби концентрації на рівні сільськогосподарських підприємств, то загальноприйнятим можна вважати показник площі сільськогосподарських угідь [2, с. 54; 10, с. 87]. Проте одночасно рекомендується орієнтуватися на вартість валової або ж товарної продукції.

На першому етапі дослідження було з'ясовано, як впливають розміри підприємств, що визначалися за площею сільськогосподарських угідь, на наявність виробництва молока. Необхідність цього зумовлювалася тим, що із 3509 підприємств лісостепової зони, які у 2011 році звітували за формою 50-сг, тільки 995 виробляли молоко, що становило 28,4 % від загальної кількості, а відповідно 71,6 % підприємств його не виробляли. Як з'ясувалося, на величину зазначеного відсотка значно впливали розміри підприємств. Як показують дані таблиці 1, є доволі чітка тенденція: чим більше підприємств, що мають великі розміри, тим більше серед них таких, що виробляють молоко. Причому з 1498 підприємств з площею сільськогосподарських угідь до 1 тис. га 87,2 % молока не виробляли, тоді як у надвеликих підприємствах, скоріш за все в агрохолдингах, таких підприємств було 30,5 %.

1. Розподіл підприємств, які не виробляли молока, за розмірами та їх питома вага в загальній кількості підприємств Лісостепу, 2011 р.

№ групи	Розмір п-в за площею с.-г. угідь, га	Усього в зоні	Кількість підприємств			Площа с.-г. угідь, що припадає		
			У т.ч. тих, які не виробляють молока			на п-во, га	на п-ва групи	
			кількість	у відсотках до підсумку	у відсотках до кількості п-в в зоні такого розміру		га	% до підсумку
1	До 50,0	162	137	5,4	84,6	17	2821	0,04
2	50,1-100,0	88	80	3,2	90,9	74	6529	0,08
3	100,1-1000,0	1248	1090	43,4	87,3	505	630026	8,28
4	1000,1-2000,0	961	612	24,3	63,7	1437	1380589	18,15
5	2000,1-3000,0	452	222	8,8	49,1	2428	1097591	14,43
6	3000,1-5000,0	318	238	9,5	74,8	3797	1207479	15,87
7	5000,1-8000,0	149	74	2,9	49,7	6128	913078	12,00
8	8000,1-13000,0	76	41	1,6	53,9	9820	746376	9,81
9	13000,1-17000,0	19	9	0,4	47,4	15062	286180	3,76
10	Понад 17000,1	36	11	0,5	30,5	37139	1337020	17,58
	Усього	3509	2514	100,0	71,6	-	7607689	100,0

Джерело: Державна служба статистики України. Стат бюл. «Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств» згідно із статистичним спостереженням за формою 50-сг, 2011 р.

Одночасно було з'ясовано, що більші за розміром земельної площі підприємства виробляють молоко з вищим рівнем ефективності: знижується собівартість продукції, підвищується ціна реалізації. У результаті зросла окупність витрат, але збільшення виробництва молока на одиницю земельної площі не відбулося. Одна з причин такого становища полягає в тому, що є підприємства, які, маючи незначні площі сільськогосподарських угідь, створюють потужні комплекси з виробництва молока. В одному з них, із площею сільськогосподарських угідь 10 га, поголів'я корів становило 1850 гол. Як правило, в таких випадках основна кількість кормів закуповується в інших підприємствах.

На підставі результатів попереднього аналізу слід було б очікувати, що концентрація виробництва, зокрема молока, також супроводжуватиметься позитивними результатами. Але щоб її кількісно виразити, необхідно було здійснити відповідні дослідження. Для цього розглядувану сукупність підприємств було згруповано за показником рівня концентрації, в ролі якого використовувався показник обсягу виробництва молока з розрахунку на підприємство. Було виявлено значну диференціацію підприємств зо-

ни за цією ознакою, а також за кількістю корів. Результати групування представлені в таблиці 2.

Щодо впливу концентрації на результати виробництва, то його визначили з використанням таких показників: середня площа сільськогосподарських угідь по групі; поголів'я корів; валове виробництво молока; величина витрат на одну корову; продуктивність корів; окупність повної собівартості виручкою від реалізації молока; окупність виробничої собівартості молоком.

Аналізуючи наведені в таблиці 2 дані слід зазначити, що навіть без математичної обробки результатів групування достатньо чітко видно тенденцію до збільшення площі підприємств під час зростання обсягу виробництва із 1540 га в підприємствах першої групи до 9346 га – в останній. Обґрунтованість цього припущення підтверджується й розрахунком коефіцієнта парної кореляції між розглядуваними показниками. Він дорівнював 0,884, що переконливо показує про тісноту зв'язку. Підвищення рівня концентрації позитивно впливало ще на один із ключових показників стану виробництва молока – продуктивність корів. Коефіцієнт парної кореляції між ними становив 0,570.

2. Вплив концентрації виробництва молока на його стан та ефективність у зоні Лісостепу в 2011 р.

Номер групи	Групи за величиною виробництва молока на підприємство, ц	Кількість підприємств у групі	Припадає на п-во			Виробництво молока на 1 га с.-г. угідь, ц	Витрати на 1 корову, грн	Продуктивність корів, кг	Окупність виручкою від реалізації	Окупність молока, ком, кг/грн
			с.-г. угідь, га	корів, гол.	молока, ц					
1	До 500,0	98	1540	20	238	0,154	3176	1190	0,822	0,375
2	500,1-1000,0	56	1433	42	724	0,505	5239	1725	0,777	0,329
3	1000,1-1500,0	45	2447	63	1237	0,506	4721	1949	0,934	0,413
4	1500,1-3000,0	145	1792	86	2217	1,237	6366	2572	0,982	0,404
5	3000,1-4500,0	89	1771	122	3738	2,110	7215	3057	1,063	0,424
6	4500,1-6000,0	92	2469	163	5260	2,131	7918	3228	1,042	0,408
7	6000,1-7500,0	65	2332	201	6629	2,842	8060	3304	1,050	0,410
8	7500,1-9000,0	49	2122	217	8219	3,874	8781	3783	1,168	0,431
9	9000,1-11000,0	45	2516	247	9959	3,958	9392	4035	1,167	0,430
10	11000,1-13000,0	51	3876	295	11871	3,063	8970	4021	1,197	0,448
11	13000,1-15000,0	27	3274	301	13904	4,247	10827	4626	1,159	0,427
12	15000,1-17000,0	30	4239	328	16027	3,781	10850	4883	1,206	0,450
13	17000,1-19000,0	35	3529	366	17836	5,054	10858	4867	1,238	0,448
14	19000,1-21000,0	15	2660	385	20007	7,521	13906	5199	1,049	0,374
15	21000,1-23000,0	26	5132	518	22142	4,315	10425	4275	1,170	0,410
16	23000,1-25000,0	11	6038	487	23931	3,963	10868	4916	1,244	0,452
17	25000,1-27000,0	11	4596	544	26123	5,684	11161	4804	1,212	0,430

18	27000,1-29000,0	11	3656	540	27921	7,636	11055	5173	1,202	0,468
19	29000,1-31000,0	13	9167	538	29885	3,260	12147	5552	1,308	0,457
20	31000,1-33000,0	11	3453	557	31685	9,176	12075	5694	1,357	0,472
21	33000,1-35000,0	9	4403	608	33893	7,697	12586	5575	1,263	0,443
22	35000,1-40000,0	6	3227	614	37162	11,517	12145	6055	1,428	0,499
23	40000,1-45000,0	5	4616	716	41750	9,045	14925	5834	1,188	0,391
24	45000,1-50000,0	10	6400	780	47488	7,421	15500	6086	1,153	0,393
25	50000,1-55000,0	8	4891	882	51663	10,563	14094	5858	1,260	0,416
26	55000,1-60000,0	5	9895	968	57341	5,795	12742	5922	1,307	0,465
27	60000,1-65000,0	6	9519	1144	62936	6,612	13339	5503	1,182	0,413
28	65000,1-70000,0	5	28071	1127	67667	2,411	11919	6007	1,473	0,504
29	70000,1-100000,0	7	9346	1523	83569	8,942	13224	5487	1,194	0,415
30	Понад 100000	9	39051	3405	186943	4,787	11869	5491	1,251	0,463

Джерело: Державна служба статистики України. Стат бюл. «Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств» згідно із статистичним спостереженням за формою 50-сг, 2011 р.

Концентрація виробництва молока також позитивно вплинула на його виробництво з розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь. Констатуємо цю обставину слід зазначити, що найвищий рівень даного показника мала група підприємств, в яких валове виробництво молока становило 35,1-40,0 тис. ц. У них показник виробництва молока на 1 га перевищив 11,5 ц. Наступні групи мали показники, які поступово зменшувалися, дорівнюючи в останній групі 4,79 ц.

Наведені в таблиці 2 дані доцільно, на нашу думку, розглядати і з погляду визначення ефекту масштабу. Він є обов'язковою складовою частиною під час вивчення впливу розмірів підприємств на результати господарської діяльності. Вихідними при цьому є ряд положень. По-перше, ефект масштабу визначають відповідно до розмірів підприємств. Так, в одному з найбільш популярних у коледжах та університетах США підручнику «Економікс», авторами якого є К.Р. Макконнелл і С.Л. Брю, вважається: «Ефект масштабу – це ті виробничі переваги, які виникають під час збільшення розмірів підприємства й ринку збуту його продукції» [8, с. 402]. Передусім ці переваги стосуються того, що велика корпорація має ширші можливості вибору досконаліших виробничих технологій порівняно з невеликою фірмою. Таке твердження виглядає абсолютно логічним, якщо підприємство виробляє один вид продукції. Проте в сільському господарстві дане становище скоріше слід розглядати як виняток, а не як правило. А тому виникає потреба з'ясувати вплив ма-

сштабів виробництва окремих видів продукції на його результати.

На можливість економії за рахунок збільшення масштабів виробництва вказують й інші автори [6, с. 280]. Також доцільне використання методичного підходу, що розробив О.В. Чаянов, згідно з яким оптимальним вважався такий розмір, за якого за інших однакових умов собівартість одержаного продукту буде найменшою [5, с. 384]. Крім того, пропонується при визначенні оптимальних розмірів виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції враховувати не тільки рівень собівартості одиниці продукції, а й рентабельність її виробництва [10, с.87-88].

Разом із тим вказується на те, що згідно з методикою визначення раціональних розмірів підприємств із виробництва молока, яловичини та свинини передбачається, по-перше, враховувати фактичний рівень ефективності виробництва, продуктивності, залежно від рівня концентрації поголів'я, а по-друге, використовувати розрахунковий метод визначення оптимальності [10, с. 87].

У даному випадку аналізували фактичні результати. При цьому, визначаючи вплив розмірів виробництва молока з розрахунку на підприємство, виникає потреба з'ясувати, під впливом яких чинників досягається той або інший результат, тобто визначити, якою мірою впливає на нього розмір виробництва.

На цю обставину вказує В.Г. Андрійчук, підкреслюючи: «Оскільки ефект масштабу – це економія, зумовлена збільшенням масштабів виробництва, тому постає питання: які джерела формування такої економії»

[2, с. 55]. В ролі цих джерел він називає економію: на постійних витратах; на змінних витратах; на заробітній платі й соціальних відрахуваннях; на відсоткових витратах за кредит [2, с. 57]. Одночасно В.Г. Андрійчук не виключає можливості виникнення спадного ефекту масштабу через дію закону спадної дохідності та погіршення системи управління в надто великих підприємствах.

У процесі концентрації виробництва можливою є дія закону спадної дохідності. Але, як відомо, така можливість пов'язана з додатковими витратами з розрахунку на один об'єкт інтенсифікації. Необхідність їх здійснення пов'язана із тим напрямом концентрації, який реалізується всередині підприємства шляхом нагромадження та інтенсифікації виробництва [5, с. 382]. Причому автори зазначають, що концентрація шляхом централізації створює передумови для підвищення інтенсивності саме в більш великих підприємствах.

Перевірку такої можливості ми здійснили на матеріалах розглядуваної сукупності підприємств зони Лісостепу, в результаті чого було встановлено: є достатньо тісний зв'язок між масштабами виробництва молока з розрахунку на підприємство і величиною витрат на корову. Коефіцієнт парної кореляції між ними дорівнював 0,526. Виявлення такого зв'язку викликало питання про те, а якою мірою рівень витрат впливає на результати виробництва молока. Як з'ясувалося, він має найбільше значення у формуванні міжгрупових відмінностей у рівнях продуктивності корів (коефіцієнт парної кореляції 0,98). З нею також тісно корелюють обсяги виробництва молока на 1 га сільськогосподарських угідь (коефіцієнт парної кореляції 0,88), а також ціна реалізації (коефіцієнт парної кореляції теж 0,88).

А якщо врахувати наявність середнього зв'язку між витратами на корову й розмірами як виробничої (-0,46), так і повної собівартості (-0,52), то стане очевидним: під час розподілу підприємств між групами на підставі масштабів концентрації в них виробництва молока слід очікувати зростання окупності витрат у міру зростання їх величини на корову. Коефіцієнт парної кореляції між ними виявився не просто додатним, а

навіть високим, дорівнюючи 0,76, що є свідченням наявності сильного зв'язку. Він був навіть більшим, ніж коефіцієнт парної кореляції між обсягами виробництва молока в підприємстві та окупністю витрат виручкою від реалізації молока (0,53).

Таким чином, є підстави розглядати як самостійний, діючий незалежно від процесів концентрації такий чинник формування результатів виробництва молока, як розмір витрат на корову. Додатковим аргументом для такого висновку можна вважати результати побудови двофакторних моделей формування різних результатів виробництва молока, в яких як факторіальні виступали розмір виробництва молока на підприємство і величина витрат на корову: відповідно до двофакторної моделі продуктивність корів на 91,2 % зумовлена величиною витрат на одну корову й на 4,5 % - рівнем концентрації виробництва. Водночас вплив на ціну реалізації цих факторів є таким: витрати на одну корову – 58,0 %, а рівень концентрації виробництва молока – 25,3 %. Формування величини окупності витрат виручкою від реалізації на 54,9 % зумовлено величиною витрат на одну корову і на 3,2 % – рівнем концентрації виробництва.

За умови, коли рівень інтенсивності в розглядуваній сукупності підприємств зростав паралельно із збільшенням розмірів, закон дії спадної віддачі не проявився. Більше того, зростала окупність додаткових витрат. Отже, можна зазначити, що під час виробництва молока однією з форм прояву ефекту масштабів виробництва може бути зростання окупності додаткових витрат, що досягається як за рахунок підвищення цін реалізації, так і зниження собівартості 1 ц молока, а також завдяки запровадженню інновацій.

Щоб переконатися в обґрунтованості такого висновку, було здійснено дослідження, мета якого полягала у з'ясуванні впливу розмірів витрат на корову в підприємствах зони на результати виробництва молока. Тобто, на відміну від попереднього варіанта, групи визначалися безпосередньо за рівнем витрат. Цей підхід дав такі результати. Залежність між величиною витрат на корову й рівнем концентрації виробництва молока була високою (коефіцієнт парної кореляції

становив 0,687), спостерігався тісний зв'язок між цим показником і рівнем продуктивності корів (0,940). Високим, проте додатним, був вплив величини витрат на одну корову на величину виробничої та комерційної собівартості. Таким же був ступінь впливу цього чинника на формування ціни реалізації на молоко у сформованих групах. Таким чином, вищі темпи зростання величини витрат порівняно із підвищенням продуктивності корів супроводжувалися зниженням величини окупності витрат як виручкою від реалізації продукції, так і виробленою продукцією. Тобто, на відміну від попереднього варіанта в даному випадку повною мірою проявляється дія закону спадної віддачі.

Висновки. Відмінності у розмірах підприємств є важливим чинником формування стану й ефективності виробництва молока:

збільшення площ сільськогосподарських угідь підприємств супроводжується за рахунок кількості тих із них, які виробляють молоко. У більших за розмірами підприємствах підвищується ефективність виробництва молока. Але найповніше ефект масштабів виробництва проявляється у тому разі, коли рівень концентрації визначається безпосередньо за кількістю виробленого молока з розрахунку на підприємство. Встановлено, що із підвищенням рівня концентрації галузі молочного скотарства (обсяг виробництва молока) спостерігається зростання продуктивності корів, збільшення виробництва молока з розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь, створюються умови для підвищення інтенсивності виробництва молока, а також ефективності додаткових витрат з розрахунку на корову.

Список використаних джерел

1. Андрійчук В.Г. Агропромислові формування нового типу в контексті стратегії розвитку вітчизняного сільськогосподарства / В.Г. Андрійчук // Економіка АПК. – 2013. – № 1. – С. 3-15.
2. Андрійчук В.Г. Економіка підприємств агропромислового комплексу: підруч. / В.Г. Андрійчук. – К.: КНЕУ, 2013. – 774 с.
3. Березівський П.С. Відродження галузі скотарства у сільськогосподарських підприємствах Львівської області: оцінки, проблеми, прогнози / П.С. Березівський // Економіка АПК. – 2010. – № 2. – С. 15-20.
4. Гуторов О.І. Економічні засади прибутковості виробництва молока в аграрних підприємствах: теоретико-прикладний аспект: моногр. / О.І. Гуторов, Л.Ю. Кучер, А.В. Кучер. – Х.: Точка, 2013. – 490 с.
5. Економіка підприємства: підруч. / Ф.В. Горбонос, Г.В. Черевко, Н.Д. Павленчик, А.О. Павленчик. – К.: Знання, 2010. – 464 с.
6. Економічна теорія: Політекономія: підруч. / за ред. В.Д. Базилевича. – К.: – Знання-прес, 2007. – 720 с.
7. Лупенко Ю.О. Формування перспективної моделі сільського господарства України / Ю.О. Лупенко // Економіка України. – 2012. – № 11. – С.10-14.
8. Макконнелл К.Р. Экономика: принципы, проблемы и политика / К.Р. Макконнелл, С.Л. Брю. – М.: ИНФРА-М, 2004. – 972 с.
9. Микитюк В.М. Шляхи відродження галузі скотарства: основні детермінанти / В.М. Микитюк // Економіка АПК. – 2012. – № 11. – С. 23-35.
10. Наукові основи в зоні Степу України / редкол.: М.В. Зубець (голова) та ін. – К.: Аграр. наука, 2010. – 986 с.
11. Пасхавер Б.Й. Концентрація та ефективність сільського господарства / Б.Й. Пасхавер // Економіка АПК. – 2013. – № 1. – С. 16-23.
12. Петриченко В.Ф. Стратегічні напрями розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року / В.Ф. Петриченко // Економіка АПК. – 2012. – № 11. – С. 3-10.
13. Райзберг Б.А. Современный экономический словарь / Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовский, Е.Б. Стародубцева. – М.: ИНФРА-М, 1998. – 480 с.
14. Шиян Н.І. Організаційно-економічний механізм формування прибуткового виробництва продукції скотарства: моногр. / Н.І. Шиян, Н.С. Ляліна. – Х.: КП «Міськдрук»; Харк. нац. аграр. ун-т ім. В.В. Докучаєва, 2011. – 288 с.
15. Экономика сельского хозяйства: учебник / О.Ф. Лопатина [и др.]. – М.: Экономика, 1977. – 390 с.
16. Economic Effects of U.S. Dairy Policy and Alternative Approaches to Milk Pricing / United States to Milk Pricing Department of Agriculture Report to Congress July 2004 // <http://www.usda.gov/documents/NewsReleases/dairyreport1.pdf>.
17. Kim, Kwansoo, Jean-Paul Chavas, Bradford Barham, and Jeremy Foltz. Specialization, Diversification, and Productivity: A Panel Data Analysis of Rice Farms in Korea // *Agricultural Economics*. – November 2012. - Volume 43. - Issue 6. – Pp. 687–700.
18. Moreira, Victor H., Bravo-Ureta, Boris E., Dunner, Roberto, Vidal, Ricardo. Total Factor Productivity Change in Dairy Production in Southern Chile: Is Farm Size Significant? // <http://www.ideas.repec.org/p/ags/iaae12/126895.html>.

Стаття надійшла до редакції 19.07.2013 р.

* * *

*Н.М. БУНЯК, кандидат економічних наук, директор
Інституту сільськогосподарської мікробіології та
агропромислового виробництва НААН*

До питання формування пропозиції на ринку насіння озимого жита

Постановка проблеми. Зернове господарство України є стратегічною і найефективнішою галуззю сільськогосподарського виробництва. Зерно є й буде завжди ліквідним товаром, оскільки становить основу продовольчої безпеки всіх країн світу. Процес інтенсифікації виробництва зерна тісно пов'язаний із використанням новітніх досягнень у галузі селекції та насінництва. Запровадження нових продуктивніших, стійкіших до несприятливих погодно-кліматичних умов і хвороб сортів, оновлення асортименту насіння високих репродукцій дає змогу підвищити врожайність та виробництво зерна на 20-25%.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження питання формування пропозиції як складової ринку сільськогосподарської продукції висвітлені в працях вітчизняних учених економістів-аграрників – В.Г. Андрійчука, В.І. Бойка, О.В. Захарчука [5], Ю.О. Лупенка [9], П.Т. Саблука, О.М. Шпичака [9], У. Кьостера [7] та іноземних дослідників [10 – 13].

Мета статті – визначити структуру пропозиції за категоріями й сортами, основні фактори, що впливають на її формування на ринку насіння озимого жита, запропонувати рекомендації щодо оптимізації сортового складу та розподілу за категоріями насіння.

Виклад основних результатів дослідження. Пропозицію на ринку насіння зернових колосових формує значна кількість підприємницьких структур, які щорічно

проходять атестацію на право виробництва й реалізації насіння і садивного матеріалу.

Питання формування пропозиції на ринку насіння, на нашу думку, необхідно починати з вивчення нормативних документів, що його регламентують (розділ 4 «Обіг насіння і садивного матеріалу» Закону України «Про насіння і садивний матеріал» [1].

Насіння стає товаром та потрапляє на офіційний ринок лише за наявності сертифіката. Насіння вважається сертифікованим, якщо воно відповідає вимогам нормативно-правових актів за сортовою чистотою і посівними якістьями та належить до сорту, занесеного до Реєстру сортів рослин України. Сертифікація насіння здійснюється територіальними органами Державної сільськогосподарської інспекції України. Процедура сертифікації насіння включає виконання комплексу заходів контролю на всіх етапах розмноження насіння, спрямованих на визначення його сортових та посівних якостей. Для проведення сертифікації суб'єкт насінництва за два місяці до посіву насіння подає органу сертифікації повідомлення на проведення сертифікації й укладає договір про надання послуг із проведення зазначених робіт. До повідомлення додаються копії ліцензійної угоди на право поширення сорту з його описом, план-схеми розміщення насінневих посівів, сертифіката на насіння, яким засіватимуть насінневі посіви.

Визначення сортових якостей насіння здійснюється інспектуванням, ділянковим і лабораторним сортовим контролем на відповідність сорту морфологічним ознакам, визначеним при його реєстрації. Інспекту-

ванню підлягають насінневі посіви усіх категорій насіння, призначені для використання на насінневі цілі. За результатами інспектування складається акт. Для проведення ділянкового й лабораторного сортового контролю державний інспектор відбирає пробу насіння сорту рослин і передає її до закладу експертизи. Для добазового та базового насіння ділянковий і лабораторний сортовий контроль є обов'язковим для всіх партій насіння.

Визначення посівних якостей насіння проводиться на основі його результатів після повідомлення органу сертифікації суб'єктом насінництва про формування партій насіння, для чого державний інспектор проводить маркування партій насіння та відбирає середні проби. Аналіз проби з визначення посівних якостей насіння проводиться відповідно до державного стандарту України «Насіння сільськогосподарських культур. Сортові та посівні якості. Технічні умови» ДСТУ – 2240-93. За результатами аналізу проб складається протокол випробувань, який передається органу сертифікації для оформлення сертифіката.

Сертифікат на насіння – документ, що засвідчує сортові й посівні якості насіння, видається суб'єкту насінництва після проведення робіт із визначення сортових і посівних якостей, відповідає визначеній формі, має індивідуальний номер та серію. Відповідно до проекту наказу Міністерства аграрної політики та продовольства України «Про затвердження Порядку ведення Реєстру сертифікатів на насіння та / або садивний матеріал» [2] копія сертифіката направлятиметься до Держсільгоспінспекції України для включення його в Реєстр сертифікатів. Запровадження Реєстру сертифікатів передбачено ст. 18 Закону України «Про насіння і садивний матеріал». Реєстр – інформаційна система, яка містить відомості про видані сертифікати на насіння й володільців цих сертифікатів. Після того, як почне працювати передбачена система контролю сертифікатів, можна буде з великою достовірністю

визначати пропозиції на ринку насіння по кожному сорту та категорії насіння.

Ринок насіння залежно від його категорії представлений добазовим насінням (розсадники розмноження першого й другого року), базовим насінням (супереліта та еліта) і сертифікованим насінням (перша й наступні репродукції). Добазове насіння на ринку пропонують оригінатори сорту. Наукові установи, що займаються селекцією, мають можливість одержувати додаткові кошти на розвиток матеріально-технічної бази та матеріальне стимулювання селекціонерів в основному з двох джерел: від реалізації насіння й одержання роялті. Попит на добазове насіння формують підприємства, що атестовані на виробництво базового насіння. Зазвичай пропозиція на ринку добазового насіння переважає попит. Незадоволеним попит може бути лише в перші роки входження сорту у виробництво та у роки, коли з якихось причин був порушений регламент вирощування, внаслідок чого насіння не було сертифікованим. В окремі роки установи – оригінатори невинуватно завищують заплановані обсяги виробництва оригінального насіння. Збільшення обсягів пропозиції призводить до встановлення ціни, що не відповідає реально понесеним витратам. Ринкова конкуренція установ – оригінаторів за збільшення обсягів поширення своїх сортів є основною причиною невинуватно великих планових обсягів виробництва оригінального насіння.

Насіння на ринку в своїй основі є ліцензійною продукцією, тобто виробленою з використанням об'єкта права інтелектуальної власності, майнові права на який надані згідно з ліцензійним договором на використання об'єкта права інтелектуальної власності [3]. Інформацію про планові обсяги виробництва насіння можна одержати з Державного реєстру виробників насіння і садивного матеріалу, що формується за результатами щорічної атестації насінневих підприємств.

1. Плановані обсяги виробництва насіння жита озимого, т

Рік	Добазове	Базове	Сертифіковане	Усього
2007	53,5	9551,4	15167,5	24772,4
2008	452,2	5660,4	29886,3	35998,9

2009	899,5	11885,4	11935,0	24719,9
2010	1480,0	5292,0	7047,0	13819,0
2011	139,3	5291,4	7227,0	12657,7
2012	111,5	6052,0	5852,0	12015,5

Джерело: Дані Державних реєстрів виробників насіння і садивного матеріалу.

Пропозицію насіння певного виду культур на ринку можна розглядати як сукупність сертифікованого насіння різних сортів та категорій. Виходячи з фактичних площ посіву, оптимальних норм висіву насіння, визначених у наукових працях і підтверджених практикою по кожному виду зернових, можна з великою достовірністю визначити загальні обсяги потреби насіння, а звідси – й потенційний обсяг ринку насіння. По житю в останні три роки потреба коливається в межах 45-50 тис. т. Більшу частину потреби сільськогосподарські підприємства забезпечують за рахунок власного виробництва. Ринок забезпечує лише 16-22% загальної потреби в насінні. Спостерігається тенденція до зменшення обсягів запланованого виробництва

на насіння за всіма категоріями (табл. 1). Найсуттєвішого зменшення зазнала категорія сертифікованого насіння, його обсяги скоротилися майже в два рази. Невиправдано великим у 2009-2010 роках були обсяги добавового насіння, що, на нашу думку, пов'язано з дією бюджетної програми «Селекція в насінництві», за якою відшкодовувалися понесені витрати у ланках первинного насінництва. Для об'єктивності аналізу запланованих обсягів виробництва насіння різних категорій проведемо умовні розрахунки потреби насіння різних категорій для виробництва товарного жита на площі 10 тис. га за умови посіву насінням не нижче другої репродукції (табл. 2).

2. Розрахунок потреби насіння різних категорій на 10 тис. га товарних посівів жита озимого

Категорія посіву	Площа посіву	Потреба в насінні для вирощування запланованої категорії			Вироблено насіння	
		Категорія насіння	Норма висіву на 1 га	Загальна потреба насіння	з 1га	усього
Товарний	10000	РН-2	0,2	2000	*	*
Насінневий РН-2	1000	РН-1	0,2	200	2	2000
Насінневий РН-1	100	еліта	0,2	20	2	200
Насінневий еліта	10	супереліта	0,2	2	2	20
Насінневий супереліта	1	РР-2	0,2	0,2	2	2

Джерело: Власні розрахунки.

Маючи розрахунок потреби насіння на 10 тис. га товарних посівів, можна визначити потребу на загальну площу посіву 2012 року 220 тис. га, яка приблизно становитиме по сертифікованому насінню 48,4 тис. т, базовому – близько 500 т, добавовому – 5 т. Отже, ринок пропозиції добавового й базового насіння з моменту планування обсягів уже приречений на перевиробництво. Категорія сертифікованого насіння при укладенні ліцензійних угод, визначенні обсягів виробництва менша від потреби лише на 15%. Насінневі підприємства, знаючи реально малий попит на сертифіковане насіння, не укладають ліцензійних угод і не включають його до запланованих обсягів. Специфіка насіння сортів зернових колосових, на відміну від гібридів інших культур, така, що насіння наступних генерацій зберігає свої господарсько-цінні ознаки, а тому підприємства виробляють значну кількість власного насіння нижчих репродукцій, економлячи при цьому значні кошти. Аналіз даних по сертифікації насіння показує реальний вплив ринку на формування обсягів пропозиції, відбувається зменшення останньої по добавовому насінню, зростання відносно розрахункової його потреби. Значна частина товаровиробників купує елітне насіння з наступним вирощуванням нижчих генерацій насіння у своїх підприємствах. Тому обсяг ринку базового насіння майже в 10 разів більший за розрахункову потребу, й відповідно зростає від розрахункового також попит на добавове насін-

нів інших культур, така, що насіння наступних генерацій зберігає свої господарсько-цінні ознаки, а тому підприємства виробляють значну кількість власного насіння нижчих репродукцій, економлячи при цьому значні кошти. Аналіз даних по сертифікації насіння показує реальний вплив ринку на формування обсягів пропозиції, відбувається зменшення останньої по добавовому насінню, зростання відносно розрахункової його потреби. Значна частина товаровиробників купує елітне насіння з наступним вирощуванням нижчих генерацій насіння у своїх підприємствах. Тому обсяг ринку базового насіння майже в 10 разів більший за розрахункову потребу, й відповідно зростає від розрахункового також попит на добавове насін-

ня. Обсяг ринку сертифікованого насіння має тенденцію до зниження і забезпечує лише 12% від обсягів загального використання насіння даної категорії (табл. 3,4). Сертифіковане насіння зазвичай купують підприємства, що входять до складу холдингів, партія-

ми більше 50 т. Обсяги закупівлі доbazового насіння окремими споживачами коливаються в межах 0,2-1 т на площу вирощування 1-5 га, що пов'язано з високими цінами на оригінальне та незначним попитом на суперелітне насіння.

3. Кількість сертифікованого насіння жита озимого за категоріями

Рік	Усього сертифіковано насіння, т	У т.ч. за категоріями		
		добазове	базове	сертифіковане
2010	9662,6	222,7	3292,7	6147,2
2011	5319,8	115,5	3178,4	2025,9
2012	7184,8	74,5	4022,2	3088,1

Джерело: Дані Державної насінневої інспекції.

4. Розрахунок потреби насіння жита озимого та його фактичне забезпечення

Рік	Площа посіву в сільськогосподарських підприємствах, тис. га	Фактична потреба в насінні, тис. т	Заплановані обсяги виробництва, тис. т	Сертифіковано насіння, тис. т
2010	223,0	44,6	24,7	9,7
2011	241,5	48,3	13,8	5,3
2012	217,3	43,5	12,7	7,2

Джерело: Власні розрахунки за даними офіційних джерел.

На прикладі поширення сорту озимого жита Синтетик 38 проаналізуємо обсяги обігу законного ринку насіння упродовж 2006 - 2012 років. Сорт внесений до Реєстру сортів на 2006 рік. Відповідно до Каталогу сортів Синтетик 38 має високий потенціал урожайності, добре реагує на мінеральне живлення, стійкий до вилягання, засухи, осипання, має високу стійкість до грибкових хвороб, кушистість, крупне зерно, довгий колос, високе число падіння, зимостійкість вище середньої. За період сортовипробуван-

ня врожайність сорту становила 53,2-62,0 ц/га. Максимальна врожайність – 79,8 ц/га – одержана на Маньківській ДСДС у 2004 році [6]. Власник майнового права на поширення сорту – Носівська селекційно-дослідна станція НААН – почав займатися поширенням сорту в рік внесення його до Реєстру сортів рослин із 2006 року. Вислів «законний ринок» вимушені вживати, оскільки ліцензованих обсягів насіння недостатньо для забезпечення площ, бо його площі займає сорт Синтетик 38.

5. Динаміка обсягів репродукування насіння озимого жита сорту Синтетик 38 у насінницьких підприємствах України

Рік	Реалізовано насіння оригіном сорту, т	Укладено ліцензійних угод				Надано звітів за виконання ліцензійних угод	Вироблено насіння за звітами установ ліцензіатів, т	
		кількість	обсяги виробництва насіння за ліцензійними угодами, т				БН	СН
			усього	БН	СН			
2006	1,0	0	0	0	0	0	0	
2007	37,0	1	80	80	0	1	68	0
2008	212,0	13	502	152	350	11	150	253
2009	38,8	36	3523	1960	1563	18	620	81
2010	102,0	9	583	365	220	8	363	17
2011	16,2	18	1841	458	1383	18	435	729
2012	85,0	15	2272	732	1540	13	540	832

Джерело: Дані офіційної звітності Носівської СДС ІСМАВ НААН.

За даними таблиці 5 можна зробити висновки, що насінневі підприємства, які вирощують базове насіння, практично виконують взяті на себе зобов'язання по обсягах його виробництва. Відсоток виконання запланованих обсягів був більшим 73% протягом п'яти років і лише в 2009 році – 31%.

Виконання договірних зобов'язань по сертифікованому насінню коливається в межах від 72 до 5%. Сукупне виробництво не покриває потребу в насінні даного сорту. Загальний обсяг пропозиції на ринку в 2011 році становив 1180 т. Даної кількості насіння достатньо для вирощування у 2012 році озимо-

го жита сорту Синтетик 38 приблизно на площі 4 тис. га. Фактично за рахунок ринку було забезпечено потребу в насінні на 15%.

Ринок насіння жита озимого крім категорій насіння характеризується й присутнім на ринку сортовим складом.

6. Динаміка сортового складу жита озимого, що вирощується в сільськогосподарських підприємствах

Рік	Кількість сортів, що вирощувались в с.-г. підприємствах		Кількість сортів, за якими визначені обсяги виробництва насіння в Реєстрі виробників
	усього	у т.ч. занесених до Реєстру	
2010	52	44	22
2011	42	38	23
2012	38	33	20

Джерело: Власні розрахунки за даними офіційних джерел.

Різноманіття сортового складу, що представлений в Реєстрі сортів, є однією з причин досить великої їхньої кількості, що вирощують сільськогосподарські підприємства. Продовжується практика вирощування сортів, що не внесені до Реєстру сортів, та по яких не ведеться насінництво (табл. 6). У 2012 році по 13 сортах були відсутні офіційні обсяги виробництва насіння, з них 8 сортів, що були внесені до Реєстру до 2000 року

й належать установам, що мають у своїй власності конкурентоспроможні сорти. На нашу думку, це спричиняє недобір урожаю з одиниці площі, що в свою чергу знижує ефективність використання головного фактора сільськогосподарського виробництва – землі. Було б доцільно на законодавчому рівні передбачити умови автоматичного виведення сортів з Реєстру за відсутності насінництва упродовж певної кількості років.

7. Планові обсяги виробництва насіння жита озимого в розрізі сортів і категорій на 2012 рік

Сорт	Рік внесення до Реєстру	Площа посіву врожаю 2013 року, тис. га	Заплановані обсяги – всього, т	У тому числі		
				ДБ	БН	СН
Синтетик	2006	45,3	2454,0	2,0	1140,0	1312,0
Боротьба	1993	20,0	2115,0	0	1069,0	1046,0
Клич	2003	13,9	1151,0	16,0	665,0	720,0
Хамарка	2007	16,6	1035,0	0	665,0	370,0
Інтенсивне 99	2002	14,4	825,0	20,0	455,0	350,0
Інтенсивне 95	1999	13,7	0	0	0	0
Пікассо	2009	15,5	800,0	0	0	800,0
Сіверське	2007	16,2	785,0	25,0	270,0	490,0
Дозор	2005	3,9	635,0	0	585,0	50,0
Хлібне	2007	8,5	600,0	0	450,0	150,0
Харківське 98	1999	24,5	220,0	0	70,0	150,0
Данковський діамант	2012	1,4	190,0	0	190,0	0
Пам'ять Худосерка	2010	0,3	189,0	4,0	170,0	15,0
Забава	2010	2,9	150,0	20,0	10,0	120,0
Юр'вець	2007	1,5	131,0	0	5,0	126,0
Ірина	2004	1,4	85,0	3,0	62,0	20,0
Хасто	2002	2,2	73,0	0	43,0	30,0
Богуславка	1995	4,8	20,0	10,0	10,0	0
СлобожанецьF1	2008	0,2	15,0	0	15,0	0
Воля	1996	1,2	12,5	4,5	8,0	0
Полі 2	2005	0,8	5,0	0	5,0	0
Велетень	2005		2,0	2,0	0	0

Джерело: Власні розрахунки за даними офіційних джерел.

Порівняння запланованих обсягів виробництва з потребою в насінні, розрахованою на реальні площі посіву, показує, що по сортах, які займають більше 10 тис. га, забезпеченість за рахунок ринку можлива лише в

межах від 20% по Харківському 98, до 53% по Боротьбі (табл. 7). Така ситуація склалася тому, що установи – оригінатори практично не можуть впливати на формування як планових, так і фактичних обсягів пропозиції

насіння на ринку конкретних сортів. Укладаючи ліцензійні договори, ліцензіар виходить із можливих обсягів продажу насіння певного сорту та категорії. Підприємства, що виробляють продовольче й фуражне зерно, придбавши насіння високих репродукцій, кілька років особисто займаються виробництвом насіння для власних потреб, і лише після того, як насіння стає масовою репродукцією, знову забезпечує потребу за рахунок придбання його на ринку. По сортах, що внесені до Реєстру, починаючи з 2010 року можна простежити різну маркетингову політику просування, що її ведуть власники сортів. Планові обсяги насіння сорту Пам'ять Худерка перевищують потребу більше, ніж у 3 рази, в даному факті можна бачити бажання власників щодо інтенсивного просування сорту на ринок. Данковський діамант забезпечує потребу в насінні на 67%, що є типовим у період входження сорту на ринок. Активне поширення сорту Забава Носівської СДС ІСМАВ НААН можливе лише за умови наявності значних конкурентних переваг (рівень урожайності, якості зерна, технологічності), оскільки на третій рік районування планова забезпеченість насінням становить лише 25% від уже наявних площ посіву.

Звертає увагу політика, що її притримуються власники чи підтримувачі іноземних сортів. Сорт Пікассо на ринку з 2009 року висівається в 15 областях, проте право виробництва сертифікованого насіння обсягом 800 т мають лише два підприємства в двох областях. Реалізація репродукційного насіння, на думку власників, спонукатиме господарюючі суб'єкти частіше поновлювати насінневий матеріал.

Висновки. Пропозицію насіння зернових колосових формують партії сертифікованого насіння, що належать суб'єктам насінництва, які пройшли щорічну атестацію. Загальний обсяг пропозиції забезпечують певні сорти та категорії насіння. Ринок насіння продовжує формуватися, оскільки лише на 16-22% загальна потреба забезпечується за рахунок купівлі. Структура пропозиції насіння за сортами й категоріями не відповідає фактично висіяному сортовому складу та його категоріям, що зумовлено значним обсягом виробництва насіння безпосередньо господарюючими суб'єктами. Значні резерви збільшення обсягів виробництва й підвищення ефективності виробництва зерна забезпечить використання районуваних сортів, за якими ведеться насінництво.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про насіння і садивний матеріал» від 02.10.2012 р. № 5397 http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MK120862.html.
2. Повідомлення про оприлюднення проекту наказу Міністерства аграрної політики та продовольства України «Про затвердження Порядку ведення Реєстру сертифікатів на насіння та / або садивний матеріал» <http://minagro.gov.ua/node/4728>.
3. Постанова Кабінету Міністрів України Про затвердження Національного стандарту №4 «Оцінка майнових прав інтелектуальної власності» №1185 від 3 жовтня 2007 р.
4. Державний реєстр виробників насіння і садивного матеріалу. – К.: Алфера. 2008. – 466 с.
5. Захарчук О.В. Оцінка вартості сорту рослин як об'єкта інтелектуальної власності / О.В.Захарчук // Економіка АПК. – 2013. – №2. – С. 86-93.
6. Каталог сортів на 2007 рік.
7. *Кьостер Ульріх*. Основи аналізу аграрного ринку / наук. ред. пер. О. Нів'євський / Ульріх Кьостер. – К.: Вид-во АДЕФ –Україна, 2012. – 486 с.
8. Нікішина О.В. Деформації відтворювальних процесів на ринку насіння зернових культур / О.В. Нікішина // Економіка харчової промисловості. – 2013. – №1(17). – С. 45-53.
9. Аналіз і прогноз кон'юнктури світових ринків продукції рослинництва / [Шпичак О.М., Лупенко Ю.О., Присяжнюк В.М. та ін.]; за ред. О.М. Шпичака. – К.: ННЦ ІАЕ, 2012. – 516 с.
10. Boaitay Albert Grain market deregulation: a case study of the Canadian and Australian wheat boards/ Boaitay A. // Journal of Public Affairs. – 2013. – Vol. 13. – No. 2. – pp. 282-287
11. Kent J. Bradford, Hiroyuki Nonogaki Seed Development, Dormancy and Germination / Bradford K., Nonogaki H. // Annual Plant Reviews. – 2007. – Vol.27
12. Cramer Hans-Hermann Crop Protection / Cramer H. // Ullmann's Encyclopedia of Industrial Chemistry . – Wiley-VCH. – 2000. – 230 с.
13. Emran M., Shilpi F. The extent of the market and stages of agricultural specialization / Emran M. Shahe, Shilpi Forhad // Canadian Journal of Economics. – 2012. – Vol. 45. – No. 3. – pp. 1125-1153.

Стаття надійшла до редакції 26.09.2013 р.

*

*Н.А. ГРЕЦЬКА, молодший науковий співробітник
Державна установа «Інститут економіки та прогнозування НАН України»*

Розбудова та функціонування оптових ринків сільськогосподарської продукції в Україні

Постановка проблеми. Інфраструктурне забезпечення збуту сільськогосподарської продукції є одним із ключових пріоритетів нашої держави щодо підтримки вітчизняного виробника та реалізації політики імпортозаміщення. Останніми роками в Україні активізувався процес розбудови оптових ринків сільськогосподарської продукції (далі ОРСП), проте її виробники, особливо господарства населення, сімейні ферми, все ще відчують суттєві складнощі при реалізації виробленої продукції. Водночас у господарствах населення нині виробляється більше половини валової продукції сільського господарства, а по деяких її видах – і понад 90%.

Питання розбудови інфраструктури аграрного ринку не можна вважати остаточно вирішеним, оскільки внутрішній ринок, як і кілька років тому, здебільшого контролюється посередницькими структурами. Ефективність функціонування введених в експлуатацію ОРСП викликає широкі дискусії серед учених, фахівців та громадськості, передусім через низьку завантаженість їхніх торговельних площ, відсутність достатньої кількості оптових покупців, масове поширення явища роздрібної торгівлі, порівняно низький ступінь впливу ОРСП на амплітуду коливань роздрібних цін [1]. Виникають підстави для сумнівів у доцільності подальшої розбудови ОРСП, якщо об'єкти, які вже функціонують, не виконують покладених на них завдань. Вищевикладене викликає необхідність поглиблення аналізу процесу розбудови та функціонування ОРСП в Україні, а також розробки рекомендацій щодо його поліпшення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам розбудови ОРСП присвячені праці таких українських учених, як:

Ф.В. Горбонос [2], Ю.П. Кашуба [3], Н.Г.Копитець [4], Р.Я. Корінець [5], В.М. Лисюк [6], Т.В. Стройко [7], Л.В. Молдаван, О.В. Шубравська [8]. Серед зарубіжних фахівців, процеси функціонування ОРСП досліджують: В. Densley [19], Н.І. Mittendorf [20], Е. Seidler [21], Е. Tollens [22], J.D. Tracey-White [23].

Проте особливості процесу розбудови і функціонування ОРСП в Україні потребують більш поглибленого дослідження й оцінки.

Мета статті – дослідити тенденції розбудови та функціонування ОРСП в Україні. На підґрунті порівняння вітчизняного і зарубіжного досвіду запропонувати перелік заходів щодо підвищення ефективності їхнього функціонування.

Виклад основних результатів дослідження. Міністерством аграрної політики та продовольства України статус “оптовий ринок сільськогосподарської продукції” в Україні надано 11 ринкам. Розбудова ОРСП є проектом як регіонального, так і державного рівнів, тому вони одержують фінансування з державного бюджету. В будівництво ОРСП інвестовано 918 млн грн, у тому числі майже 365 млн грн компенсовано за рахунок коштів державного бюджету, тобто вони відшкодовують лише частину витрат на будівництво ринку – від 27 до 53%, інші – приватний капітал (табл.). Процес розбудови ОРСП в більшості регіонів України суттєво сповільнюється у зв'язку з обмеженістю фінансових ресурсів. Наприклад, незважаючи на той факт, що ТОВ “Ринок Миколаївський” одержало статус ОРСП ще 2 квітня 2012 року відповідно до наказу № 159 Міністерства аграрної політики та продовольства України [9], будівництво об'єкта не розпочато через відсутність достатніх фінансових ресурсів, невирішеність питання

щодо виділення земельної ділянки під забудову [10]. Будівництво повномасштабного оптового ринку тільки на стартовому етапі потребує інвестицій у сумі приблизно 150

млн грн [11]. Слід враховувати ту обставину, що термін окупності інвестиційних проєктів із розбудови ОРСП становить не менше 8-10 років.

Витрати на будівництво ОРСП в Україні

№ п/п	Назва ОРСП	Область	Організаційно-правова форма підприємства - власника ОРСП	Площа ОРСП, га	Усього інвестовано в будівництво ОРСП, млн грн	У т.ч. компенсовано за рахунок коштів державного бюджету, млн грн
1	Столичний	Київська	ТОВ "Ринок сільськогосподарської продукції "Столичний".	157	298	108
2	Господар	Донецька	ТОВ "Ясинуватський агросервіс"	35	136	45,9
3	Шувар	Львівська	ТОВ "Ринок сільськогосподарської продукції "Шувар"	50	294	115,7
4	Гектар	Одеська	ТОВ "Ринок сільськогосподарської продукції "Гектар"	57	17	4,6
5	Січковий	Запорізька	ТОВ "Агробізнес Запоріжжя"	36	13	4,98
6	Азовський	Донецька (м. Маріуполь)	ТОВ "Гранд Терра Інвест"	10	160	85,6
7	Шелен	Рівненська	ТОВ "Рівненський регіональний ринок сільськогосподарської продукції "Шелен"	9	-	-
8	Херсонський оптовий ринок	Херсонська	ТОВ "Херсонський оптовий ринок"		-	-
9	Лелека	Харківська	ТОВ "Ринок сільськогосподарської продукції "Лелека"	60	-	-
10	Ринок Миколаївський	Миколаївська	ТОВ "Ринок Миколаївський"		-	-
11	Агропол-Луганськ	Луганська	ТОВ "Агропол-Луганськ"		-	-
	Усього				918	364,78

Джерело: Дослідження автора.

Вартість залучення кредитних ресурсів в Україні на сучасному етапі коливається в межах від 22 до 24% річних. Іноземний приватний капітал виявляє стриману зацікавленість інвестиційними проєктами такого масштабу. Потреба залучення прямих іноземних інвестицій гальмується нестабільною світовою кон'юнктурою фінансових ринків, тривалим строком окупності проєкту. Активізація залучення прямих іноземних інвестицій таких масштабів на тривалий період потребує гарантій із боку державної й муніципальної влади. Так, польський досвід щодо реалізації проєктів з будівництва ОРСП показує, що кошти для будівництва таких ринків, як правило, надходять із різних дже-

рел: міжнародна фінансова допомога – від Світового банку, Європейського Союзу, приватних інвестицій (вітчизняних та іноземних), коштів державного бюджету, бюджетів місцевих громад, об'єднань товаровиробників, банківських установ, інвестиційних фондів [12]. Основними кредиторами ОРСП у Польщі є: Європейський банк реконструкції й розвитку, Світовий банк, польські банки (кредити ЄБРР та Світового банку надано під 100% державних гарантій, кредити польських банків надано під 60% державних гарантій) [13]. Після набуття Польщею членства в Європейському Союзі аграрії країни одержали можливість залучати кредитні ресурси під 3-5% річних, крім того

уряд країни компенсує банківські ставки за кредитами [14]. Проведений аналіз дав змогу виявити також інші недоліки процесу розбудови та функціонування ОРСП в Україні:

1. Усі ОРСП (як ті, які одержали статус ОРСП від Міністерства аграрної політики та продовольства України, так і ті, які такого статусу не одержали) створені у формі товариств із обмеженою відповідальністю (табл.). Громади населених пунктів, на землях яких розташовані ОРСП, виробники сільськогосподарської продукції, кооперативи виробників сільськогосподарської продукції не беруть участі в статутному капіталі компаній-власників ОРСП як засновники, отже позбавлені дієвих важелів впливу на діяльність оптових ринків, у тому числі на формування їхньої тарифної політики. Відповідно до масштабного дослідження, проведеного Всесвітнім союзом оптових ринків (World Union of Wholesale Markets), понад 70% оптових ринків, що є його членами, вважаються такими, що надають громадські послуги. Близько 50% цих ринків знаходяться у державній власності, 32 – у напівдержавній і лише 13% ринків повністю приватизовано.

2. Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України № 893 від 29 вересня 2010 року кошти зі Стабілізаційного фонду державного бюджету виділяються для надання державної фінансової підтримки створенню ОРСП на безповоротній основі, отже держава не набуває права власності на частку в капіталі товариства як учасник чи акціонер [15].

3. Ускладнює і значно гальмує процес розбудови оптових ринків непрозорість проведення конкурсу щодо надання статусу ОРСП. В законодавчому полі України відсутній перелік критеріїв, відповідаючи яким юридична особа може претендувати на одержання такого статусу.

4. Аукціонні торги (в т. ч. електронні аукціони) з реалізації оптових партій сільськогосподарської продукції не проводяться на торговельних майданчиках жодного з ОРСП, що функціонують у країні. Тоді як у Голландії, Бельгії, Нідерландах, Японії аукціонний продаж продукції на ОРСП є однією з найбільш поширених форм торгівлі.

5. Європейська модель кооперативного руху в Україні знаходиться на стадії становлення, а отже, дрібні й середні товаровиробники практично не мають реальної можливості масово і постійно доставляти свою продукцію на ОРСП у зв'язку з відсутністю часу, власного автотранспорту, значними витратами на доставку. Більшість господарств населення не в змозі самотужки сформувати товарні партії плодоовочевої продукції.

6. Тарифна політика щодо вартості послуг ОРСП не сприяє активному залученню дрібних та середніх товаровиробників реалізовувати вироблену продукцією саме на їхніх торговельних майданчиках. Тарифи на оренду як тимчасових, так і постійних торговельних місць на ОРСП зависокі для більшості товаровиробників.

7. Тенденція низької чисельності оптових покупців притаманна всім ОРСП, що функціонують в Україні. Виробники вимушені збільшувати термін перебування на ОРСП в очікуванні оптових покупців, що призводить до додаткових затрат часу й коштів [16]. Відсутність оптових покупців значно знижує інтерес виробників до реалізації продукції на ОРСП. Як наслідок, торговельні площі деяких ОРСП, введених в експлуатацію в Україні, не завантажені повністю відповідно до проектних потужностей, на які вони розраховані. Схожа ситуація спостерігається на деяких ОРСП й у Польщі. Наприклад, торговельні площі ОРСП поблизу м. Гданськ завантажені лише на 30%, що призвело до складнощів із поверненням кредитних ресурсів (зокрема, наданих Світовим банком). Витрати з погашення кредиту додатково обтяжують бюджет Польщі.

8. Відсутність достатньої чисельності оптових покупців та їх постійного представництва на оптових ринках в Україні призвела до виникнення й поширення явища роздрібно-торгівлі на торговельних майданчиках цих ринків. Явище роздрібно-торгівлі суперечить європейській концепції, відповідно до якої на ОРСП проводиться виключно оптовий продаж сільськогосподарської продукції.

9. Функціонування вже діючих в Україні ОРСП не привело до суттєвого зниження цін на сільськогосподарську продукцію в роздрібних торговельних мережах і на роздрібних ринках населених пунктів країни. Ситуативне зниження цін у певні маркетингові роки на продукцію плодоовочевого асортименту доволі часто відбувається у зв'язку зі збігом сприятливих погодних умов, низькою ефективністю планування оптимальних обсягів виробництва продукції сільськогосподарськими виробниками і як наслідок – перевиробництвом.

10. ОРСП в Україні практично не розширили експортні можливості вітчизняних сільськогосподарських товаровиробників і не стали поки що ефективними каналами виведення вітчизняної сільськогосподарської продукції на зарубіжні ринки.

11. Контроль та нагляд за діяльністю ОРСП з боку органів виконавчої влади практично не здійснюються. Системний моніторинг й оцінка ефективності функціонування ОРСП в Україні не проводиться.

12. У зв'язку з масовим розповсюдженням роздрібною торгівлю на торговельних майданчиках ОРСП, ціни, які формуються, є також роздрібними, частково – дрібно оптовими. На функціонуючих ОРСП проводиться моніторинг роздрібних та дрібно-оптових цін. Слід зазначити, що ОРСП в Україні на свій розсуд визначають номенклатуру продукції, принципи моніторингу та форму оприлюднення інформації щодо цін. Методологію моніторингу оптових цін на ОРСП не розроблено і законодавчо не затверджено.

13. Процес розбудови ОРСП в Україні торкнувся лише ОРСП плодоовочевого асортименту і жодним чином не активізував процес розбудови оптових ринків живої худоби, навіть незважаючи на ту обставину, що з 1 січня 2015 року вступає в дію заборона щодо забою парнокопитих та інших копитних, свійської птиці й кролів в обсягах, що перевищують 5 голів на день, не на бойні [17].

У процесі подальшої розбудови ОРСП на території України важливо заздалегідь врахувати та по можливості мінімізувати негативні тенденції, які виявив аналіз практич-

ного досвіду функціонування оптових ринків в Україні. Проведений аналіз дав змогу сформулювати такі рекомендації.

1. Удосконалення законодавчого поля в питанні: розробки Програми будівництва і розвитку мережі ОРСП на період не менше 30-40 років; конкретизації критеріїв, відповідно до яких товариство може претендувати на право одержання офіційного статусу ОРСП; визначення прав та обов'язків товариства, яке отримало офіційний статус ОРСП; введення законодавчої заборони здійснення оптових операцій купівлі-продажу сільськогосподарської продукції в межах 20 км “захисного периметра” навколо ОРСП; регламентації форм власності ОРСП і структури їхнього статутного капіталу (ОРСП можна створювати виключно у формі ВАТ чи ЗАТ); набуття державою права власності в капіталі ОРСП (статутному, акціонерному) відповідно до суми коштів, виділених зі Стабілізаційного фонду бюджету для надання їм фінансової підтримки; надання статусу неприбуткових організацій ОРСП, контрольний пакет акцій яких належить державі, виробникам сільськогосподарської продукції, їхнім об'єднанням та громадам населених пунктів, на землях яких вони розташовані; законодавчої заборони здійснення роздрібних операцій купівлі-продажу сільськогосподарської продукції на торговельних майданчиках ОРСП; вимоги обов'язкової документальної фіксації оптових угод купівлі-продажу сільськогосподарської продукції, укладених на ОРСП; розробки Положення про організацію проведення аукціонів (у т. ч. електронних) плодоовочевої продукції й квітів; звільнення безпосередніх виробників сільськогосподарської продукції від сплати ринкового збору при реалізації продукції на ОРСП; затвердження спеціальних форм державного статистичного спостереження результатів функціонування ОРСП; затвердження методології моніторингу та Положення про моніторинг ОРСП в Україні.

Також законодавче поле потребує вдосконалення в частині регулювання питання передачі права власності на земельну ділянку, виділену під будівництво ОРСП. Переваги при прийнятті рішення щодо виділення

земельної ділянки під будівництво ОРСП і під інфраструктурою ОРСП повинні надаватись юридичним особам, створеним у формі відкритих чи закритих акціонерних товариств, контрольний пакет акцій яких належить державі, громадам населених пунктів, виробникам сільськогосподарської продукції, їхнім об'єднанням. У випадку, якщо земельна ділянка виділена під будівництво ОРСП на безоплатній основі, громади міст, селищ, населених пунктів набувають право власності на частку статутного капіталу товариства-засновника ОРСП, яка відповідає розміру ринкової вартості виділеної ними земельної ділянки, що підтверджується проведеною відповідно до норм чинного законодавства грошовою оцінкою землі. Земельні ділянки під ОРСП не можуть належати до земель сільськогосподарського призначення, якщо ОРСП за своєю організаційно-правовою формою є товариством з обмеженою відповідальністю.

Суттєвою підтримкою розвитку кооперативного руху могла б стати норма закону щодо обов'язкового включення кооперативів до складу засновників ОРСП вже на етапі реєстрації останніх. Закон України "Про оптові ринки сільськогосподарської продукції", на жаль, не містить обов'язкової норми щодо участі кооперативів у статутному фонді таких ринків. Крім того, обов'язкова участь кооперативів у статутному фонді ОРСП стимулювала б розвиток самих кооперативів. У США 40% усіх оптових ринків – кооперативні, в Нідерландах – переважна більшість [18]. На нашу думку, потребує розробки та втілення в життя Державна програма створення кооперативних ОРСП.

2. Збільшення площ овочесховищ і надання послуг із пакування продукції на території ОРСП дасть змогу перетворити останні в логістичні центри з накопичення, зберігання, формування й перерозподілу партій сільськогосподарської продукції як між регіонами країни, так і за кордон.

3. Запровадження єдиної інформаційної мережі (Державної інформаційної мережі оптових ринків сільськогосподарської продукції) сприятиме налагодженню системи моніторингу результатів діяльності ОРСП та механізму ефективного перерозподілу сіль-

ськогосподарської продукції з одних регіонів країни в інші, запобігаючи утворенню надлишків й значним її втратам.

4. Розробка і законодавче затвердження методології моніторингу ОРСП, в т. ч. розробка методології моніторингу оптових цін на ОРСП.

5. Поглиблення й розширення ролі органів виконавчої влади в процесах розбудови і функціонування ОРСП. Доцільною є організація спеціальної комісії з питань координації роботи по реалізації проекту регіонального й державного масштабу, яким є розбудова ОРСП в кожній області.

6. Забезпечення інформаційної підтримки ОРСП органами виконавчої влади проведенням роз'яснювальної роботи на каналах місцевого телебачення та радіомовлення.

7. Узгодження тарифної політики щодо вартості оренди як тимчасових, так і стаціонарних торгових місць на ОРСП з органом виконавчої влади, в територіальному підпорядкуванні якого він знаходиться.

8. Розробка заходів органами виконавчої влади на місцях щодо припинення несанкціонованої й неорганізованої торгівлі сільськогосподарською продукцією на території області, яка значно знижує ефективність функціонування ОРСП. Також вживаються заходи щодо закриття старих оптовороздрібних ринків.

9. Посилення вимог до проектної документації ОРСП. При розрахунках проектних потужностей ОРСП важливо враховувати потужності всіх 11 ринків, які вже одержали офіційний статус оптових ринків від Міністерства аграрної політики та продовольства України.

10. Створення Державного департаменту ОРСП в структурі Міністерства аграрної політики та продовольства України. Розміщення відділів державного департаменту на всіх ОРСП, які одержали відповідний статус.

11. Організація на всіх ОРСП Наглядових рад, до складу яких доцільно включити представників виробників сільськогосподарської продукції, їхніх об'єднань, представників місцевих органів виконавчої влади і громадських організацій.

12. Інтенсифікація заходів щодо створення оптових ринків живої худоби в Україні, зокрема в частині: розробки й прийняття Закону України “Про оптові ринки живої худоби”, Типових правил роботи оптових ринків живої худоби, Порядку набуття юридичною особою статусу оптового ринку живої худоби (в тому числі розробки критеріїв, відповідно до яких юридична особа може претендувати на наданий статус оптового ринку живої худоби); виділення бюджетних коштів на розбудову оптових ринків живої худоби.

Висновки. Активізація процесу розбудови ОРСП в Україні не вирішила ключового питання – збуту сільськогосподарської продукції найменш захищеними і вразливими категоріями виробників (господарствами населення). Внаслідок відсутності системного підходу в розбудові об’єктів інфраструктури аграрного ринку, зокрема ОРСП, на території України не створено замкнутого ланцюга збуту сільськогосподарської продукції, який включав би в себе такі ланки: виробник – збутовий кооператив вироб-

ників сільськогосподарської продукції – оптовий ринок сільськогосподарської продукції – роздрібна торгівля – споживач. Моніторинг та оцінка ефективності функціонування ОРСП в Україні не проводяться. Порівняння практичного досвіду функціонування ОРСП в Україні й за кордоном доводить необхідність глибшого регулювання державою процесів їхньої розбудови і функціонування. Забезпечення високої ефективності та прозорості функціонування ОРСП найуспішніше реалізується створенням підконтрольних державній і муніципальній владі об’єктів, керування якими здійснюється систематизовано та планомірно з єдиного центру. ОРСП як об’єкти підвищеного ступеня соціальної відповідальності потребують поглибленого й всеохоплюючого державного контролю, нагляду і координації роботи, які не можуть мати ситуативний характер, а мусять здійснюватися на плановій та системній основі. Важлива роль у підвищенні ефективності функціонування ОРСП в Україні відводиться органам виконавчої влади на місцях.

Список використаних джерел

1. *Гоцуленко Е.* Несостоявшаяся стабильность. Почему отечественные бренды витаминной продукции пребывают в плену у перекупщиков? / Е. Гоцуленко, Н. Гоцуленко // Зеркало недели. – 2013. – № 18 (115). – 25 мая. – С. 10.
2. *Горбонос Ф. В.* Організаційно-функціональна модель оптового ринку сільськогосподарської продукції на локальному рівні / Ф. В. Горбонос, Н.Ф. Павленчик, А. О. Павленчик, І. О. Корчинський // Економіка АПК. – 2009. – № 7. – С. 108-120.
3. *Кашуба Ю.П.* Регіональні оптові ринки сільськогосподарської продукції. / Ю. П. Кашуба, Я.С. Янишин // Економіка АПК. – 2012 – № 2. – С. 57-61.
4. *Копитець Н. Г.* Особливості функціонування оптових продовольчих ринків у зарубіжних країнах / Н. Г. Копитець // Наук. вісн. НАУ. – 2007. – Випуск 110. Частина 1. – С. 130-134.
5. *Корінець Р. Я.* Про діяльність асоціації оптових ринків сільськогосподарської продукції / Р. Я. Корінець // Економіка АПК. – 2011. – № 9. – С. 75 - 81.
6. *Лисюк В. М.* Стратегія розвитку оптових ринків сільськогосподарської продукції в Україні / В. М. Лисюк // Економічні інновації. – 2011. – Вип. 43. – С. 151-159.
7. *Стройко Т. В.* Розвиток оптових ринків сільськогосподарської продукції як елементу гарантування продовольчої безпеки / Т. В. Стройко // Економіка АПК. – 2012. – № 12. – С. 43-48.
8. *Шубравська О.В.* Оптові ринки сільськогосподарської продукції: європейський досвід та українські перспективи / О. В. Шубравська, Н. А. Ринденко // Економіка України. – 2012. – № 8. – С. 77-85.
9. Про надання юридичній особі статусу оптового ринку сільськогосподарської продукції в Миколаївській області. Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 2 квіт. 2012 року № 159 [Електронний ресурс] // Професійна нормативно-правова бібліотека “НОРМАТИВ™ PRO”. – Режим доступу: <http://document.ua/pro-nadannja-yuridichnij-osobi-statusu-optovogo-rinku-silsko-doc110166.html>.
10. *Федоров Н.* В Николаеве появится крупнейший в Украине оптовый рынок сельхозпродукции [Електронний ресурс] / Н. Федоров // Николаевская областная интернет-газета. Новости-Н. – Режим доступу: <http://novosti-n.mk.ua/news/read/40292.html>.
11. *Малиновский Б.* От строительства – к интенсивному развитию / Б. Малиновский // Овощеводство – 2(98) февр. 2013. – С. 20-21.
12. *Ринденко Н. А.* Державна підтримка формування маркетингової інфраструктури аграрного ринку // Інноваційні трансформації аграрного сектору економіки: моногр. / [О.В. Шубравська, Л.В. Молдаван, Б.Й. Пасхавер та ін.]; за ред. д-ра екон. наук О.В. Шубравської. – К.: Ін-т екон. та прогнозів. НАНУ, 2012. – С. 375 – 388.
13. *Андрюшко А.* Про гуртові ринки [Електронний ресурс] / А. Андрюшко – Режим доступу до сайту: <http://www.docme.ru/doc/121792/pro-gurtov%D1%96-rinki>.

14. Мельник І.О. Вивчення досвіду функціонування оптових ринків сільськогосподарської продукції в Польщі як ефективного діючого елемента ринкової інфраструктури / І.О. Мельник, О. В. Колійчук // Агросвіт. – 2012. – №1. – С. 37-41.

15. Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання фінансової підтримки для створення оптових ринків сільськогосподарської продукції. Постанова Кабінету Міністрів України від 29 верес. 2010 р. № 893 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. Офіц. веб-портал. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=893-2010-%EF&p=1304260707868595>.

16. Вернигора М. Микола Гриценко: Насправді оптових ринків в Україні немає [Електронний ресурс] / М. Вернигора // Українське слово. Інтернет – видання. – Режим доступу до сайту: <http://ukrslovo.org.ua/ukrayina/ekonomika/mykola-grytsenko-naspravdi-optovych-rynkiv-v-ukrayini-nemaye.html>.

17. Про безпечність та якість харчових продуктів: Закон України від 23 груд. 1997 року №771/97-ВР (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. Офіц. веб-портал. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/771/97-%D0%B2%D1%80/print1360758760075501>.

18. Молдаван Л. В. Українського села не буде, якщо не буде сільської кооперації [Електронний ресурс] / Л.В. Молдаван // Зерно.org.ua. – Режим доступу: <http://www.zerno.org.ua/articles/coop/257>.

19. Densley B. Wholesale market management. A manual [Electronic resource] / B. Densley, E. Sanchez-Monjo // FAO Agricultural services bulletin. – 1999. – № 90 / Mode of access:

http://books.google.com.ua/books?id=EPDQWephIzMC&printsec=frontcover&hl=ru&source=gbg_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false.

20. Mittendorf H. J. Planning of urban wholesale markets for perishable food with particular reference to developing countries / Hans Joachim Mittendorf. – Rome.: FAO, 1976. –184 p.

21. Seidler E. Wholesale Market Development – FAO's Experience [Electronic resource] / E. Seidler// Paper prepared for the 22nd Congress of the World Union of Wholesale Markets. September 2001. – South Africa. – Rome: FAO. Mode of access: [www.fao.org www.fao.org/ag/magazine/markets.pdf](http://www.fao.org/www.fao.org/ag/magazine/markets.pdf).

22. Tollens E. Wholesale Markets in African Cities. Diagnosis, Role, Advantages, and Elements for Further Study and Development [Electronic resource] / E. Tollens // FAO Food Supply and Distribution to Cities in French-Speaking Africa. Food into cities collection. : University of Louvain, 1997. – April. – 26 p. Mode of access: <http://www.fao.org/docrep/003/ab790e/ab790e00.htm#Contents>.

23. Tracey-White J. D. Wholesale markets. Planning and design manual. [Electronic resource] / Tracey-White J. D. // FAO Agricultural services bulletin. – 1991. – № 90. Mode of access: <http://www.fao.org/docrep/t0521e/t0521e00.htm>.

Стаття надійшла до редакції 27.06.2013 р.

* * *

Новини АПК

Нові ємності для закладання овочів та картоплі сприятимуть стабілізації ціни на них

В Україні завершується збір картоплі. Її викопано 21,5 млн т (99%) та 7,8 млн т овочів (90%). Зберегти такий урожай, частково перезволожений через дощі, необхідно у спеціальних картоплесховищах. Це допоможе мінімізувати коливання цін протягом року. Тому фермерам та одноосібникам, які виробляють 97% картоплі, потрібно прищепити культуру закладання картоплі до сховищ. Про це повідомив Міністр аграрної політики та продовольства України Микола Присяжнюк.

«Уряд уже третій рік поспіль підтримує розбудову сучасних сховищ для зберігання плодово-овочевої продукції. На сьогодні в країні функціонують сховища для картоплі та для овочевої продукції ємністю близько 2,4 млн т. І найближчими роками планується ввести в експлуатацію нові потужності обсягом близько 0,5 млн т. Проте цього недостатньо. Тому держава спільно з місцевою владою та сільгоспвиробниками має визначити, де потрібно створювати такі сховища», – зазначив Міністр. Він зауважив, що замало будувати нові ємності для зберігання. Вони мають стати максимально доступними, насамперед для селян. Наприклад, у фермерських господарствах та одноосібників виробляється 97% картоплі.

«Це питання особливо гостро постає зараз, коли частина врожаю овочів перезволожена, оскільки збиралася після погіршення погоди. Звичайні погребі, де селяни традиційно зберігають плодовоовочеву продукцію, не мають необхідних умов для зберігання. Тому місцева влада має максимально посприяти селянам у закладанні картоплі та овочів до сучасних сховищ, – наголосив очільник Мінагрополітики.

Прес-служба Мінагрополітики України

Формування ціни на органічну продукцію

Постановка проблеми. Розвиток соціально-економічних процесів сьогодення вимагає зростання рівня продовольчої безпеки держави, забезпечення населення екологічно чистими високоякісними продуктами харчування, що зумовлює формування органічного руху. Органічне виробництво починалося на просторах Євросоюзу у 90-ті роки ХХ ст. і з кожним роком збільшуються обсяги споживання й відповідно асортименту органічних видів продукції. Адже, коли існує на неї попит, необхідно його задовольняти пропозицією за всіма встановленими умовами. Нині в Україні постає питання зростання обсягів органічного виробництва як для задоволення власних потреб, так і для виходу на міжнародний продовольчий ринок. Однією з найгостріших проблем виробництва органічної продукції є замалий попит на неї, що зумовлено недостатньо чіткою й грамотною маркетинговою політикою, а також високою ціною на продукцію органічного походження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання маркетингової стратегії та формування і регулювання цін на органічну продукцію відображені у працях багатьох вітчизняних учених, серед яких варто виділити В.А. Борисову [1], В.Е. Єсіпова [2], О.М. Маслака [3], О.М. Шпичака [4] й ін. Дане питання висвітлювали і зарубіжні науковці: К. Зандер, Г. Штольц, У. Гамм [5], Ф. Вайбель, А. Гезелі, О. Шмід, Х. Віллер [6], Р. Райтер [7]. Однак чимало питань ще й досі недостатньо відображені в науковій літературі і тому потребують подальшого дослідження та вивчення.

Мета статті – розкрити в умовах початку створення ринку органічної продукції особливості формування ціни на неї.

Виклад основних результатів дослідження. Потреби й цінності споживачів змінюються і зростають, постає необхідність турботи про навколишнє природне середовище. Розвиток інформаційних технологій та натиск конкуренції сприяють формуванню нових завдань і цілей у сільськогосподарському виробництві.

Нині ринок органічної продукції в Україні знаходиться на початковому рівні, що зумовлено такими факторами, як: відсутність достатньої кількості офіційно зареєстрованих сертифікаційних центрів, несформований внутрішній попит на продукцію, нерозвиненість ринкової інфраструктури, складність забезпечення всіх технологічних вимог при вирощуванні такої продукції. Ситуація погіршується й тим, що висока ціна реалізації на органічну продукцію порівняно зі звичайною стримує зростання попиту на неї.

Перехід України до ринкової економіки зумовив підвищення ролі ціноутворення, що відбувається внаслідок досить високого рівня інфляції, високої ціни на сировину органічного походження, енерговитрат, підвищення конкуренції та зниження купівельної спроможності покупців. Все це приводить до зростання актуальності вибору цінової моделі, а також її економічного обґрунтування. Особливою невизначеністю характеризуються питання ціноутворення на органічну продукцію, оскільки вона досить обмежено представлена на сучасному українському ринку.

З огляду на світову практику ціна на органічну продукцію є значно вищою, ніж ціна на продукцію, виготовлену за сучасних технологій. Це пов'язано із більшими економічними

ми витратами при органічному виробництві. Нині аграрії не зацікавлені в органічному виробництві, адже висока ціна заздалегідь відштовхує потенційного покупця: підвищення ціни зазвичай пропорційно зниженню попиту. Успішний розвиток органічного виробництва буде можливий лише за умов інтенсивної державної підтримки – надання субсидій і дотацій, пільгових умов кредитування та оподаткування, системи державного замовлення, якісної соціальної реклами тощо.

При виробництві екологічно чистої продукції для стимулювання виробників нами пропонується певний економічний механізм, що складається із трьох блоків [1]:

пільгове оподаткування, кредитування, підвищення закупівельної ціни, централізовані капітальні вкладення, пільгові ціни на послуги й засоби виробництва, державне страхування;

зниження цін на екологічно забруднену продукцію, підвищення плати за землю, яка не є екологічно чистою, врегульована система штрафів;

екологічні стандарти на продукцію сільськогосподарського виробництва, контроль за екологічністю продукції, екологічний моніторинг, сертифікація.

На мікро- і макрорівнях українських підприємств із виробництва органічної продукції потрібно виявити основні тенденції формування попиту на дану продукцію, на які впливають економічні й політико-правові фактори. Важливе значення при аналізі впливу природного середовища відіграє введення спеціальних сировинних зон для органічного виробництва. На початок 2011 року в Україні працювало близько 140

сертифікованих органічних підприємств, які використовували понад 290 тис. га сільськогосподарських угідь [3].

Аналіз факторів впливу на діяльність підприємств із виробництва органічної продукції уможливило припустити, що відсутність державної підтримки у вигляді пільг і дотацій, значні витрати на сертифікацію органічної продукції, а також інформаційний вакуум спричиняють умови завищеного ціноутворення на екологічну продукцію.

Розрізняють кілька видів ціноутворення залежно від структури ринку, умов продажу товару, його якості, виду, новизни, місця розташування тощо. Спираючись на дослідження вітчизняних науковців [2,4,8], дані види ціноутворення доцільно поєднати у три основні групи: витратні, ринкові, економетричні або порівняльні.

При виробництві звичайної продукції, визначаючи витрати, що несе підприємство, майже ніколи не враховують так звані «приховані» витрати, проте вони мають місце при визначенні витрат на органічне виробництво, до яких зазвичай належать [9]:

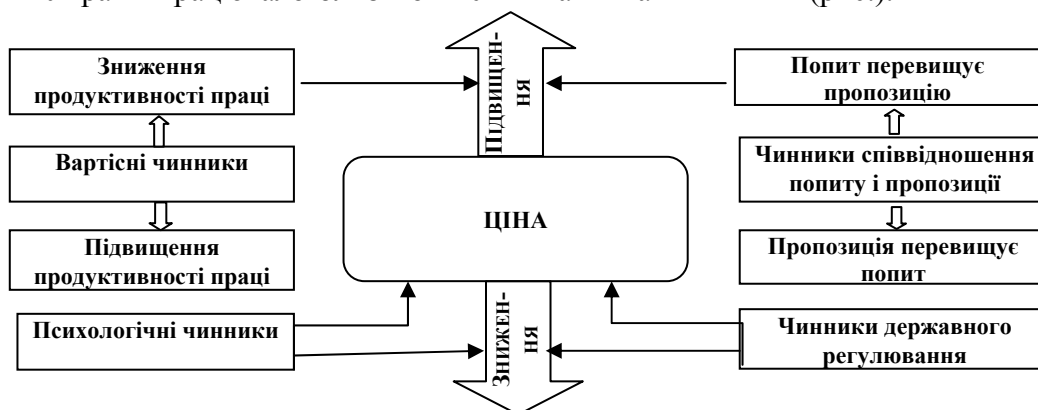
витрати на поліпшення і захист навколишнього середовища та уникнення у майбутньому витрат для пом'якшення забруднення;

гуманне ставлення до тварин, визначене стандартами органічного виробництва;

нівелювання ризику для здоров'я фермерів через неправильне поводження з пестицидами й запобігання майбутніх медичних витрат;

розвиток сільських територій створенням додаткових робочих місць і забезпечення цільового доходу для виробників.

Традиційній схемі ціноутворення притаманні такі чинники (рис.).

Класичні чинники впливу на ціноутворення

Джерело: [10].

Розглянемо докладніше фактор співвідношення попиту і пропозиції щодо товарів органічного виробництва. В ринковій економіці існує стала схема залежності попиту й пропозиції: коли попит великий, а пропозиція недостатня – ціни зростають, і навпаки. Чинники, які збільшують попит на товари та водночас знижують ціну, передусім проявляють себе у зростанні обсягів виробництва, поліпшенні якості товарів без збільшення витрат, організації маркетингових заходів тощо. Проблемною залишається ре-

алізація даних факторів для України. У випадку з органічною продукцією можемо спостерігати зростання попиту на дану категорію товарів, проте майже мінімальну пропозицію, внаслідок чого ціна збільшуватиметься автоматично.

Наведемо результати власного дослідження, проведеного серед респондентів різного віку і соціального становища, щодо попиту на деякі види органічної продукції (табл.).

Формування попиту на продукцію органічного походження

Вікова група, рік	Овочі та фрукти, %	М'ясна продукція, %	Молочна продукція, %	Дитяче харчування, %
18-30	31	56	24	73
30-39	68	27	35	54
40-45	58	21	23	-
46-54	61	29	37	-
>55	21	35	52	-

Джерело: Власні дослідження.

Отже, можна сказати, що попит на органічну продукцію в Україні зростає, особливого значення набувають товари рослинного походження, що є сприятливим фактором. Вирощена в Україні екологічно чиста продукція майже на 80% складається із сировини, що підлягає подальшій переробці, а саме: зернових, бобових, овочево-ягідної. На жаль, майже не налагоджено систему виробництва дитячого харчування, адже, як показують дослідження, воно є найпріоритетнішим для людей віком до сорока років.

У питаннях ціноутворення на органічну продукцію особливу увагу слід звернути на психологічний фактор. На нинішній час органіка тільки починає набирати оберти в Україні, тому дуже важливо обрати правильну маркетингову стратегію, орієнтовану на українського покупця. Як бачимо, з віком люди все менше й менше замислюються над своїм здоров'ям, проте здоров'я дітей є надважливим фактором. Озброївшись політикою пропаганди здорового й корисного харчування, починати слід саме з дітей. Психологія материнства дає змогу «закривати очі» на ціни, якщо є чітка впевненість, що саме ця продукція екологічно чиста, природна і корисна. Відомим є також той факт, що на певні групи товарів зростання ціни впливає позитивно, ніби міцний довід, що даний товар є кращим, якіснішим.

Головними цілями ціноутворення є проникнення на новий ринок, збільшення частки ринку при просуванні нового товару. Досягнення їх здійснюється через реалізацію цінових стратегій: стратегії проникнення, «зняття вершків», стратегія зниження цін, відношення ціни до просування товару на ринок, стратегія цільових та диференційованих цін, пільгових і престижних, стабільних та нестабільних цін [11]. Проте головною ціновою стратегією для продукції органічного походження залишатиметься відношення «ціна – якість».

Висновки. Виводячи органічну продукцію на ринок, підприємство зобов'язане гарантувати найвищі якісні показники з метою завоювання довіри покупця й міцно стабілізуватися на ринку. Вибір адекватної ціни на органічну продукцію є центральним елементом задля закріплення даної продукції на внутрішньому ринку.

Досить висока ціна на продукцію органічного виробництва зумовлена великою кількістю виробничих витрат, а саме на посівний матеріал органічного походження, сертифікацію, упаковку, рекламу тощо.

Нині в Україні ще законодавчо не визначено вимог і правил виробництва органічної продукції. Майбутні п'ять років обіцяють стати проривними лише за умови міцної державної підтримки – встановлення стимулюючих дотацій, системи пільг кредитуван-

ня, зменшення податкового тиску, відновлення інтеграційних процесів між підприємствами різних галузей агропромислового

комплексу, можливості виходу на міжнародний ринок, завоювання довіри покупців та стабілізації виробництва.

Список використаних джерел

1. Борисова В.А. Економічні проблеми виробництва та споживання екологічно чистої продукції / В. А. Борисова // Економіка АПК. – 2001. – № 10. – С. 8 – 11.
2. Цены и ценообразование: учеб. для вузов, 4-е изд.; под ред. В.Е. Есипова. – СПб: Издательство «Питер», 2004. – 464 с.
3. Маслак О. Ринок органіки в Україні: стан та перспективи / О. Маслак // Агробізнес сьогодні. – 2011. – № 24 (223).
4. Ціни, витрати, прибутки агровиробництва та інфраструктура продовольчих ринків; за ред. О.М. Шпичака. – К.: IAE, 2000. – 586 с.
5. Zander, Katrin; Stolz, Hanna und Hamm, Ulrich (2013): Promising ethical arguments for product differentiation in the organic food sector. A mixed methods research approach. *Appetite*, 62, S. 133-142 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0195666312004679>.
6. Weibel, Franco P.; Häseli, Andreas; Schmid, Otto und Willer, Helga (2004): Present Status of Organic Fruit Growing in Europe. In: Bertschinger, L. und Anderson, J.D. (Hrsg.) *ISHS Acta Horticulturae 638: XXVI International Horticultural Congress: Sustainability of Horticultural Systems in the 21st Century*. International Society for Horticultural Science ISHS, Leuven, Belgium, S. 375-385 [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.actahort.org/books/638/638_49.htm.
7. Reiter, Reinhard (2009) Produktion von Biofischen. In: Wiesinger, Klaus und Cais, Kathrin (Hrsg.) *Angewandte Forschung und Beratung für den ökologischen Landbau in Bayern, Öko-Landbau-Tag 2009*. , Bayerische Landesanstalt für Landwirtschaft (LfL), Freising-Weihenstephan, Schriftenreihe der Bayerischen Landesanstalt für Landwirtschaft, Nr. 7, S. 17-25. [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.lfl.bayern.de/publikationen/daten/schriftenreihe/p_35023.pdf
8. Балабанова Л.В. Цінова політика торговельного підприємства в умовах маркетингової орієнтації / Л.В. Балабанова, О.В. Сардак. – Донецьк: ДонДует ім. М.І. Туган-Барановського, 2004. – 156 с.
9. Why is organic food more expensive, and when will it change? [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.organicfoodee.com/sense/tooexpensive/>
10. Окландер М.А. Маркетингова цінова політика: навч. посіб. / М.А. Окландер, О.П. Чукурна. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 240 с.
11. Гаркавенко С.С. Маркетинг: робочий конспект та навчальні тестові завдання / навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / С.С. Гаркавенко. – К.: Лібра, 2004. – 280 с.

Стаття надійшла до редакції 07.05.2013 р.

* * *

Новини АПК

Білорусь є важливим партнером для України в аграрному секторі

Україна та Білорусь розширяють співпрацю в галузі рослинництва. Відповідну угоду підписав Міністр аграрної політики та продовольства України Микола Присяжнюк під час робочого візиту до Білорусі, що сприятиме збільшенню постачання української рослинницької продукції до Білорусі та розширенню товарообігу аграрної продукції між країнами.

У жовтні Міністр аграрної політики та продовольства України перебував з робочою поїздкою у Білорусі у складі офіційної делегації, очолюваної Прем'єр-міністром України Миколою Азаровим. Микола Присяжнюк у присутності глав урядів України – Миколи Азарова, Білорусі – Михайла М'ясниковича – підписав Міжурядову угоду про співробітництво у галузі карантину та захисту рослин.

За словами Миколи Присяжнюка, підписання цього документа сприятиме розширенню можливостей двосторонньої співпраці між Україною та Білоруссю в аграрному секторі. Зокрема, цей документ допоможе поглибити співпрацю в рослинництві.

«Білорусь є для України важливим торговельним партнером у галузі сільського господарства. Підписана угода сприятиме розширенню співпраці та забезпечить взаємний обмін інформацією, документацією, результатами досягнень з питань фітосанітарії як технічного, так і стратегічного рівня на засадах суверенної рівності, взаємоповаги та взаємної вигоди», – зазначив Міністр Микола Присяжнюк.

Прес-служба Мінагрополітики України

УДК 336.71:336.764.061.1:336.77

*М.Й. МАЛІК, доктор економічних наук, професор,
академік НААН, завідувач відділення
соціально-економічних проблем розвитку сільських територій
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»
Л.О. ВДОВЕНКО, кандидат економічних наук, доцент
Вінницький національний аграрний університет*

Монетарні інструменти стимулювання кредитної активності комерційних банків

Постановка проблеми. Головна роль в організаційному механізмі управління банківським кредитним забезпеченням в Україні належить Національному банку України (НБУ), грошово-кредитна політика якого є складовою загальноекономічної політики, ефективність якої сприяє створенню відповідних монетарних умов для зростання економіки в цілому та окремих галузей, серед яких і сільське господарство. Роль НБУ як центрального банку ще більше зростає в посткризовий період, коли виникає необхідність уповільнити негативні наслідки кризових явищ в економіці та сприяти застосуванню монетарних заходів щодо відновлення й стабілізації економіки країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вирішенню питань розвитку монетарних інструментів стимулювання кредитної активності комерційних банків присвячені праці С. Арбузова [15], О. Абакуменка [12], В. Герасименко [2], Л. Коваленко [12], Ю. Колобова [13], О. Петрик [14], С. Науменкова [11] О.Непочатенко [16], П. Стецюка [17]. Проте важливе значення у вирішенні питань активізації кредитної активності банків має удосконалення теоретичного і методичного базису та механізмів і монетарних інструментів, які б відповідали сформованому економічному середовищу, що зумовлює актуальність даного дослідження.

Цими питаннями займаються й іноземні дослідники [6-10].

Мета статті – аналіз особливостей застосування монетарних інструментів та їхній вплив на стимулювання кредитної активності комерційних банків щодо підприємств аграрного сектору економіки.

Виклад основних результатів дослідження. Грошово-кредитна політика НБУ є «окремим напрямом діяльності центрального банку, що визначається, передусім, спрямуванням і масштабами внутрішніх кредитів, які через систему комерційних банків та відповідні передавальні механізми позначаються на розвитку реального сектору господарства» [1, с.131].

Основними монетарними інструментами грошово-кредитної політики НБУ, що знаходяться в його розпорядженні, безпосередньо ним контролюються і використовуються, є норми обов'язкових резервів, облікова ставка, операції на відкритому ринку, рефінансування комерційних банків.

Обов'язкові резерви являють собою частину загальних резервів. Зниження норми обов'язкового резервування НБУ сприяє збільшенню обсягів кредитних вкладень банків у реальний сектор економіки. Нині НБУ регулює ресурсно-кредитний потенціал комерційних банків саме через такий дієвий інструмент грошово-кредитної політики, як норма обов'язкового резервування.

Можливості використання інших інструментів грошово-кредитної політики НБУ є

© М.Й. Малік, Л.О. Вдовенко, 2013

обмеженими й малоефективними, оскільки «використання НБУ операцій на відкритому ринку стримується нерозвиненістю фондового ринку, облікова ставка НБУ має більше індикативний, ніж регулятивний характер; рефінансування НБУ комерційних банків спрямоване більше на підтримку короткострокової їх ліквідності, а не на забезпе-

чення банків ресурсами для нарощування обсягів кредитів та інвестицій в економіку» [2, с.5].

Останніми роками значний вплив на кредитний ринок мало суттєве зниження облікової ставки НБУ (в середньому з 27% у 2000-му до 7,5% у 2012 році) (рис. 1).

Рис. 1. Порівняння рівня облікової ставки НБУ та середньої процентної ставки на кредити підприємствам АПК, %

Складено авторами за даними [17; 3, с. 50].

Облікова ставка як монетарний інструмент НБУ надалі залишається для банківських установ орієнтиром ціни на кредитні ресурси, підвищення якої стимулює скорочення ресурсної бази комерційних банків і тим самим гальмує кредитну активність щодо реального сектору економіки й аграрної сфери зокрема.

Упродовж 2000-2005 років облікові ставки щороку змінювалися по кілька разів, в основному в бік зменшення, а у 2008 році облікова ставка змінювалася двічі в бік збільшення (з 10 до 10,25%).

Значно знизилися процентні ставки комерційних банків України за надані кредити підприємствам АПК, проте ще залишаються неприйнятними для аграріїв (рис. 1).

Рівень процентних ставок комерційних банків визначається процентною політикою, фінансовими можливостями комерційного

банку, попитом на кредити, вартістю сформованої ресурсної бази.

Однак облікова ставка не є визначальною при розрахунку процентної ставки. В практиці банківських установ найвищі та найнижчі процентні ставки для аграрних підприємств трапляються досить рідко, в основному позики надаються за середньою вартістю, що говорить про відсутність досконалої методики оцінки кредитоспроможності позичальників, завдяки якій можна правильно спрогнозувати можливості позичальника в майбутньому вчасно розраховуватися за своїми зобов'язаннями. Для запобігання виникненню кредитних ризиків банки не зменшують, а збільшують процентні ставки, що є стримувальним чинником побудови нормальних кредитних відносин між ними й аграрними підприємствами.

Щодо кредитування підприємств АПК, то ситуація така: до 2008 року спостерігала-

ся тенденція до зростання кредитів, наданих підприємствам АПК, із 10,4 млрд грн у 2005 році до 20,1 млрд грн. у 2009 році, тоді як частка кредитів, наданих підприємствам

АПК, в загальній сумі наданих кредитів динамічно скорочувалася з 6,7% у 2005-му до 0,9% у 2009 році (табл.1).

Динаміка кредитування банківською системою України суб'єктів господарювання

Показник	01.01. 2005 р.	01.01. 2007 р.	01.01. 2008 р.	01.01. 2009 р.	01.01. 2010 р.	01.01. 2011 р.	01.01. 2012 р.
Кредити надані всім суб'єктам, млн грн	156268	269294	485368	792244	747348	755030	825320
у т.ч. кредити, надані суб'єктам господарювання – усього, млн грн	109020	167661	276184	472584	474991	508288	580907
Довгострокові кредити всім суб'єктам – усього, млн грн	86227	157224	291963	507715	441778	420061	426430
із них довгострокові кредити, надані суб'єктам господарювання, млн грн	58528	90576	156355	266204	244412	262199	290348
Частка довгострокових кредитів суб'єктів господарювання у загальній сумі наданих кредитів, %	53,7	54,0	56,6	56,3	51,5	51,6	49,9
Частка прострочених кредитів у загальній сумі наданих кредитів, %	2,2	1,7	1,3	2,8	9,4	11,3	9,6
Кредити, надані підприємствам АПК – усього, млрд грн*	10,4	12,8	14,6	20,1	6,8	10,4	12,5*
Частка кредитів, наданих підприємствам АПК в загальній сумі наданих кредитів, %*	6,7	4,8	3,0	2,5	0,9	1,4	1,5
Видано кредитів підприємствам АПК Вінницької області – усього, тис. грн**	61579 1,9	611619,0	695088,2	1196885,4	327208	263052	597025,8
у т.ч. с.-г. товаровиробникам Вінницької області, тис. грн**	384518,7	398150,7	484056,5	275261	28104,0	199515	181895
Середньозважена процентна ставка за кредитами с.-г. товаровиробникам Вінницької області, %**	18,9	17,9	17,1	18,9	25,9	22,5	18,5
Частка с.-г. товаровиробників Вінниччини, що одержали кредити, %*	-	-	27,9	20,4	1,1	3,1	4,6

Джерело : [4, с.57]; [5, с.39].

* Розраховано за даними Управління агропромислового розвитку у Вінницькій області.

Враховуючи те, що аграрне виробництво характеризується нестійкістю й високим ступенем ризику, банки не зацікавлені в співпраці з аграрними підприємствами, про що йдеться також і в зарубіжних джерелах [6 – 10]. Високими залишаються процентні ставки за кредит для аграрних підприємств, а на суттєве їхнє зменшення в майбутньому

сподіватися не варто, оскільки у ціну за кредит банк закладає відсоток за ризиковість операцій.

Так, динаміка залучених кредитних ресурсів в агропромислове виробництво Вінницької області показує їх різке скорочення упродовж 2008-2012 років (вплив світової фінансової кризи) (табл., рис 2).

За цей же період різко скоротилася кількість позичальників кредитних ресурсів із 791 сільгосптоваровиробника в 2005 році до

97 у 2011 році (станом 01.07.2011 р.), або більше як у 8 разів.

Рис. 2. Динаміка кредитування підприємств АПК у Вінницькій області у 2004-2011 рр.

Різке скорочення кількості аграрних підприємств, бажаючих одержати кредитні ресурси з 431 в 2008 році до 24 в 2009-му пов'язане зі зростанням процентної ставки з 18,9 до 25,9% і впливом світової фінансової кризи на банківський сектор, який упродовж 2009 року практично до мінімуму скоротив обсяги кредитування (рис. 2).

Причинами скорочення обсягів кредитування реального сектору економіки впродовж останніх років більшість провідних фахівців вважають фактори пропозиції з боку банківських установ та попиту з боку позичальників.

Однак «вирішальну роль у скороченні кредитування зіграли все-таки фактори пропозиції, пов'язані з проведенням центральними банками багатьох країн світу досить жорсткої грошово-кредитної політики, а також підвищенням банками стандартів кредитування. Крім того, склалася ситуація, коли за наявності значного попиту на кредити та достатньо високої ліквідності банки обмежують кредитування, оскільки не хочуть наражатися на значні кредитні ризики» [11, с. 4].

Грошово-кредитна політика не орієнтована на створення сприятливих умов для кредитування інноваційно-інвестиційних проектів (відсутність нормативів щодо максимальної варіації відсоткових ставок за

кредитами щодо облікової ставки НБУ призводить до завищення відсоткових ставок, що унеможливує окупність більшості проектів) [12, с.250].

На нашу думку, має бути індивідуальний (диференційований) підхід до кожного позичальника не тільки при встановленні процентних ставок, а й при визначенні терміну кредитування, визначенні комісії чи звільненні від неї, який враховував би фінансовий стан позичальника, репутацію та ін. Тобто надійний позичальник повинен мати сприятливі заохочувальні стимули при одержанні кредиту, в іншому разі – втрачається довіра до банків у потенційних клієнтів.

Стабільність рівня цін має сприяти збільшенню заощаджень населення на депозитних рахунках, що є основою створення ресурсної бази комерційного банку, і зниженню процентних ставок за кредитні ресурси. Однак, як показує вітчизняна практика, цього не сталося.

Випереджальні темпи приросту грошової маси порівняно із збільшенням монетарної бази в 2011 році (обсяг монетарної бази на 01.01.2012 р. становив 239,9 млрд грн, а її річний приріст дорівнював 6,3%) забезпечувалися активізацією механізму мультиплікації коштів, що доводить про збільшення потенціалу грошової пропозиції (ресурсних можливостей) банківської системи для за-

безпечення процесів економічного розвитку країни. Підтримуючи нульові ставки нормативів обов'язкового резервування за залученими коштами в національній валюті, Національний банк України фактично усунув перепони для грошової експансії банків та активного використання гривневих ресурсів банків для кредитування економіки [13, с.6].

Збалансованість монетарної політики полягала в тому, що, з одного боку, зміна норм обов'язкового резервування стримувала надмірне зростання вільної банківської ліквідності й запобігала різким коливанням процентних ставок на міжбанківському ринку, а стабільний курс гривні утримував імпортовану інфляцію на низькому рівні. З іншого боку, монетарна політика не перешкоджала економічному зростанню – за результатами 2011 року реальний ВВП зріс на 5,2% [14, с. 9].

Тобто, як показують результати дослідження, за останні два роки НБУ було здійснено ряд важливих заходів, які сприяли зменшенню рівня інфляції та стабілізації ситуації на валютному ринку, що стали підґрунтям для подальших позитивних змін на грошово-кредитному ринку. Незважаючи на застосування НБУ монетарних механізмів й інструментів, ще не створені сприятливі умови для збільшення кредитування аграрного сектору економіки: зокрема, в 2012 році було збільшено терміни та скасовано окремі обмеження на здійснення операцій прямого РЕПО, тричі знижувалися ставки за активними операціями, зменшено облікову ставку і частку обов'язкових резервів.

У 2012 році залучали кредитні ресурси в підприємницьку діяльність лише 3,8% (80 підприємств Вінницької області – станом на 06.07.2012 р. або на одне підприємство припадає 3,273 млн грн залучених кредитних коштів).

Серед банківських установ, в яких аграрні підприємства Вінницької області в 2012 році залучали кредитні ресурси, найбільша частка ресурсів КредіАгріколь Банк (48,7%), Райффайзен Банк Аваль (24,5%) та ВТБ (11,2%). Крім того, 7,7% кредитних ресурсів залучалося в Ощадбанку, 2,2% – в Банку «Київська Русь», решта – в інших банках.

Таким чином, поліпшення кредитного забезпечення аграрного сектору економіки досі не відбулося, навіть за умови позитивних змін на грошово-кредитному ринку через застосування НБУ монетарних інструментів.

На думку С. Арбузова, «темпи відновлення інвестиційного кредитування аграрного сектору економіки суттєво залежатимуть від ефективності здійснення інституційних та структурних реформ в економіці, спрямованих на сприяння її детінізації, розвиток внутрішнього ринку, малого й середнього бізнесу» [15, с. 8].

Процентна політика НБУ повинна спрямовуватись на стимулювання заощаджувальної активності населення, що сприятиме розв'язанню однієї з важливих проблем банківської системи – нарощування ресурсної бази для фінансування підприємницької діяльності аграрних підприємств.

Ефективність процентного каналу трансмісійного механізму безпосередньо залежить від ефективної роботи фінансового сектору, зокрема його фондового сегмента. Зважаючи на це, особлива увага має приділятися питанням стійкості фінансової системи, а також розвитку та інституційному вдосконаленню фондового ринку [15, с.8].

В Основних засадах грошово-кредитної політики на 2012 рік [16, с.11] також йдеться про необхідність посилення ролі монетарних інструментів (процентної політики) у регулюванні грошово-кредитного ринку. Зокрема, «...у цьому відношенні сприяння Уряду в подальшому розвитку та інституційному вдосконаленні фондового ринку і системи небанківських фінансових установ має не лише поліпшити технічні аспекти проведення монетарних операцій, а й задіяти на належному рівні механізми перетікання капіталів між різними сегментами фінансового ринку. Зазначене забезпечуватиме вагомішу реакцію реального сектору економіки на зміни в грошово-кредитній політиці взагалі та відсоткових ставок зокрема».

Висновки. Дієвість впливу монетарних інструментів на стимулювання розвитку агропромислового виробництва залежить від ефективного їх застосування Національним банком України. Найбільш дієвим мо-

нетарним інструментом стимулювання кредитної активності банків є норма обов'язкового резервування, яка сприяє формуванню ресурсної бази, обмеженість якої не дає змоги здійснювати кредитні вкладення в найбільш ризикові сектори економіки, яким є аграрний сектор.

Незважаючи на очевидний прогрес у розвитку кредитування реального сектору економіки, кредитування аграрної сфери економіки не є достатнім і скорочується, навіть за умови підвищення прибутковості й рівня рентабельності сільськогосподарської діяльності, що не завжди має залежність кінцевого результату від кредитоспроможності підприємств.

Для збільшення ресурсної бази комерційних банків необхідно вдосконалити механізм рефінансування, оскільки попит комерційних банків у рефінансуванні диктується лише потребою у підтримці власної ліквідності, а не в джерелах довгострокових ресурсів для фінансування реального сектору

економіки. Для цього: 1) повинна бути чітка і прозора процедура надання кредитів рефінансування всім банківським установам; 2) необхідне правове регулювання оперативності рефінансування в екстрених умовах; 3) слід удосконалити механізм довгострокового рефінансування.

Для поживлення кредитної активності комерційних банків щодо підприємств аграрного сектору економіки необхідно на державному рівні сприяти їх стимулюванню до співпраці з найбільш ризиковою галуззю – сільським господарством, завдяки застосуванню дієвих інструментів і важелів впливу, в тому числі шляхом введення податкових пільг.

Запроваджені заходи сприятимуть розширенню можливостей банківських установ гнучкіше маневрувати своїм ресурсним потенціалом, а зміна процентної політики в напрямі здешевлення кредитних ресурсів – поліпшенню кредитного забезпечення підприємств аграрного бізнесу.

Список використаних джерел

1. Дзюблук О. Особливості взаємозв'язку грошово-кредитної та валютної політики в період фінансової кризи / О. Дзюблук // Світ фінансів. – 2012. – №1. – С. 130–141.
2. Герасименко В.В. Норми обов'язкового резервування як інструмент державного регулювання ресурсного забезпечення кредитування банками реального сектору економіки / В.В. Герасименко, М.М. Шаповалова // Формування ринкових відносин в Україні. – 2011. – №12(127). – С.3-9.
3. Олійник О. Аналіз ринку кредитних послуг / О. Олійник // Агробізнес сьогодні. – 2011. – №18(217). – С.50–52.
4. Основні показники діяльності банків України на 1 липня 2011 року // Вісник НБУ. – 2011. – № 8(186). – С. 57.
5. Основні показники діяльності банків України // Вісник НБУ. – 2012. – № 2. – С. 39.
6. Hamblin Mary. Bank lending to agriculture: an overview / Mary Hamblin // Economic Review, 1975, issue Nov, pages 11-16.
7. Eustacius N., Betubiza and David J. Leatham. Factors affecting commercial bank lending to agriculture / N. Eustacius, Betubiza and David J. Leatham // Journal of Agricultural and Applied Economics, 1995, vol. 27, issue 01.
8. Rainelli P. Le financement des entreprises agricoles et industrielles / P. Rainelli // Économie rurale, 1973, vol. 96, issue 1, pages 87-100.
9. Angela Roman and Valentina Diana Rusu. The access of small and medium size enterprises to banking financing and current challenges: the case of eu countries / Angela Roman and Valentina Diana Rusu // Annales Universitatis Apulensis Series Oeconomica, 2012, vol. 2, issue 14, pages 21.
10. Angela Roman and Valentina Diana Rusu. Constraints on bank lending to smes from Romania and supportive measures / Angela Roman and Valentina Diana Rusu // EuroEconomica, 2011, issue 5(30), pages 21-38.
11. Науменкова С. Розвиток кредитування у посткризових умовах / С. Науменкова, С. Міщенко // Банківська справа. – 2013. – №1(109). – С. 3–20.
12. Коваленко Л.О. Модель гармонізації бюджетної і грошово-кредитної політики, орієнтована на розвиток / Л.О. Коваленко, О.В.Абакуменко // Актуальні проблеми економіки. – 2011. – № 7(121). – С.241–252.
13. Колобов Ю. Монетарні параметри розвитку економіки України / Ю. Колобов // Вісник НБУ. – 2012. – № 4 (194). – С. 3–38.
14. Петрик О. Інфляція в Україні та її прогнозування в Національному банку / О. Петрик // Вісник НБУ. – 2012. – № 5(195). – С. 8–12.
15. Арбузов С. Стан і перспективи розвитку грошово-кредитного ринку України / С. Арбузов, О. Щербакова // Вісник НБУ. – 2012. – № 6(196). – С. 3–9.
16. Непочатенко О.О. Організаційно-економічні механізми кредитування аграрних підприємств: моногр. / О.О. Непочатенко – Умань, 2007. – 456 с.
17. Інтернет-ресурс: www.ukrbank.info/stavkanbu.html.

Стаття надійшла до редакції 09.09.2013 р.

*

*N.P. REZNIK, candidate of economic science, professor
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University*

Investment attractiveness of the agricultural sector in Ukraine: status and ways to enhance

Scientific problem. Having experienced a major financial crisis, and gone through a period of permanent elections and political uncertainty, Ukrainian business today has everything it takes to secure its position in the global arena. The share of foreign investments in Ukraine is currently estimated at 17% of GDP, indicating that the Ukrainian economy is critically lacking in investment and has huge growth potential. In contrast, the share of foreign investments in the economies of developed European nations has reached around 28-30% of GDP. Since Ukraine does not have enough resources to create a competitive economy on the world market, an influx of investment remains the main condition for recovery of the Ukrainian economy. Investors have high hopes for developing markets, meaning that Ukraine will have to withstand serious competition from the newer European Union member states, such as Romania and Poland, as well as Asian countries, in its fight to attract international investment.

Analysis of recent researches and publications. The question concerning development of investment potential of Ukraine and activation of the foreign direct investment inflows into the national economy is of current interest. Among foreign scholars, this problem was examined by Alan J. Marcus, Alex Kane, Zvi Bodie [8], Brandord P.J., Corrado Charles J. [6], Sones Sally M. [7] and others. Among native scientists, such scholars as P. Sabluk, P. Gaidutsky, [9], V. Geets [10], S. Gutkevych, M. Kysil investigate the improvement of investment climate of Ukraine. But these researches are not completed inasmuch as Ukraine faces new internal and external challenges, which require the search of new deci-

sions and instruments of foreign direct investments involvement.

The objective. Investment climate is a general term for factors that provide incentives or disincentives for private sector investment, including:

Investment potential

- resource endowment and operation costs;
- physical, financial and technological infrastructure;
- openness to international trade and access to international markets;

Investment risks

- macroeconomic performance and political stability;
- the regulatory and policy framework and policy coherence, i.e. quality and stability of public policies including:
  - a) rule of law and protection of property rights (including corruption issues);
  - b) competition policy;
  - c) entry barriers, operational and exit restrictions;
  - d) tax policy.

The factors that will attract investors are straightforward, and include political stability, the rule of law (protection of private property), clear taxation principles and a stable currency. All investment processes simply froze before the last elections, and the political stability achieved in the wake of the elections, including the quick formation of an executive power vertical and the programs outlined by the government, were relatively well-received by the international community. This is confirmed by the revival of business activities and Ukraine's rating by international rating agencies, such as Fitch and Standard & Poor's.

The legal system is seeing a great deal of change, as new appointments are made and documents are adopted, which are aimed at

fighting corruption and ensuring the rule of law. However, these processes take time and there is still a lot to be done. In light of this, in the near future, investors will have to make their decisions, while taking into account the intricate situation in the legal system, and bear in mind these risks when developing their business models.

The government's economic development program, which is focused on stimulating business via decreases in the tax and administrative burdens on companies, has been viewed in a positive light. It is now important to implement the program's objectives. At the same time, entry of the new Tax Code into force at the beginning of 2011 will be a huge step forward for both the country and business interests. The first edition of the document raised a great deal of complaints, and it is still being modified, so the final version should be much better. It is important to ensure stability and predictability, and to avoid a situation, whereby the Code is changed and modified regularly.

The issue of VAT recoverability, with VAT indebtedness having reached UAH 30 billion, is highly charged and sensitive, and is currently a major factor in preventing business development in Ukraine. The issuing of VAT bonds made it possible to reduce the indebtedness to UAH 2 billion (according to information provided by the Cabinet of Ministers in November) and, by the end of the year, the government plans to settle the accounts completely.

However, despite the fact that the securities issue helped to partially resolve the issue, it is pointless for the real sector of the economy – desperately in need of hard currency – to hold 5-year VAT bonds that accrue interest at an annual rate of 5.5%. This is why nearly 70% of exporters sold the securities, which lost 12% of their market value. It is very unlikely that this situation will improve the investment image of the county to any extent. At the same time, a seamless VAT recovery is one of the issues, upon which faith in the Ukrainian tax system by international investors rests.

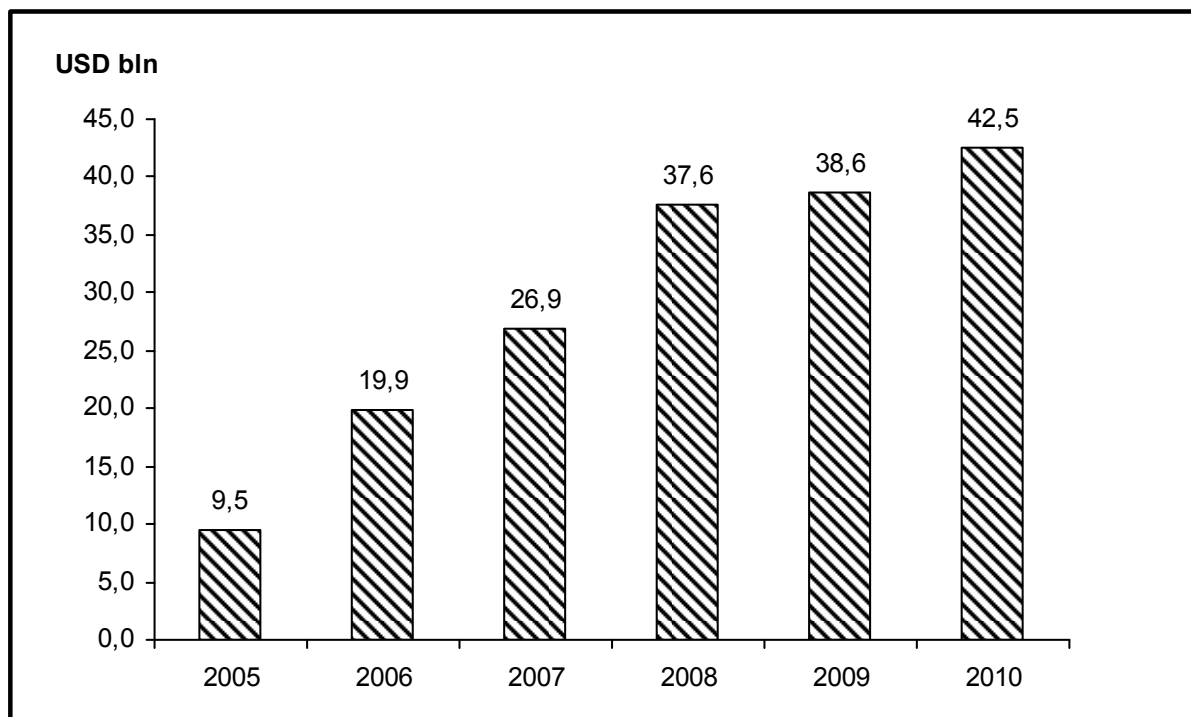

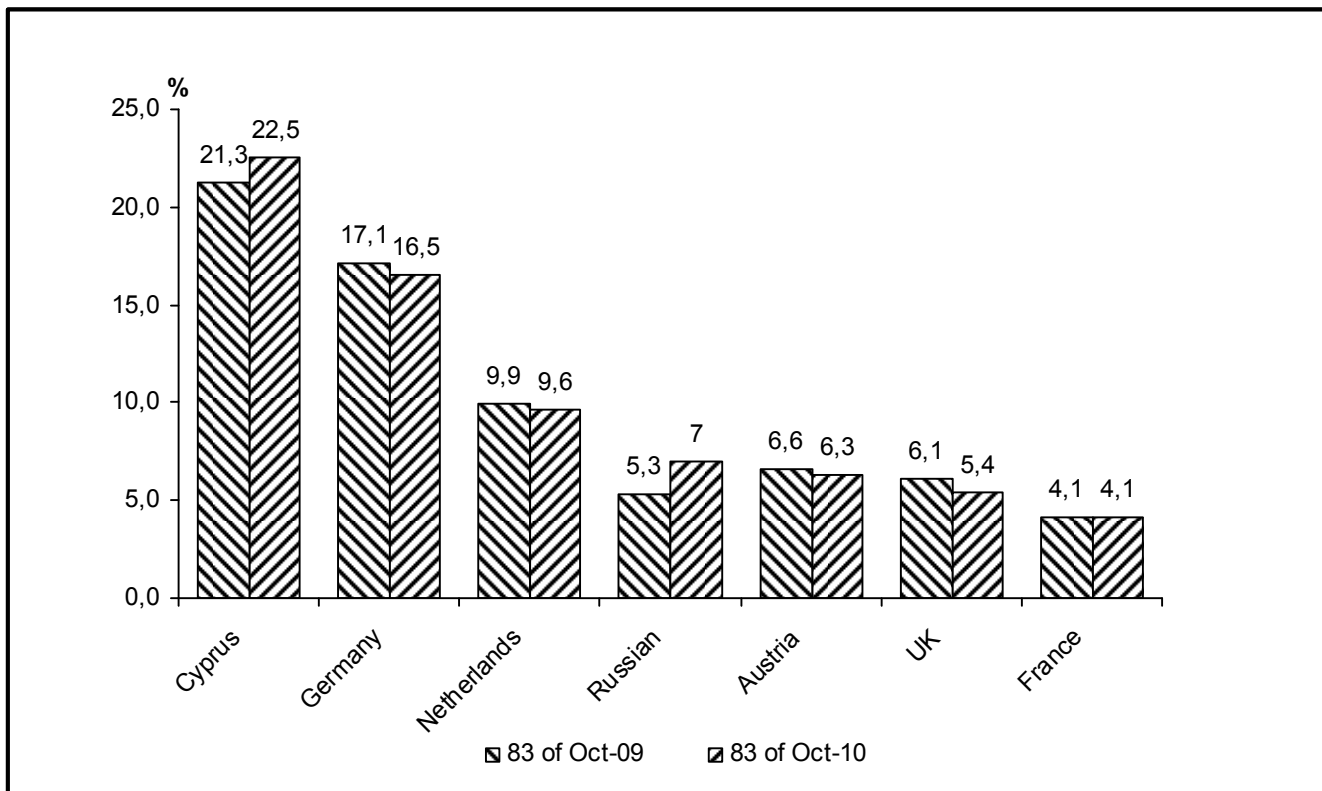
Figure 1. Foreign Direct investments in Ukraine [1]

The stability and predictability of national currency is an important part of our country's investment appeal. Any major rises and falls will not be welcome, as strengthening the currency will negatively affect exports, while weakening it will affect Ukraine's spending power. Instead, the stimulation of domestic

demand remains a priority, as the volume of the domestic market ensures independence and a robust economy. Official figures show that, over the first 10 months of 2011, the inflation rate reached 7.9%. According to the data provided by the Cabinet of Ministers of Ukraine, the inflation rate will reach 10% by the end of

the year. The World Bank is more pessimistic and the institution's specialists have increased the anticipated inflation rate from 10.6% to 11.9%. These negative expectations have led to a significant increase in the demand by residents for US dollars. In October 2011, Ukrainians bought USD 3.2 billion and sold only USD 1.34 billion. The last time Ukrainians bought foreign currency so vigorously was in Novem-

ber 2008. In an attempt to steady the hryvnia exchange rate, the National Bank of Ukraine (the NBU) resumed interventions, selling USD 686.9 million in September, and a further USD 734 million in October. The hryvnia is still stable thanks to the NBU's support, but, if the panic persists, it could lead to fluctuations in the rates of the national currency.

Figure 2. Direct investments by country (% of total) [1]

The most influential factors for investors are the positions taken by a prospective target company on the global market, along with general sector trends and risks attributable to the company's business activities. The presence of effective management, including an effective and clear business model, transparent business processes and internal reporting according to IFRS, is also an important factor.

The metals industry is one sector that is particularly dependant on the external business environment, including factors such as the price of and demand for metal. However, in recent years the main motivational forces of M&A activity were the strategic interests of Ukrainian and Russian capital. The Industrial Union of Donbass, the Magnitogorsk Metallurgical Industrial Complex and Zaporozhstal formed an integral part of the global processes of industry

consolidation, as well as natural and expected processes of redistribution of property during the crisis.

The chemical industry is also highly influenced by the external business environment. Furthermore, the sector is renowned for its high energy consumption, and is frequently held hostage by energy and gas price negotiations. Competitiveness then suffers as a result. At the same time, companies such as the Odessa Portside Plant invariably attract the interest of major Western investors who are prepared to invest into the modernization of production and energy-efficient technologies.

Today, a great deal is being said about prospects of the agricultural sector – a natural expectation due to Ukraine's large farmlands and advantageous geographical location with regard to the distribution of its products. However, the

sector desperately needs investment. We are now at an early stage of realizing the potential of our agricultural sector, as, while there are a lot of agricultural companies, there are not so many successful ones – maybe ten at most – that have developed a comprehensive approach to conducting business and are ready to attract investments in Western markets.

The financial sector, despite the pessimistic expectations, rode out the worst of the crisis with fewer losses than expected. The number of banks – both small and large – that were expected to go bankrupt was much higher. However, even today, the sector's problems are far from over, with the number of problem loans having increased from 10.8% to 11.6% in the third quarter of 2011. The concealed debts of the banking system will emerge over the 2013 year and the NBU estimates that banks will require an additional UAH 40 billion for capitalization processes, in order to support the system's rehabilitation. Moreover, despite the fact that the Ukrainian banking system has borne fewer losses than last year, financial results are far from ideal. Aggregated losses by the banking system in the period July-September amounted to USD 10.28 billion, as the financial sector lost its former appeal, due to reduced cooperation with retail customers. If, in the pre-crisis period, western investors were ready to pay 4-6 times a price of a bank, today a lot would prefer to leave in the event that they were able to find a purchaser. At the same time, there is a chance that their place will be taken by Russian capital, which is incredibly active today in all sectors of the Ukrainian economy, including gas, oil processing, energy, metallurgy, shipbuilding, mechanical engineering, the financial sector and telecommunications.

The upgrade in Ukraine's ratings by credit agencies, positive GDP growth dynamics and the increase in profitability by Ukrainian companies has facilitated access to capital markets. In 2011, there were several small, but quite successful, placements by agricultural companies on capital markets, as well as entry by some strategic and private investors into the capital of Ukrainian companies. Avangard listed its shares on a stock exchange, MHP placed Eurobonds and Metinvest attracted funding, to name a few.

Today, many companies are ready for IPO and they have good prospects on public capital markets. However, despite the M&A market revival, the inflow of investments remains low in comparison to the pre-crisis period. According to information provided by the State Statistics Committee, the net increase in direct foreign investments into the Ukrainian economy between January and September 2011 amounted to USD 2.547 billion, which represents a 14.3% decrease on last year's figures. The State Statistics Committee also said that, over the first nine months of 2011, foreign investors invested USD 3.423 billion into the Ukrainian economy (a 13.3% decrease on the previous year) and withdrew USD 0.628 billion (25.7% less than for the same period last year). Nearly half of the investments were received by companies in the financial sector. According to official statistics, 82% of funding came from countries such as Cyprus, Germany, Russia, Austria and England, among others.

Nevertheless, the influx of international capital exceeds the outflow by USD 5 billion. The incoming funds consist mainly of exporters' proceeds (around 50%) and borrowings (nearly 25%). Their share in investments amounts to 5%. At the same time, the debt burden placed on both business and the country is becoming critical. Fitch, the international rating agency, recently disclosed information stating that Ukraine's aggregate external debt will soon reach 78% of nominal GDP. The debt burden on companies is increasing and will reach its peak in 2013.

Ukraine according to the volumes of foreign direct investments per capita yields to the countries from CIS, and according to the ratio of the volume of investments and GDP considerably yields to the world indicators and countries of CEE. Besides it, in the last 10 years in the structure of foreign direct investments involvement in the countries of origin, some disproportions took place. Thus, the main donor of foreign capital in Ukraine is Cyprus – 22 %, and its share since 2003 increased. But, in personal opinion of some experts, this is actually the capital of Ukrainian companies, which returns to Ukraine with the status of foreign direct investments and under protection of corresponding legislation, aimed at obtaining of

benefits and preferences. The majority of investments from Cyprus come to Ukraine [1]. The similar schemes are used by Ukrainian business in Virgin Islands (3,3 %), Bahama Islands (0,9%), Panama, Belize (0,1 %) and others [2]. Experts from the company Ernst and Young have researched admitted that more than a half of foreign direct investments from the Netherlands and about one third of Austrian foreign direct investments are reinvested by the capital of Ukrainian companies [3].

In Ukraine the considerable deterioration of investment environment took place during the world crisis. Over the period of 2008-2011 the national credit rating of Ukraine was downgraded by 9 times by the rating agencies. First of all, the reason was connected with the significant decline of GDP for 15 % in 2009, the deficit and the government debt was increased till 16 %, the rates of internal and external investing were reduced, the reforms' implementation was ineffective [4]. As a consequence, in the rating of economic freedom Ukraine declined from 134 place in 2007 till 164 place in 2011. The similar decline was in the rating of Ease of Doing Business – from 118 position till 145 position [2].

The key problem of the investment environment of Ukraine is organization of the state regulation of economic activity, taxation system, business administration. Moreover, over the last years the state of affairs only undergoes degradation.

The noted critical evaluation of the investment environment of Ukraine shows the significant gap between the investment attractiveness of Ukraine and countries of CEE. Moreover, the average indicator of investment climate profitability of the CIS countries is a quarter higher than the indicator of Ukraine (Figure 2). Therefore, it is obvious that Ukraine requires complex reformation of economy and consideration of economic development priorities. There are certain conditions and significant potential of development for these. Firstly, the given potential of non-realized possibilities is

in the sphere of innovation development where in comparison with the countries – founders of EU or CEE countries there are great opportunities for development and involvement of foreign direct investments. The UNESCO data acknowledged of the above mentioned. Ukraine according to the nation's intellect ranks 23 place among the 192 member states of this organization [5]. According to the rating of innovation potential, which is calculated by the experts of the World Economic Forum, Ukraine ranks 63 place among the 139 countries of the world, It stands higher than Russia, Spain, Portugal, Hungary, Baltic countries.

Foreign investors suppose that the biggest disadvantage of investment environment of Ukraine is legal, juridical, economic unpredictability. They refer Ukraine to the list of countries with the increased investment risks and point out the ineffective work of mechanisms of market rights and freedoms provision for foreign investors, protection of their property rights and interests.

Attracting funding is still a complex process for Ukrainian companies, but the opportunities exist and now it is important to choose the right strategy, considering all of the implications of each method for attraction funding.

The Ukrainian banking system is ready to lend money to profit-making companies, but at high interest rates. Therefore, it still cannot be treated as a resource for attracting large amounts of capital. Companies may also obtain loans from western banks; however, this process is now being rigorously controlled by the National Bank. Foreign investors are interested in Ukrainian companies, and now everything will depend on global capital markets.

Conclusions. In short, companies will now have to develop a comprehensive strategy, employ modern technologies and innovative methods of conducting business. Adding emerging financial resources to this mixture will allow them to compete at a global level. This is the only way forward.

References

1. World investment report 2010: Investing in a low-carbon economy. – New York – Geneva : UNCTAD, 2010. – 220 p. – Ref. after chapt.
2. Finance.ua. Analytics [Electronic Resource] – Mode of access: <http://news.finance.ua/ru/~1/0/all/2010/06/15/200503>.
3. Global Investment Promotion benchmarking 2009 [Electronic resource] // International Financial Corporation. The World Bank Group. – Mode of access : <http://www.ifc.org//GIPB2009.SummaryReport.pdf>.
4. Statistical information [Electronic Resource] // State Statistics Committee of Ukraine. – Mode of access: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
5. The Global competitiveness Report 2010–2011 [Electronic resource] // World Economic Forum. – Mode of access: <http://www.weforum.org/en/initiatives/gcp/Global%20Competitiveness%20Report/index.htm>.
6. Corrado Charles J., Brandord P.J. Fundamentals of investments: valuation and management. – Boston: Irwin, McGraw-Hill, 2000. – XXIV, 594 p.
7. Sones Sally M. Principles of taxation for business and investment planning. – Boston: Irwin, McGraw-Hill, 1998. – XXIV, 477 p.
8. Zvi Bodie, Alex Kane, Alan J. Marcus. Essentials of investment. – Boston: Irwin, McGraw-Hill, 1998. – XXIV, 612 p.
9. Agrarian reform is in Ukraine / [Gayduckiy P. I., Sabluk P. T., Lupenko Yu. O. but other]; for editor P. I. Gayduckogo. – K. : NNC IAE, 2005. – 424 p.
10. Geec V. M. Society, state, economy: fenomenologia of co-operation and development / V. M. Geec; NAN of Ukraine; Institute of economy and prognostication of NAN of Ukraine. – K., 2009 – 864 p.

The article has been received 05.09.2013

* * *

УДК 631.173:338.43

*А.В. БУРКОВСЬКА, кандидат економічних наук, доцент
І.Д. БУРКОВСЬКИЙ, кандидат технічних наук, доцент
Т.І. ЛУНКІНА, кандидат економічних наук, доцент
Миколаївський національний аграрний університет*

Стан і перспективи лізингової діяльності в сільському господарстві України

Постановка проблеми. Пожвавлення інвестиційної діяльності в галузі сільського господарства України, зростання обсягів капіталовкладень на придбання новітньої техніки цілком виправдовується високим ступенем зносу машинно-тракторного парку вітчизняних підприємств. Основними джерелами придбання матеріально-технічних ресурсів українськими сільськогосподарськими товаровиробниками можуть бути як власні, так і державні джерела фінансування, позичкові кошти, в тому числі банківський кредит та лізинг.

Сучасні умови господарювання переконливо доводять, що однією з найдоступніших форм придбання новітньої потужної й одно-

часно ресурсо- і енергозберігаючої техніки є лізингові операції. Адже через відсутність ліквідної застави, тривалий цикл, сезонний характер та ризикованість сільськогосподарського виробництва банки не завжди забезпечують підприємства кредитами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розв'язанню проблем функціонування ринку лізингових послуг, оновлення матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств присвячена велика кількість праць зарубіжних та вітчизняних науковців, серед яких: О. Грищенко [1], Ф. Джеррард [7], Р. Кнуббен [8], А. Левкович [2], Л. Лихотникова [3], Л. Перекрестова [3], І. Попова [3], Р. Райан [9], Р. Саблук [6], А. Саурланд [10] та інші.

Проте питання функціонування та перспектив лізингової діяльності вітчизняних сіль-

---

© А.В. Бурковська, І.Д. Бурковський,
Т.І. Лункіна, 2013

References

1. World investment report 2010: Investing in a low-carbon economy. – New York – Geneva : UNCTAD, 2010. – 220 p. – Ref. after chapt.
2. Finance.ua. Analytics [Electronic Resource] – Mode of access: <http://news.finance.ua/ru/~1/0/all/2010/06/15/200503>.
3. Global Investment Promotion benchmarking 2009 [Electronic resource] // International Financial Corporation. The World Bank Group. – Mode of access : <http://www.ifc.org//GIPB2009.SummaryReport.pdf>.
4. Statistical information [Electronic Resource] // State Statistics Committee of Ukraine. – Mode of access: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
5. The Global competitiveness Report 2010–2011 [Electronic resource] // World Economic Forum. – Mode of access: <http://www.weforum.org/en/initiatives/gcp/Global%20Competitiveness%20Report/index.htm>.
6. Corrado Charles J., Brandord P.J. Fundamentals of investments: valuation and management. – Boston: Irwin, McGraw-Hill, 2000. – XXIV, 594 p.
7. Sones Sally M. Principles of taxation for business and investment planning. – Boston: Irwin, McGraw-Hill, 1998. – XXIV, 477 p.
8. Zvi Bodie, Alex Kane, Alan J. Marcus. Essentials of investment. – Boston: Irwin, McGraw-Hill, 1998. – XXIV, 612 p.
9. Agrarian reform is in Ukraine / [Gayduckiy P. I., Sabluk P. T., Lupenko Yu. O. but other]; for editor P. I. Gayduckogo. – K. : NNC IAE, 2005. – 424 p.
10. Geec V. M. Society, state, economy: fenomenologia of co-operation and development / V. M. Geec; NAN of Ukraine; Institute of economy and prognostication of NAN of Ukraine. – K., 2009 – 864 p.

The article has been received 05.09.2013

* * *

УДК 631.173:338.43

*А.В. БУРКОВСЬКА, кандидат економічних наук, доцент
І.Д. БУРКОВСЬКИЙ, кандидат технічних наук, доцент
Т.І. ЛУНКІНА, кандидат економічних наук, доцент
Миколаївський національний аграрний університет*

Стан і перспективи лізингової діяльності в сільському господарстві України

Постановка проблеми. Пожвавлення інвестиційної діяльності в галузі сільського господарства України, зростання обсягів капіталовкладень на придбання новітньої техніки цілком виправдовується високим ступенем зносу машинно-тракторного парку вітчизняних підприємств. Основними джерелами придбання матеріально-технічних ресурсів українськими сільськогосподарськими товаровиробниками можуть бути як власні, так і державні джерела фінансування, позичкові кошти, в тому числі банківський кредит та лізинг.

Сучасні умови господарювання переконливо доводять, що однією з найдоступніших форм придбання новітньої потужної й одно-

часно ресурсо- і енергозберігаючої техніки є лізингові операції. Адже через відсутність ліквідної застави, тривалий цикл, сезонний характер та ризикованість сільськогосподарського виробництва банки не завжди забезпечують підприємства кредитами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розв'язанню проблем функціонування ринку лізингових послуг, оновлення матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств присвячена велика кількість праць зарубіжних та вітчизняних науковців, серед яких: О. Грищенко [1], Ф. Джеррард [7], Р. Кнуббен [8], А. Левкович [2], Л. Лихотникова [3], Л. Перекрестова [3], І. Попова [3], Р. Райан [9], Р. Саблук [6], А. Саурланд [10] та інші.

Проте питання функціонування та перспектив лізингової діяльності вітчизняних сіль-

---

© А.В. Бурковська, І.Д. Бурковський,
Т.І. Лункіна, 2013

ського господарських підприємств ще потребують подальшого вивчення й деталізації.

Мета статті – дослідження сучасного стану лізингової діяльності в галузі сільськогосподарства України, виявлення існуючих проблем і пошук шляхів їх розв'язання.

Виклад основних результатів дослідження. Актуальність лізингу для сільськогосподарських підприємств України, на нашу думку, зумовлюється:

необхідністю радикальної зміни матеріально-технічних ресурсів на інноваційній основі (через високий ступінь зношеності основних засобів у сільськогосподарському виробництві);

недостатньою платоспроможністю більшості сільськогосподарських підприємств (через ускладнений доступ до фінансових ресурсів з метою інвестування у підприємницьку діяльність).

Лізингово-економічні механізми технічного забезпечення вітчизняного сектору сільськогосподарства мають істотні переваги порівняно з механізмами банківського кредитування вітчизняних товаровиробників. Однією з найбільших переваг лізингу з економічного погляду є те, що сільськогосподарське підприємство одержує не кошти, а безпосередньо конкретні засоби виробництва, які мають техніко-економічні характеристики, визначені самим підприємцем.

Тобто виробник може відразу розпочинати випуск продукції, надавати послуги та з одержаної виручки поступово розраховуватися з інвестором і лізингодавцем. Цим зумовлені також правомірність та доцільність існування ринку лізингових послуг, учасниками якого є сільськогосподарські товаровиробники й лізингові компанії, а товаром на такому ринку є різноманітні лізингові послуги.

Останнім часом лізинг має певну питому вагу у фінансуванні економіки України, яка у 2012 році в загальному обсязі капітальних вкладень становила близько 3,3 % (для порівняння, в 2009 році цей показник становив 1%). У країнах Європейського Союзу середнє значення цього показника – 12,5%, у Росії – 28% [4].

Максимальний приріст фінансування в грошовому вимірі досягнутий українськими лізингодавцями в транспортній галузі, де обсяг угод дорівнює 8,8 млрд грн. Як і в попередні роки, рівень проникнення лізингу в цій сфері в Україні є одним із найвищих та за підсумками 2012 року він перевищив 15%.

Динаміка активності лізингових компаній у сфері фінансування сільськогосподарської галузі виглядає найбільш яскраво. Обсяг укладених лізингових угод у 2012 році становив близько 4,3 млрд грн (зростання до попереднього року більш ніж удвічі). Рівень використання лізингу в галузі досяг 16% [4]. Маємо сподівання, що такий позитивний результат лізингової діяльності в Україні не є остаточним і з часом стане ще вагомішим.

Слід зазначити, що в Україні обсяг договорів фінансового лізингу, укладених за перший квартал звітного 2013 року, у вартісному виразі зменшився порівняно з аналогічним періодом минулого 2012 року майже на 38%, а порівняно з першим кварталом базисного 2009 року зріс на 107,9 % і становив 1,73 млрд грн (табл.1). Кількість укладених договорів фінансового лізингу в першому кварталі 2013 року зменшилася на 1462 шт. порівняно з аналогічним періодом 2012 року, а порівняно з базисним 2009 роком зросла майже в три рази й становила 2209 шт.

Вартість діючих договорів фінансового лізингу станом на кінець першого кварталу 2013 року знизилася на 0,2 млрд грн (0,5%) порівняно з кінцем 2012 року і становила 41,3 млрд грн. Порівнюючи цей показник з аналогічним періодом базисного 2009 року, бачимо його зростання на 46,5%.

Кількість діючих договорів фінансового лізингу в поточному 2013 році є найбільшою за весь період дослідження і становить 22456 шт., що перевищує на 11,8% аналогічний показник 2012 року і на 7,4% – 2009 року.

Необхідно відзначити, що серед діючих договорів фінансового лізингу на кінець першого кварталу 2013 року угоди в галузі сільськогосподарства мають 20,26%, питома вага яких зросла більше, ніж на 4 % порівняно з кінцем першого кварталу 2012 року [5].

1. Укладені та діючі договори фінансового лізингу в Україні, 2009-2013 рр.*

Квартал, рік	Договори фінансового лізингу			
	укладені		діючі	
	кількість, шт.	вартість, млн грн	кількість, шт.	вартість, млрд грн
1 – 2009	566	829,8	20917	28,2
2 – 2009	1034	573,2	19236	28,6
3 – 2009	829	561	18718	29,3
4 – 2009	578	502,4	16490	27,2
1 – 2010	886	708,5	18465	28,6
2 – 2010	948	727,9	20627	28,4
3 – 2010	1298	1332,17	19534	28,7
4 – 2010	1963	2200,01	19573	30,05
1 – 2011	1843	1274,01	19945	29,2
2 – 2011	2668	2768,04	18258	31,9
3 – 2011	2828	4400,5	18823	34,5
4 – 2011	3567	2885	19281	33,6
1 – 2012	3671	2769,6	20093	33,5
2 – 2012	2552	6749,4	21672	39,7
3 – 2012	2330	3432,4	21675	44,1
4 – 2012	2273	1757,4	22010	41,5
1 – 2013	2209	1725,2	22456	41,3
1 – 2013 у % до :				
1 – 2009	390,3	207,9	107,4	146,5
1 – 2012	60,2	62,3	111,8	123,3

*Побудовано за даними [5].

Проте вважаємо, що для успішнішого розвитку лізингу в Україні необхідно:

законодавчо узгодити основні нормативно-правові документи щодо лізингу;

створити привабливіші умови для функціонування лізингового бізнесу (ввести значні пільги для інвестора);

захистити права лізингодавця;

унеможливити проблеми щодо повернення лізингоодержувачем платежів за лізингом;

створити у регіонах оптимальну лізингову інфраструктуру (сервісні центри обслуговування та доставки наданої в лізинг техніки, спеціалізовані на обслуговуванні лізингових операцій банки тощо).

У розвитку лізингу як альтернативній банківському кредиту формі здійснення інвестицій мають бути зацікавлені всі суб'єкти лізингової угоди: і лізингоодержувачі, й лізингодавці. Перевага фінансового лізингу над банківським кредитом для лізингоодержувача, наприклад, очевидна за умови віднесення лізингових платежів на собівартість його продукції, знижуючи оподаткований прибуток, тобто із суми лізингу не платиться податок на прибуток, що дає змогу заощадити кошти при розрахунках із бюджетом.

За час свого існування лізинг зарекомендував себе як один із ефективних способів здійснення інвестицій. Як специфічна форма позичкового капіталу лізинг уможливорює використовувати гнучкіші схеми інвестування. Проводячи платежі за лізингом, позичальник одночасно розраховується з інвестором і лізингодавцем (фінансовим посередником виступає лізингова компанія).

Говорячи про потенційних вітчизняних інвесторів слід зазначити, що через недосконалість законодавчої бази щодо лізингу вони все ще не зацікавлені вкладати свій капітал саме у лізингові операції. Тому першочергового вирішення, на нашу думку, потребують питання створення привабливих умов для ведення лізингового бізнесу в Україні.

Економічна й соціальна ефективність здійснення лізингових операцій у нашій країні можлива за умов:

використання дешевших кредитних ресурсів (зробить лізингові операції конкурентоспроможними порівняно з іншими формами інвестування);

застосування податкових пільг для інвестора (зробить для нього лізинг привабливим вкладенням капіталу);

створення рівних конкурентних можливостей для всіх учасників ринку лізингових послуг (розширить масштаби проведення лізингових операцій).

В Україні існують реальні можливості для ефективного використання лізингу, але для сільськогосподарських товаровиробників сучасний стан функціонування лізингового ринку, на жаль, характеризується ще несприятливими фінансовими умовами щодо одержання необхідних для ведення господарської діяльності матеріально-технічних ресурсів. Саме через неспромож-

ність більшості комерційних лізингових компаній скласти достойну конкуренцію банківським установам пояснюється унеможливлення здешевлення лізингових операцій порівняно з кредитами банків. Адже, користуючись лізингом, вітчизняні сільськогосподарські підприємства-позичальники повинні сплатити достатньо високі суми авансу й лізингових послуг, а також забезпечити додаткову заставу до об'єкта лізингу.

Вартісний розподіл лізингових платежів наведено у таблиці 2.

2. Вартісний розподіл лізингових платежів в Україні за перший квартал року, %*

Квартал, рік	Сума, яка відшкодовує частину вартості предмета лізингу	Платіж як винагорода лізингодавцю за одержане у лізинг майно	Компенсація відсотків за кредитом	Інші витрати лізингодавця, передбачені договором лізингу
1 – 2012	59,42	33,96	5,44	1,18
1 – 2013	60,10	31,52	6,98	1,40
Відхилення, %	0,68	-2,44	1,54	0,22

*Побудовано за даними [5].

Дані таблиці 2 показують про зменшення у структурі платежів за лізингом лише платежу як винагороди лізингодавцю за одержане у лізинг майно на 2,44% у першому кварталі 2013 року порівняно з аналогічним періодом 2012 року. Інші ж показники вартісного розподілу лізингових платежів в Україні за досліджуваний період зросли.

Зазначимо, що не всі учасники ринку лізингових послуг мають рівні можливості для конкуренції. Так, лізингові компанії державної форми власності з метою збільшення прибутку встановлюють вищу (за ринкову) ціну на техніку. При цьому розмір платежів за лізингом для лізингоодержувача значно збільшується.

Крім того, використовуючи безвідсоткові бюджетні кошти, державні лізингові компанії як монополісти на ринку лізингових послуг мають можливість диктувати свої правила гри, надаючи під низькі відсотки техніку в лізинг. Приватні ж лізингові компанії такої можливості не мають.

Щоб не втратити своєї ніші на ринку лізингових послуг і функціонувати як альтернатива державним лізинговим компаніям, деякі приватні лізингові компанії купують

стару сільськогосподарську техніку, реставрують її та реалізують як нову за нижчими цінами. Тому, безперечно, необхідно удосконалити й етичний бік ведення лізингового бізнесу.

Звичайно ж, розвиток вторинного лізингового ринку (так званого зворотного лізингу) надає можливість сільськогосподарським товаровиробникам економити фінансові ресурси, купуючи дешевшу реставровану техніку. Але нову техніку спроможні купувати виключно економічно міцні вітчизняні сільськогосподарські підприємства.

Слід визнати, що найпопулярнішими видами обладнання для лізингодавців та їхніх клієнтів залишаються транспортні засоби, причому їхня частка в портфелях лізингових компаній у 2012 році зросла до 59%, а за перший квартал 2013 року – до 59,9%; друге місце займає сільськогосподарська техніка з часткою близько 15 і 16,61% [4, 5].

Щодо строків дії лізингових угод зазначимо, що підвищенню привабливості й ефективності лізингу сприяло б збільшення строку їхньої дії, який повинен збігатися з терміном експлуатації майна. Так, на кінець першого кварталу 2013 року порівняно з аналогічним періодом 2012 року спостеріга-

ється підвищення питомої ваги лізингових угод терміном дії від 2 до 5 років (45,15 і 38,28% відповідно) та зменшення частки угод терміном від 5 до 10 років (43,36 і 48,36% відповідно), табл. 3.

Стосовно договорів фінансового лізингу за строком дії до двох років та понад десяти років – спостерігається також зменшення їхньої питомої ваги у звітному році до 7,51 і 3,98% відповідно.

3. Вартісний розподіл діючих договорів фінансового лізингу за строком дії на кінець періоду, %*

Квартал, рік	Строк дії договору фінансового лізингу			
	До 2 р.	2-5 р.	5-10 р.	понад 10 р.
1 – 2012	8,59	38,28	48,36	4,77
1 – 2013	7,51	45,15	43,36	3,98
Відхилення, %	-1,08	6,87	-5,00	-0,79

* Побудовано за даними [5].

Щодо основного джерела придбання матеріально-технічних ресурсів вітчизняними товаровиробниками, то слід зауважити, що за досліджуваний період (перший квартал 2012 і 2013 років) високу питому вагу в структурі джерел фінансування лізингових операцій мали позичкові кошти, у тому числі банківські кредити (91,08 та 81,13%

відповідно), хоча у звітному році цей показник зменшився на 9,95% (табл. 4).

Зростання майже на 10% власних коштів у структурі джерел фінансування лізингових операцій у першому кварталі 2013 року доводить про надійність і доступність цього джерела та пояснює практику фінансування інвестицій переважно за рахунок власних коштів суб'єктами агробізнесу.

4. Структура джерел фінансування лізингових операцій за перший квартал року, %*

Квартал, рік	Власні кошти	Позичкові кошти, у т.ч. банківські кредити	Залучені кошти
1 – 2012	8,58	91,08	0,33
1 – 2013	18,57	81,13	0,30
Відхилення, %	9,99	-9,95	-0,03

*Побудовано за даними [5].

Висновки. Необхідно визнати, що нарощуванню масштабів державної лізингової діяльності в галузі сільського господарства заважають:

недосконалість законодавства щодо лізингу і системи оподаткування;

нестабільність макроекономічних показників (наявні інфляційні процеси; недостатні обсяги фінансування для забезпечення здійснення агролізингових операцій у сільськогосподарському виробництві України;

низька платоспроможність вітчизняних сільськогосподарських підприємств (неспроможність через слабкий фінансово-економічний стан своєчасно й у повному обсязі розрахуватися за лізинг); різні конкурентні можливості суб'єктів ринку лізингових послуг (з монопольним становищем лі-

зингодавців); висока вартість лізингових угод.

Крім того, слід вказати, що ще одним недоліком для ефективного регулювання ринку лізингових послуг в Україні є відсутність офіційної статистики щодо здійснення лізингових операцій сільськогосподарськими товаровиробниками, а також повної та достовірної інформації щодо динаміки вартості лізингових послуг, галузей спрямування й обсягів техніки вітчизняного та іноземного виробництва, що надана у лізинг.

Усунення зазначених недоліків і запровадження наведених рекомендацій сприятимуть активізації лізингу техніки як одного з найперспективніших інструментів відновлення й розвитку технічного потенціалу сільськогосподарського виробництва в Україні.

Список використаних джерел

1. Грищенко О. Фінансовий лізинг: історія, сучасність та перспективи розвитку / О. Грищенко // Юридичний журнал. — 2006. — №3.
2. Левкович А.О. Формирование рынка лизинговых услуг / А.О. Левкович. — М.: Изд-во деловой и учебной литературы, 2006.
3. Лихотникова Л.А. Государственно-частное партнерство в развитии лизинговых отношений / Л.А. Лихотникова, Л.В. Перекрестова, Л.В. Попова // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. — 2007. — № 8.
4. Обсяг лізингових операцій в 2012 році. Інтерфакс-Україна [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://finagent.com.ua/uk/news/15190>.
5. Підсумки діяльності лізингодавців за 1 квартал 2013 року. Українське об'єднання лізингодавців [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.uul.com.ua/files/Q1_2013_ukr.pdf.
6. Саблук Р.П. Фінансовий лізинг в АПК: дис. канд. екон. наук: 08.04.01 / Національний аграрний ун-т. — К., 2002. — 230 с.
7. Gerrard Phill. Remarketing Yachts / Phil Gerrard // LEASEUROPE. — 2012. № 16.
8. Knubben Richard. The Role of Car Leasing in Green Solutions / Richard Knubben // Fleet Europe. — 2013. — №62.
9. Ryan Richard. Latest result show positive signs in an uncertain business environment / Richard Ryan // LEASEUROPE. — 2013. — №19.
10. Sauerland Axel. Growth by Innovation and Cooperation – New business models for leasing companies / Axel Sauerland // LEASEUROPE. — 2011. — №13.

Стаття надійшла до редакції 12.07.2013 р.

* * *

Новини АПК

Україна готова до реалізації спільних із Китаєм проектів у аграрному секторі економіки

Україна та Китай домовилися про розширення торгівлі сільгосппродукцією. Про це повідомив Міністр аграрної політики та продовольства України Микола Присяжнюк, який повернувся з робочої поїздки до Китаю. За його словами, найближчим часом наша країна завершить підготовку документації й розпочне постачання ячменю та сої до КНР, а з наступного року – пшениці, ріпаку та тваринницької продукції.

«За останні роки китайсько-українське співробітництво в сільському господарстві одержало стабільний розвиток і досягло позитивних результатів. Дві країни в галузі сільського господарства мають високий рівень взаємодоповнюваності і величезний потенціал співробітництва», – наголосив Міністр.

Він зауважив, що значних результатів було досягнуто під час засідання Підкомісії з питань сільського господарства китайсько-української міжурядової комісії зі співробітництва. «На засіданні відбулося парафування фітосанітарних протоколів на експорт сої та ячменю на ринок КНР. Досягнуто домовленості про початок погодження документації на експорт пшениці та ріпаку в 2014 році. У перспективі цей список може бути розширено за рахунок шроту».

Міністр повідомив, що невдовзі до України прибудуть китайські фахівці для здійснення ветеринарного контролю та перевірки підприємств, що виробляють тваринницьку продукцію. Після підготовки й погодження обома сторонами необхідних документів буде розпочато експорт цієї продукції на ринок КНР.

Микола Присяжнюк зазначив, що Україна зацікавлена в залученні китайських інвестицій, які дадуть змогу модернізувати виробничі потужності аграрного сектору та розбудувати логістичну інфраструктуру. «Сьогодні Китай відкриває українській економіці нові можливості. Інвестиційний потенціал Китаю є найбільшим у світі. Тому Україна зацікавлена в реалізації спільних масштабних проектів у аграрному секторі», – підсумував Міністр.

Прес-служба Мінагрополітики України

УДК 331.101.6;658.310.16

*А. М. ПИВОВАР, асистент кафедри менеджменту організацій
Житомирський національний агроекологічний університет*

Перспективи розвитку трудового потенціалу сільськогосподарських підприємств Житомирської області

Постановка проблеми. Невід'ємною складовою розвитку аграрного виробництва є відновлення та збереження трудового потенціалу сільськогосподарських підприємств, якісні й кількісні характеристики якого визначають рівень продуктивності праці та ефективність сільського господарства. Основними з найважливіших передумов формування трудового потенціалу сільськогосподарських підприємств є сукупність соціально-демографічних і економічних чинників. Нині на процеси формування трудового потенціалу впливають такі особливості, як демографічна криза, міграційні процеси на селі, негативні наслідки сільськогосподарського виробництва, низький рівень оплати праці сільськогосподарських працівників, недостатній розвиток інфраструктури в сільських поселеннях. Враховуючи наведене, у сучасних умовах непересічного значення набуває необхідність виявлення й оцінки тенденцій змін індикаторів трудового потенціалу сільськогосподарських підприємств та їх прогнозування. Результати такого дослідження є базою для виявлення проблем і перешкод розвитку трудового потенціалу та підставою для формування адекватної системи заходів управління процесами відтворення сільського потенціалу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням сутності сільського трудового потенціалу, а також основні аспекти розвитку теоретико-методичних підходів та розробки практичних рекомендацій щодо

формування, відтворення, оцінки й підвищення ефективності використання трудового потенціалу в аграрному секторі присвячені наукові праці таких економістів-аграрників, як С.М. Братушка [1], А.І. Бойко [2], Б.М. Генкін [3], В.Ф. Грищенко [4], Д. Ткач, Т. Заставецький [5], Л.Г. Миронова [6], А.А. Шабунова [7]. До іноземних науковців, що досліджували трудовий потенціал, можна віднести: В. Garry [8], R. Blank [9], S. Hilmar, U. Arne [10], W. Black, R. Russell [11], S. Aaronson, B. Fallick, A. Figura, J. Pingle, W. Wascher [12]. Проте динамічність і невизначеність функціонування економічних систем зумовлює необхідність неперервного моніторингу тенденцій змін трудового потенціалу сільського господарства та їхніх результатів у вигляді прогнозних рівнів показників потенціалу.

Мета статті – визначити тенденції подальшого розвитку основних показників, які відображають наявність трудового потенціалу, процеси його формування й ефективності використання. А також виявити основні фактори, що впливають на процеси формування та використання трудового потенціалу сільськогосподарських підприємств.

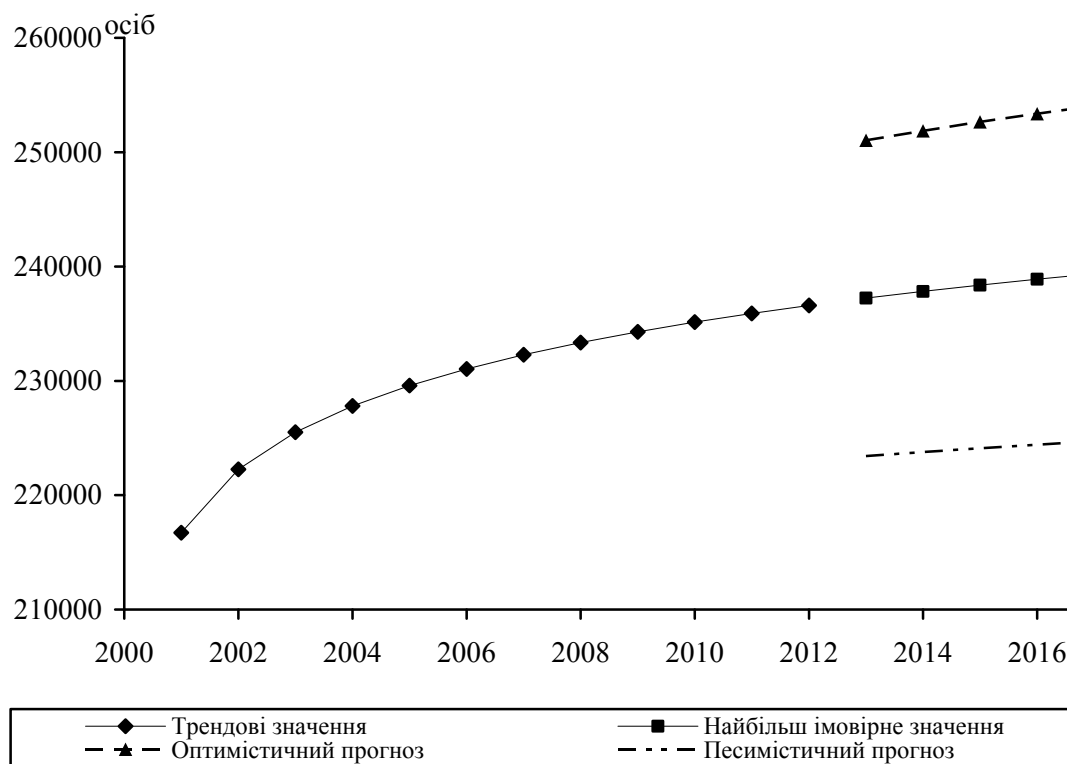
Виклад основних результатів дослідження. Побудова вірогідного прогнозу передбачає визначення не тільки поточного стану об'єкта прогнозування, але й встановлення меж можливого розвитку подій. Такий підхід відповідає принципам сценарного прогнозування та дає можливість визначити кілька варіантів розвитку системи. Прогнозування здійснюється на основі результатів

аналізу й обробки тенденцій змін економічних показників, які описують об'єкт дослідження. Серед існуючих методів прогнозування найбільш поширеним і прийнятним для оцінки тенденцій розвитку реальних соціально-економічних систем (у т. ч. системи формування та розвитку трудового потенціалу сільськогосподарських підприємств) є метод екстраполяції тренду, основна складність застосування якого полягає у виявленні адекватного рівняння тренду.

З метою оцінки майбутнього трудового потенціалу підприємств сільського господарства у дослідженні здійснено сценарне прогнозування чисельності економічно активного населення (y_1), середньорічної чисельності штатних працівників у сільському господарстві (y_2) й сальдо міграційного впливу сільського населення (y_3). Стандартна процедура прогнозування на основі екстраполяційних методів включає такі етапи: 1) вивчення змін показника у динаміці з метою виявлення характеру тенденцій його розвитку та визначення сукупності видів трендів, які б максимально адекватно опи-

сували цю тенденцію; 2) у разі відсутності очевидної тенденції згладжування фактичних даних; 3) побудова регресійних рівнянь трендів (за фактичними, або згладженими даними) й вибір найкращої функції зіставленням коефіцієнтів детермінації; 4) перевірка значущості одержаного рівняння тренду на основі аналізу F -критерію Фішера. За результатами регресійного аналізу встановлено, що для показника чисельності економічно активного населення в сільській місцевості Житомирської області найкращою є логарифмічна функція, для чисельності штатних працівників – степенева функція, для сальдо міграційного впливу сільського населення – логарифмічна функція.

Побудований на основі інтервальних оцінок коефіцієнтів регресії рівнянь тренду сценарний прогноз кількості економічно активного населення у сільській місцевості Житомирщини доводить про очікуване несуттєве уповільнення темпів збільшення цього показника (рис. 1).

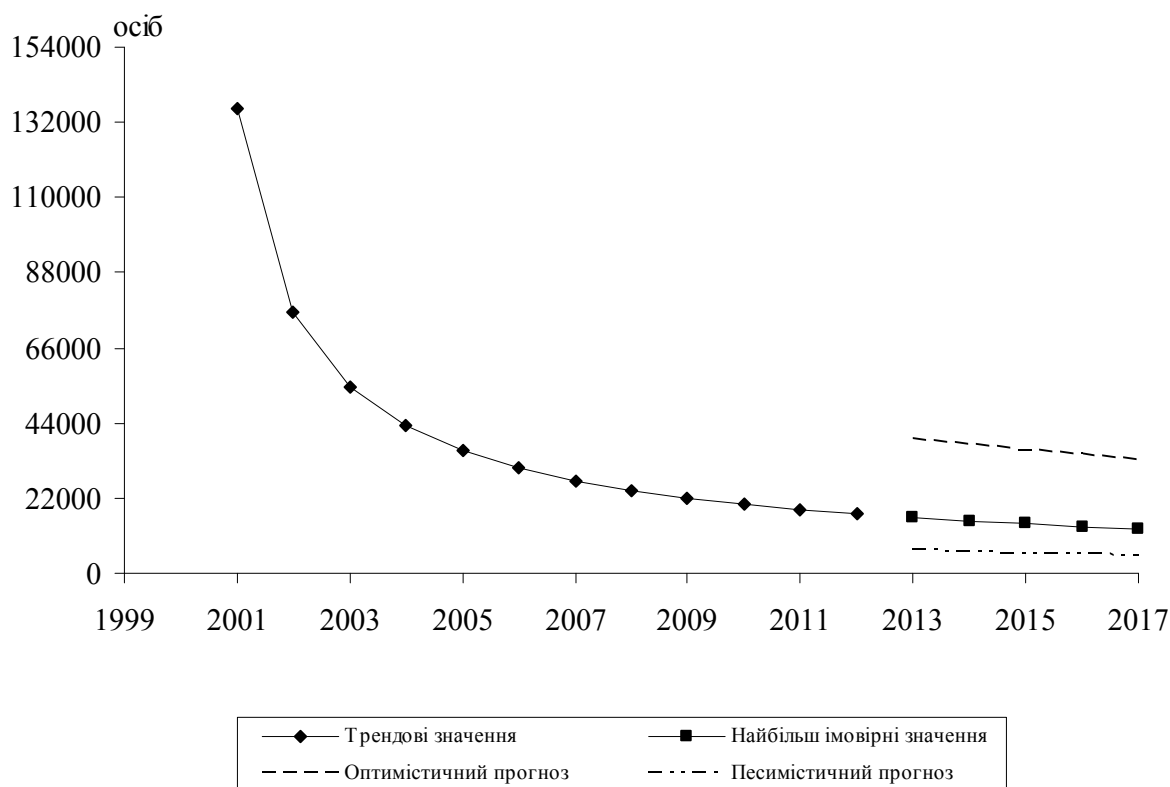

Рис. 1. Прогнозування чисельності економічно активного населення працездатного віку в Житомирській області

Джерело: Розрахунки автора.

Наприклад, упродовж 2002–2011 років середньорічний темп зростання фактичних значень показника становив 0,23 %, а в наступні п'ять років (2013–2017 рр.) чисельність економічно активного населення збільшуватиметься у середньому на 0,22 % щорічно. Проте у подальшому швидкість зміни показника постійно знижуватиметься. Оскільки збереження існуючих тенденцій змін чисельності економічно активного населення у сільській місцевості Житомирщини означатиме рух у напрямі сталості, важливою є зміна цих тенденцій у бік інтенсифікації зростання.

Несприятливими є й прогностичні значення чисельності штатних працівників у сільськогосподарських підприємствах, яка з року в рік скорочується (рис. 2). Відносно позитивним є те, що величина зниження показника щороку стає все менш істотною, а середньорічний темп скорочення чисельності штатних працівників у 2013–2017 роках за незмінних тенденцій становитиме для оптимістичного прогнозу приблизно 6,7 %, найбільш імовірного – 5,4, а для песимістичного – 4,1 %.

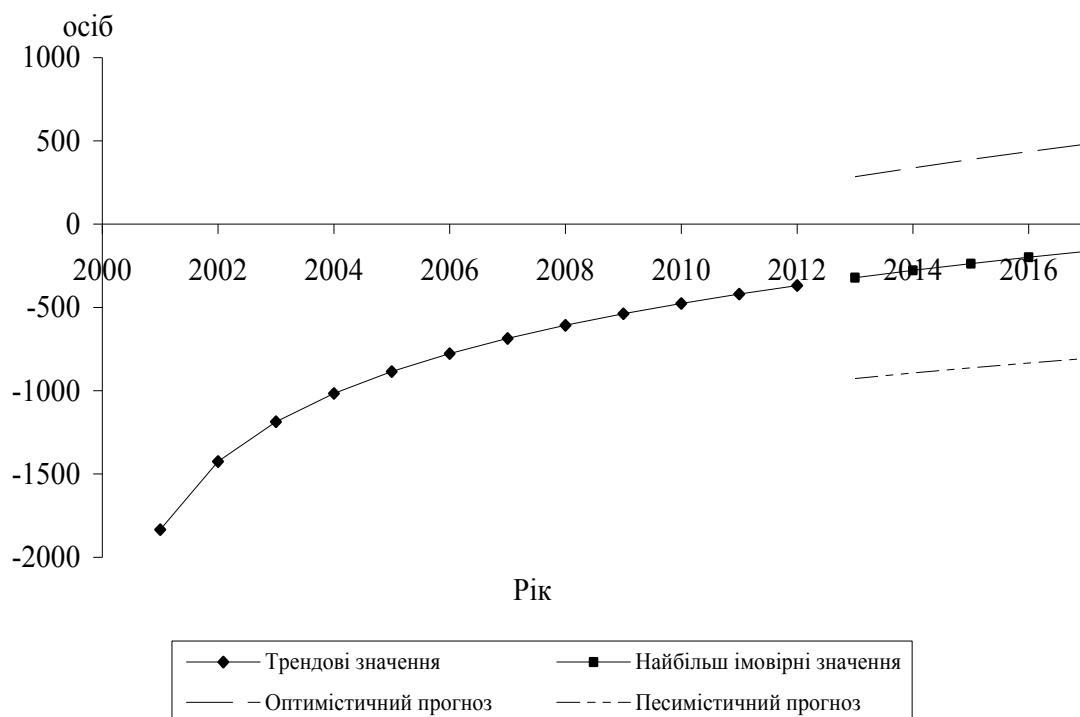

Рис. 2. Прогнозування чисельності штатних працівників у сільськогосподарських підприємствах в Житомирській області

Джерело: Розрахунки автора.

Тенденція до зростання сальдо міграційного впливу сільського населення оцінюється як позитивна (рис. 3). За оптимістичного прогнозу цей показник може стати додатним, що значно підвищить рівень трудового потенціалу в сільськогосподарських підприємствах Житомирщини. Водночас слід зазначити, що поряд із достатньо обнадійливим прогнозом фактичні рівні сальдо є

дуже нестійкими у динаміці. Зокрема, протягом 2001–2011 років цей показник відхилявся від середнього рівня майже на 80 %. Відтак, реалізація виявлених позитивних тенденцій неможлива без адекватного й ефективного управління стійкістю сальдо міграційного впливу сільського населення та його факторів.

Рис. 3. Прогнозування сальдо міграційного впливу сільського населення в Житомирській області

Джерело: Розрахунки автора.

Результати регресійного аналізу мають імовірнісний характер, тому одержані прогнози доцільно доповнити дослідженням імовірності досягнення спрогнозованих рівнів показників імітаційним моделюванням цих показників [1]. Результати моделювання наведено у таблиці 1, із даних якої видно, що досягнення оптимістичного прогнозу чисельності економічно активного населення й середньорічної чисельності штатних праців-

ників у сільській місцевості за існуючої тенденції практично неможливе. Водночас імовірність досягнення показником сальдо міграційного впливу сільського населення оптимістичного прогнозного значення є відносно високою – 22,4 %. Отже, ризик справдження песимістичного прогнозу для всіх показників трудового потенціалу дуже низький.

1. Результати імітаційного моделювання показників трудового потенціалу сільськогосподарських підприємств у Житомирській області

Показник	Ймовірність недосягнення прогнозного значення у 2013 р.		
	песимістичного	найбільш імовірного	оптимістичного
Чисельність економічно активного населення (y_1)	0,002	0,476	0,998
Середньорічна чисельність штатних працівників (y_2)	0,004	0,510	0,990
Сальдо міграційного впливу сільського населення (y_3)	0,002	0,122	0,776

Джерело: Розрахунки автора.

Результати прогнозування показників трудового потенціалу сільського господарства доводять про необхідність розробки та імплементації системи заходів щодо управ-

ління тенденціями змін потенціалу з метою їх спрямування у сприятливий для суспільства бік або, навпаки, стабілізації. В основі такої системи має бути сукупність інстру-

ментів впливу на фактори, що визначають якісні й кількісні характеристики динаміки трудового потенціалу. Оцінку ступеня впливу відповідних факторів доцільно проводити із використанням інструментарію кореляційного аналізу.

Кореляційний аналіз взаємозв'язків між економічними показниками проводиться на основі дослідження показників кореляції (парних коефіцієнтів кореляції у разі існування лінійного взаємозв'язку та індексів кореляції – при нелінійній взаємодії). Серед чинників трудового потенціалу сільськогосподарських підприємств найбільш вагомими, на нашу думку, є чисельність наявного сільського населення (x_1), природний приріст населення у сільській місцевості (x_2), чисельність зареєстрованих безробітних на селі (x_3), вартість нововведених основних засобів сільськогосподарського призначення (x_4), ступінь зносу основних засобів (x_5), величина інвестицій в аграрний сектор (x_6), середньомісячний розмір заробітної плати в сільському господарстві (x_7).

За результатами кореляційного аналізу встановлено, що із найбільшою кількістю виділених факторів корелює середньорічна чисельність штатних працівників у сільськогосподарських підприємствах. Це означає, що найбільше можливостей для зростання трудового потенціалу закладено в управлінні саме цим показником. Проте результати аналізу показують існування аномального оберненого взаємозв'язку між чисельністю штатних працівників і природним приростом населення, величиною інвестицій в аграрний сектор та розміром заробітної плати у сільському господарстві.

Що стосується характеру впливу останнього фактора, то його можна пояснити тим, що зростання рівня оплати праці у сфері сільського господарства відбувається одночасно із збільшенням заробітної плати в інших галузях економіки. При цьому розмір заробітної плати сільськогосподарських працівників менший, ніж, наприклад, у про-

мисловості й торгівлі, а темпи зростання оплати праці в різних галузях практично не різняться. Це зумовлює відплив трудових ресурсів до інших сфер економіки.

Обернений зв'язок між чисельністю штатних працівників і природним приростом населення пояснюється підвищенням приросту, що передбачає зростання чисельності осіб, які не досягли працездатного віку, тоді як середньорічна чисельність штатних працівників пенсійного віку зменшується через високу смертність. Також потрібно відзначити скорочення працівників у штаті через декретні відпустки жінок, спричинених підвищенням природного приросту.

Водночас, зростання заробітної плати в цілому по регіону та, як результат, її підвищення для персоналу у сільському господарстві, зумовлює збільшення чисельності економічно активного населення у сільській місцевості, які часто працюють неофіційно та залучаються до проведення сезонних робіт, входячи до штату сільськогосподарських підприємств. Наведене формує потенціал для майбутнього поповнення зайнятих у сільському господарстві у разі створення ефективної системи матеріального заохочення до праці у межах галузі. Обернена залежність між чисельністю економічно активного сільського населення й населення загалом пов'язана із тим, що перший показник зростає за рахунок припливу працездатної молоді, а другий, навпаки – знижується за рахунок скорочення чисельності населення непрацездатного віку.

Для уточнення впливу таких визначальних факторів, як розмір заробітної плати, ступінь зносу основних засобів та обсяг інвестицій визначено відповідні індекси кореляції (табл. 2). Слід також зазначити, що середньомісячний розмір заробітної плати працівників сільського господарства слабо корелює із сальдо міграційного відпливу сільського населення. Однак оскільки відповідний індекс кореляції дуже наближений до нижньої межі (0,6), вплив розміру оплати праці на сальдо міграції доцільно дослідити.

2. Матриця індексів кореляції показників трудового потенціалу сільськогосподарських підприємств Житомирської області та їх факторів

Факторна ознака	Результативна ознака					
	чисельності економічно активного населення (y_1)		середньорічної чисельності штатних працівників (y_2)		сальдо міграційного впливу сільського населення (y_3)	
	характер зв'язку	індекс кореляції	характер зв'язку	індекс кореляції	характер зв'язку	індекс кореляції
Ступінь зносу основних засобів (x_5)	Логарифмічний*	0,8610	Квадратичний	0,6305	Квадратичний	0,7939
Величина інвестицій в аграрний сектор (x_6)	Логарифмічний	0,6217	Логарифмічний	0,9110	Квадратичний	0,7677
Середньомісячний розмір заробітної плати в сільському господарстві (x_7)	Лінійний	0,6221	Лінійний	-0,8494	Логарифмічний	0,5205

* – без урахування даних за 2001 р.

Джерело: Розрахунки автора.

У цілому результати уточненого кореляційного аналізу на основі дослідження індексів кореляції доводять про існування таких залежностей:

скорочення ступеня зносу основних засобів сільськогосподарського призначення зумовлює зниження чисельності економічно активного населення. На нашу думку, це пояснюється тим, що зниження частки застарілої техніки пов'язане із вивільненням трудових ресурсів через часткову заміну людської праці механізованою. Це, в свою чергу, викликає вплив економічно активного населення із сільської місцевості. Проте скорочення ступеня зносу супроводжується уповільненням темпів зменшення чисельності економічно активного сільського населення. Тобто, чим нижчий ступінь зносу техніки сільськогосподарського призначення, тим меншим є скорочення чисельності економічно активного населення у сільській місцевості;

зменшення ступеня зносу основних засобів сільськогосподарського призначення до межі 50 % супроводжується зростанням чисельності штатних працівників. Однак з подальшим зниженням питомої ваги застарілої техніки (менше 50 %) чисельність персоналу у штаті, навпаки, зменшується. Серед причин цього можна вказати зазначене вище вивільнення трудових ресурсів через механізацію праці. При цьому, володіючи необхідними практичними навичками та досвідом, вивільнені штатні працівники створю-

ють власний бізнес (у т. ч. у формі домогосподарства), залишаючись у межах сільської місцевості, що ніяк не впливає на чисельність економічно активного населення на селі;

зменшення ступеня зносу сільськогосподарських основних фондів до межі 50 % зумовлює скорочення сальдо міграційного впливу сільського населення, а подальше зниження фактора викликає збільшення сальдо. Даний факт можна пояснити тим, що при зменшенні ступеня зносу засобів праці збільшується потреба в робочій силі для виконання всіх виробничих процесів. Ця потреба наповнюється як робочою силою регіону, так і за рахунок міграційних процесів;

чим більший обсяг інвестицій в аграрний сектор економіки, тим менший темп приросту чисельності економічно активного населення. Розвиток сільського господарства пов'язаний із механізацією та автоматизацією виробничих процесів, зумовлює зменшення потреби в робочій силі, тому економічно активне населення переміщується в інші галузі. До того ж інвестори, як правило, не ставлять за мету розв'язати проблему сільського безробіття;

чим більший обсяг інвестицій в аграрний сектор економіки, тим нижчий темп скорочення чисельності штатних працівників. Це пояснюється поступовою стабілізацією господарської діяльності сільськогосподарських підприємств, що супроводжується зме-

ншенням темпів скорочення штатних працівників;

збільшення обсягу інвестицій до 2 млн грн супроводжується підвищенням сальдо міграції сільського населення, тоді як подальше зростання обсягів інвестування зумовлює скорочення цього показника;

чим більший середньомісячний розмір заробітної плати, тим менший темп зростання сальдо міграції сільського населення.

Висновки. Відповідно до сценаріїв прогнозування на 2013–2017 роки можна зробити висновок про такі перспективи формування та розвитку трудового потенціалу: 1) чисельність економічно активного населення збільшуватиметься у середньому на

0,22 % щорічно; 2) зменшення чисельності штатних працівників щороку буде все менш істотним, а середньорічний темп скорочення у 2013–2017 роках за незмінних тенденцій становитиме в середньому 5,4%; 3) тенденція до зростання сальдо міграції сільського населення оцінюється як позитивна, за оптимістичного прогнозу цей показник може стати додатним, що значно підвищить рівень трудового потенціалу сільського господарства Житомирської області. У цілому ж трудовий потенціал сільськогосподарських підприємств є нестабільною системою, на яку впливає велика кількість факторів, більшість із них є тією чи іншою мірою контрольованою.

Список використаних джерел

1. Братушка С. М. Імітаційне моделювання як інструмент дослідження складних економічних систем / С. М. Братушка // Наук. вісн. НЛТУ України. – 2009. – № 8. – С. 22-28.
2. Бойко А. И. Экономическая демография: учеб. пособие / А. И. Бойко, М. В. Карманов; Московский международный институт эконометрики, информатики, финансов и права. – М.: 2003. – 64 с.
3. Генкин Б. М. Основы организаций труда: учеб. пособие / Б. М. Генкин, В. М. Свистунов. – М.: Норма, 2008. – 400 с.
4. Грищенко В. Ф. Прогнозування трудового потенціалу території з урахуванням екологічного фактора / В. Ф. Грищенко, Л. Ю. Коваленко // Вісн. Сумського держ. ун-ту. Серія Економіка. – 2011. – № 2. – С. 22-27.
5. Ткач Д. Проблеми зайнятості населення у малих міських поселеннях агропромислових регіонів / Д. Ткач, Т. Заставецький // Регіональні проблеми зайнятості і ринку праці: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (13-14 трав. 2004 р.). – Тернопіль: Економічна думка. – 2004. – С. 165-166.
6. Миронова Л. Г. Моделі і методи управління трудовим потенціалом в умовах постіндустріальної економіки : автореф. дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.11 / Л. Г. Миронова. – Запоріжжя, 2012. – 40 с. – М., 2003. – С. 38.
7. Шабунова А. А. Трудовой потенциал региона: учеб. пособие для вузов / А. А. Шабунова, Е. А. Чекмарева. – Вологда: ИСЭТ РАН, 2010. – 108 с.
8. Barrett, Garry F., 2000. "The effect of educational attainment on welfare dependence: Evidence from Canada," *Journal of Public Economics*, Elsevier, vol. 77(2), pages 209-232, August.
9. Blank, Rebecca M., 1989. "Analyzing the length of welfare spells," *Journal of Public Economics*, Elsevier, vol. 39(3), pages 245-273, August.
10. Schneider, Hilmar & Uhlenborff, Arne, 2004. "The Transition from Welfare to Work and the Role of Potential Labor Income," IZA Discussion Papers 1420, Institute for the Study of Labor (IZA).
11. Stanley W. Black & R. Robert Russell, 1970. "Participation functions and potential labor force," *Industrial and Labor Relations Review*, ILR Review, Cornell University, ILR School, vol. 24(1), pages 84-124, October.
12. Stephanie Aaronson & Bruce Fallick & Andrew Figura & Jonathan Pingle & William Wascher, 2006. "The Recent Decline in the Labor Force Participation Rate and Its Implications for Potential Labor Supply," *Brookings Papers on Economic Activity*, Economic Studies Program, The Brookings Institution, vol. 37(1). – P. 69-154.

Стаття надійшла до редакції 14.06.2013 р.

* * *

УДК 338.24:658:639.2/.3

*Н.Н. ЯРКИНА, кандидат економічних наук, доцент
Керченський державний морський технологічний університет*

Управление рыбным хозяйством Украины: этапы реформирования и современная государственная политика

Постановка проблемы. Эффективность любой экономической системы во многом определяется качественными характеристиками управленческих процессов, в ней протекающих. Действенная, научно обоснованная и финансово подкреплённая политика управления хозяйственной деятельностью является неотъемлемым элементом современного менеджмента и значимым фактором экономического развития, как отдельных хозяйствующих субъектов, так и отраслей национальной экономики, незавидное место среди которых в настоящее время занимает рыбное хозяйство Украины. Формирование эффективной политики в области рыбного хозяйства и соответствующего механизма ее реализации рассматривается как одно из средств выведения отрасли из глубочайшего, затянувшегося кризиса, что предопределяет актуальность темы исследования.

Анализ последних исследований и публикаций. Необходимость и пути совершенствования управления рыбным хозяйством Украины как одного из направлений преодоления кризисных тенденций в отрасли рассматриваются в работах В.Г. Верховоданова [7], С.В. Изотова [5, 7], И.К. Кавера [7], Н.С. Сташишена [11] и некоторых других. Однако обозначенная проблема столь глубока и неоднозначна, что требует дальнейшего исследования.

Цель статьи – на основе анализа государственной политики управления рыбным

хозяйством Украины выявить проблемы, связанные с механизмом ее реализации, обозначить пути их решения, а также привлечь внимание компетентных и заинтересованных сторон к рыбной отрасли.

Изложение основных результатов исследования. Рыбное хозяйство Украины прошло сложный путь за годы становления национальной экономики. Из некогда мощной отрасли с объемом совокупного вылова рыбы и добычи других водных биоресурсов 1 млн т (данные 1990 г.) оно превратилось в непрерывно стагнирующий элемент отечественной экономики с морально и физически устаревшей материально-технической базой и технологиями, не отвечающими современным экологическим и социально-экономическим требованиям. Объем украинского вылова в 2012 году составил 203,9 тыс. т [10], что практически в пять раз меньше результата 1990 года.

Прошедшие годы характеризовались полным разрушением единого рыбохозяйственного комплекса, потерей статуса Украины как рыбохозяйственной державы на международной арене и, при этом, многочисленными реорганизациями и преобразованиями органа управления рыбной отраслью, не обеспечившими должный эффект и поныне.

Специфика рыбохозяйственной деятельности и, в частности, рыболовства такова, что максимальный экономический эффект может быть получен только за счет вертикальных и горизонтальных интеграционных связей между смежными отраслями экономики, обеспечивающими рыбоперевозки и снабжение судов на промысле, производст-

---

© Н.Н. Яркина, 2013

во рыбоперерабатывающего оборудования, сетематериалов и орудий лова, техническое обслуживание судов флота рыбной промышленности, информационное обслуживание промысла и т.д. Производственная кооперация, предполагающая наличие долговременных хозяйственных связей и согласованную взаимовыгодную деятельность, является одним из ключевых принципов работы рыбохозяйственных предприятий.

До 1991 года в состав Министерства рыбного хозяйства СССР входили четыре крупные самостоятельные подразделения, дислоцированные на территории Украины, – Всесоюзное рыболовство Азово-Черноморского бассейна «Азчеррыба», Главное управление рыбного хозяйства внутренних водоемов Украины «Укрглаврыбхоз», объединение «Укррыбпромсбыт», Главное управление «Укрглаврыбвод», а также отдельные предприятия, входившие в «Союзрыбколхозобъединение», Всесоюзные производственные объединения «Ремрыбфлот» и «Союзсетеснасть», Всесоюзное научно-производственное объединение по рыболовству [6]. Эти объединения выполняли централизованные функции внедрения достижений науки и техники, планирования, финансирования и сбыта, материально-технического обеспечения и ремонтного обслуживания с целью повышения эффективности рыбохозяйственной деятельности, повышения качества и расширения ассортимента выпускаемой продукции.

И хотя главной причиной упадка рыбной отрасли справедливо считается кризисное состояние экономики в первые годы независимости Украины, не менее значимое отрицательное влияние на рыбное хозяйство ока-

зало разрушение его целостности в рамках соответствующих объединений, кооперационных связей и интеграционных процессов, в том числе на международном уровне. В частности, с 24 ноября 1997 года ликвидирован концерн «Югрыба», созданный на базе БПО «Югрыба» - правопреемника ВРПО «Азчеррыба», в функции которого (наряду с осуществлением отдельных функций государственного управления в области рыбного хозяйства в пределах предоставленных ему полномочий) входило: разработка стратегии, единых подходов по совершенствованию хозяйственного механизма концерна и механизмов взаимодействия членов концерна в условиях рынка; производство мониторингового ценообразования на продукцию и услуги; разработка совместно с предприятиями программы приватизации и представление ее в Минрыбхоз Украины и другие государственные органы; содействие развитию предпринимательства и конкуренции; осуществление посреднической деятельности при изменении форм собственности предприятий. С 2009 года Украина не ведет промысловую деятельность за пределами собственной морской экономической зоны.

Процесс реформирования рыбного хозяйства Украины на протяжении всего периода ее независимости в основном затрагивал реорганизацию и преобразование органа управления (табл.), а также деконцентрацию и приватизацию предприятий отрасли. О действенности реорганизационных мер указывает динамика отечественного вылова за период функционирования созданного органа управления рыбным хозяйством Украины, приведенная в таблице.

Этапы реорганизации органа управления рыбным хозяйством Украины

Этапы реформирования	Характеристика этапа	Среднегодовой темп прироста вылова рыбы
01.08.1992 г.	Постановлением КМУ был создан Государственный комитет Украины по рыбному хозяйству и рыбной промышленности Цель: формирование отраслевых органов управления национальным хозяйством Украины	- 30,6 % за 1991-1994 гг.
30.11.1994 г.	Указом Президента Украины было создано Министерство рыбного хозяйства Украины Цель: формирование и реализация единой государственной политики относительно развития рыбного хозяйства, совершенствование управления отраслью	+ 12,2 % за 1994-1996 гг.
25.07.1997 г.	Указом Президента Украины на базе Министерства рыбного хозяйства Украины создан Государственный комитет рыбного хозяйства Украины , который стал правопреемником прав и обязанностей ликвидированного Министерства Цель: оптимизация системы государственного управления	- 4,3 % за 1996-1999 гг.

15.03.2000 г.	Постановлением КМУ на базе Государственного комитета рыбного хозяйства, который ликвидируется, создан Государственный департамент рыбного хозяйства как правительственный орган государственного управления в составе Министерства аграрной политики Украины Цель: оптимизация системы государственного управления	- 4,1 % за 1999-2005 гг.
25.05.2006 г.	Постановлением КМУ Государственный департамент рыбного хозяйства Украины ликвидируется и создается Департамент рыбного хозяйства в составе Министерства аграрной политики Украины Цель: оптимизация системы государственного управления	- 13,8 % за 2005-2006 гг.
24.01.2007 г.	Постановлением КМУ создан Государственный комитет рыбного хозяйства Украины Цель: оптимизация системы государственного управления	- 1,1 % за 2006-2010 гг.
16.04.2011 г.	Указом Президента Украины создано Государственное агентство рыбного хозяйства Украины как центральный орган исполнительной власти, деятельность которого направляется и координируется Кабинетом Министров Украины через Министра аграрной политики и продовольствия Украины Цель: оптимизация и совершенствование системы государственного управления	- 3,4 % за 2010-2012 гг.

Источник: Составлено и рассчитано автором по данным [6; 10].

Положительный среднегодовой прирост вылова рыбы и добычи других водных биоресурсов наблюдался только в период функционирования Министерства рыбного хозяйства Украины, поддерживающего работу рыбохозяйственных объединений, когда приватизационные процессы еще не коснулись предприятий отрасли. Основной задачей Минрыбхоза являлось формирование и реализация единой государственной политики относительно развития рыбного хозяйства.

В настоящее время функция формирования и функция реализации государственной политики в сфере рыбного хозяйства и рыбной промышленности, охраны, использования и воспроизводства водных живых ресурсов, регулирования рыболовства, безопасности мореплавания судов флота рыбного хозяйства выполняются в рамках двух центральных органов исполнительной власти. Первая возложена на Министерство аграрной политики и продовольствия Украины (Минагрополитики), вторая – на Государственное агентство рыбного хозяйства Украины (Госрыбагентство). Кроме того, к основным задачам Госрыбагентства относится внесение на рассмотрение Министра агрополитики и продовольствия Украины предложений относительно формирования соответствующей политики. В целом обеспечение реализации государственной политики в области рыбного хозяйства, определенной Верховной Радой Украины, относится к полномочиям Кабинета Министров Украины.

Задачами современной государственной политики в области рыбного хозяйства являются [4]:

обеспечение продовольственной безопасности страны (продовольственная функция);

сохранение и увеличение численности водных биоресурсов в естественной среде, их биологического разнообразия путем обеспечения охраны, воспроизводства и рационального использования (воспроизводственная функция);

научно обоснованное использование водных биоресурсов (функция обеспечения рационального использования водных биоресурсов);

повышение биопродуктивности рыбохозяйственных водных объектов (их частей) путем воспроизводства водных биоресурсов, развития аквакультуры (воспроизводственная функция);

обеспечение рационального использования объектов промысла, улучшение и расширение ассортимента продукции их переработки (функция обеспечения рационального использования объектов промысла);

обеспечение равных условий конкуренции в области рыбного хозяйства (антимонопольная функция);

выполнение международно-правовых обязательств Украины относительно гарантий и создания условий безопасности, защиты интересов во время осуществления судами физических и юридических лиц независимо от формы собственности промышленного вылова водных биоресурсов и рыбохо-

зяйственной деятельности в исключительной (морской) экономической зоне Украины, открытом море, конвенционных районах и в исключительных (морских) экономических зонах других государств (функция обеспечения международного сотрудничества);

осуществление государственного надзора (контроля) в области рыбного хозяйства (контрольная функция).

Кроме того, нормативно-законодательная база относительно рыбного хозяйства Украины нацелена и на реализацию экологической функции посредством [3]: проведения экологической экспертизы в сфере аквакультуры; предупреждения антропогенного загрязнения, являющегося следствием хозяйственной или другой деятельности в сфере аквакультуры; осуществления аквакультуры способами, не допускающими причинения вреда внешней природной среде, уменьшения запасов водных биоресурсов, их количественного и качественного состава в водных объектах (их частях); решения других задач государственной политики в области аквакультуры.

Об эффективности решения поставленных в рамках государственной политики управления рыбным хозяйством Украины задач и реализации предполагаемых функций можно судить по динамике производства продукции (вылова) рыбной отрасли (см. табл.).

Для воплощения в жизнь соответствующей политики недостаточно обозначить задачи, требующие решения. Необходим действенный механизм их выполнения, включающий меры регламентирующего, регулирующего, стимулирующего и поддерживающего характера.

Регламентирование и регулирование рыбохозяйственной деятельности осуществляется посредством нормативно-законодательных актов, представленных соответствующими Законами Украины, актами Президента Украины, актами КМУ, Приказами Минагрополитики и Госрыбгентства Украины, определяющих различные ее аспекты.

Законодательство относительно рыбного хозяйства Украины включает Законы Украины «Об исключительной (морской) экономической зоне Украины» (от 16 мая 1995 г.

№ 162/95-ВР), «О присоединении Украины к Конвенции о международной торговле видами дикой фауны и флоры, находящимися под угрозой исчезновения» (от 14 мая 1999 г. № 662-XIV), «О животном мире» (от 13 декабря 2001 г. № 2894), «О рыбе, других водных живых ресурсах и пищевой продукции из них» (от 6 февраля 2003 г. № 486-IV), «О рыбном хозяйстве, промышленном рыболовстве и охране водных биоресурсов» (от 8 июля 2011 г. № 3677) и «Об аквакультуре» (от 8 сентября 2012 г. № 5293-VI).

Суть содержания этих Законов, сформулированная в их названиях, и временные параметры их принятия, отражающие активность законотворческой деятельности в области рыбного хозяйства, дают представление о приоритетах или об их отсутствии в рамках государственного управления рыбной отраслью за весь период ее становления. Обнадеживающим является тот факт, что за достаточно короткий период функционирования Госрыбгентства Украины были приняты Законы, определяющие основные положения государственной политики в области рыбного хозяйства, промышленного рыболовства, охраны водных биоресурсов и аквакультуры.

Анализ зарубежной практики государственного управления в области рыбного хозяйства [1, 5, 13, 14] позволил выделить наряду с национальным законодательством и другие элементы государственной политики, реализуемые посредством соответствующих нормативно-правовых актов, и, в первую очередь, лицензирование рыбохозяйственной деятельности и квотирование рыболовства.

Лицензирование выполняет разрешительную и ресурсосберегающую (экологическую функцию), ограничивая доступ к рыбопромысловым ресурсам.

Квотирование рыболовства представляет собой деятельность, связанную с определением, распределением и выдачей квот на вылов рыбы и других водных биоресурсов. Квота вылова – это доля лимита специального использования водных биоресурсов, устанавливаемая для каждого конкретного юридического или физического лица и

определяемая в натуральных величинах или в процентах от общего лимита [4].

Системы квотирования рыболовства, в основе которых лежат разные принципы распределения общего допустимого улова, дают возможность реализовать как ресурсосберегающие, так и экономические цели. Действующая в стране система квотирования может способствовать развитию рыболовного бизнеса или быть соответствующим тормозом, что характерно для Украины.

Выдача рыболовных квот в Украине осуществляется в соответствии с инструкцией, утвержденной совместным приказом Министерства аграрной политики Украины и Министерства охраны окружающей среды Украины «О порядке специального использования рыбы и других водных живых ресурсов» № 623/404 от 11.11.2005 г. До нынешнего времени порядок предоставления квот не менялся. Его особенностью является ежегодное выделение квот специальной комиссией Госрыбгагентства по заявкам потенциальных пользователей.

Ежегодная выдача квот создает бюрократические барьеры и приводит, по мнению специалистов рыбной отрасли [12], к развитию коррупции. Кроме того, утрачивается ощущение надежности и устойчивости бизнеса, что не способствует его развитию.

Процедура выдачи рыболовных квот в нашей стране требует реформирования, в процессе которого было бы уместно учесть опыт усовершенствования системы квотирования Российской Федерации, прошедшей свой этап деградации рыбного хозяйства, связанный с экономическим кризисом первых лет постсоветского периода, и соответствующий путь реформирования рыбной отрасли, а также практику квотирования рыболовства ведущих рыбохозяйственных держав.

В частности, формирование системы квотирования рыболовства в Российской Федерации прошло три этапа [1]:

2001-2003 годы – государственная политика РФ в отношении рыбной отрасли, как таковая, сводится к установлению правил предоставления квот; вводится аукционная система распределения квот;

2004-2008 годы – осуществляется переход от аукционной системы распределения квот к 5-летнему закреплению квот за рыбодобывающими предприятиями по историческому принципу;

2009 год – до настоящего времени – изменен срок закрепления квот на вылов водных биологических ресурсов с 5 лет на 10 лет, а также сокращено число квотируемых объектов.

Рациональное квотирование, учитывающее национальные рыболовные традиции и экономические интересы, выполняя функцию сохранения и увеличения рыбных запасов, снижая промысловые усилия и прибыльность рыболовных предприятий в текущем периоде, обеспечивает долгосрочные экономические выгоды и усиливает ответственность самих рыбаков в отношении запасов, т.е. имеет и стимулирующий характер.

Мощный стимулирующий эффект имеет льготное налогообложение и финансовая поддержка развития предприятий отрасли.

Налоговое законодательство отдельных стран предусматривает налоговые льготы и преференции для рыбохозяйственных предприятий. Так, в России градообразующим рыбохозяйственным предприятиям предоставляется право применять пониженные ставки сбора за пользование объектами водных биоресурсов в размере 15 % от общеустановленных, при условии, что на предприятии работает не менее половины населения соответствующего населенного пункта [8]; в ряде стран юго-восточной Азии (Вьетнам, Индонезия, Малайзия, Мьянма, Таиланд и Филиппины), преуспевших в развитии аквакультуры, снижены ставки подоходного налога, земельного налога и налога с оборота [14]; в Китае, основном поставщике рыбной продукции на мировой рынок, осуществляется мгновенный возврат НДС [5].

Согласно ст. 209 Налогового кодекса Украины, сумма НДС, начисленная на стоимость поставленной субъектом предпринимательской деятельности в сфере рыболовства, избравшим специальный режим налогообложения, рыбопродукции, не подлежит уплате в бюджет и полностью остается в его распоряжении для возмещения суммы налога, уплаченной (начисленной) постав-

щику на стоимость производственных факторов, за счет которых сформирован налоговый кредит, а при наличии остатка такой суммы налога – для других производственных целей [9]. Кроме того, новосозданные фермерские хозяйства на протяжении трех лет, а в труднодоступных населенных пунктах – на протяжении пяти лет со времени передачи им земельного участка в собственность освобождаются от уплаты налога на землю (ст. 282 НКУ), что может рассматриваться как стимулирующий фактор развития аквакультуры.

Рыбная отрасль практически всех ведущих рыбохозяйственных держав Европы, Азии, Америки в той или иной степени получает государственную финансовую поддержку в виде соответствующих дотаций на покрытие текущих расходов, субсидий и субвенций, предоставляемых на реализацию целевых программ развития отрасли и инвестиционных проектов. Государствами финансируются расходы на осуществление программ по сохранению и воспроизводству водных биоресурсов, научные исследования в области аквакультуры и рыболовства и их информационное обслуживание, постройку рыболовных судов и т.д. В США существует система госзаказа на поставку рыбопродукции национальных производителей на рынок, преследующая цель обеспечения продовольственной безопасности и уровня потребления свыше международной физиологической нормы (20 кг/чел. в год), с одной стороны, а также поддержания сбытовой деятельности рыболовных компаний, – с другой [5]. Отход от практики госзаказа на продукцию рыбохозяйственных предприятий в Украине рассматривается как один из факторов деградации рыбной отрасли.

В рамках реализации государственной политики в области рыбного хозяйства в Украине принята Государственная целевая экономическая программа развития рыбного хозяйства на 2012-2016 годы, направленная на создание благоприятных условий для обеспечения развития рыбного хозяйства и

его конкурентоспособности на внутреннем и внешнем рынках [2]. Достижение поставленной цели предполагается посредством решения задач относительно воспроизводства водных биоресурсов; формирования и содержания племенной базы для повышения качества объектов аквакультуры; строительства, модернизации и обеспечения функционирования предприятий аквакультуры; модернизации существующих и строительства новых судов отечественного флота рыбной промышленности; расширения, реконструкции и технического перевооружения морских рыбных портов; обеспечения развития отраслевой науки, на которое планируется в течение нескольких лет выделить – соответственно 319,2 млн грн, 271,3; 70,0; 1028,8; 772,4 и 79,5 млн грн. Актуальность и социально-экономическая значимость обозначенных задач не вызывает сомнения, а качественную и количественную сторону их реализации покажет время.

Выводы. В Украине определены основные положения государственной политики управления рыбным хозяйством, сформирована соответствующая нормативно-правовая база и функционирует центральный орган исполнительной власти, уполномоченный ее реализовывать. Однако для того чтобы задекларированные намерения нашли реальное воплощение, необходимы совершенствование и доработка отдельных элементов механизма управления отраслью. В частности, для комплексного и сбалансированного развития рыбного хозяйства Украины нужны инициирование и поддержка создания отраслевого объединения в форме концерна, выполняющего функции централизованного планирования и координирования деятельности его участников в рамках соответствующего госзаказа; требуется реформирование системы квотирования рыболовства; предполагается стабильное финансирование государственных программ развития рыбной отрасли; нужен эффективный механизм финансирования и кредитования рыбохозяйственных предприятий.

Список использованных источников

1. Акулич О.В. Государственное регулирование рыбохозяйственной деятельности как фактор конкурентоспособности рыбной отрасли / О. В. Акулич // Рыбное хозяйство. – 2011. – № 4. – С. 15-18.
2. Державна цільова економічна програма розвитку рибного господарства на 2012-2016 роки. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України № 1245 від 23 листоп. 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1245-2011-p>.
3. Закон України «Про аквакультуру», № 5293-VI від 18.09.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5293-17>.
4. Закон України «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів», № 3677-17 від 08.07.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3677-17>.
5. Изотов С.В. Регулирование рыбного хозяйства за рубежом (мировой опыт, заслуживающий внимания в Украине) / С. В. Изотов // Рыбное хозяйство Украины. – 2009. – № 4. – С. 74-79.
6. Історія становлення / Державне агентство рибного господарства України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://darg.gov.ua/_derzhribagentstvo_0_1_menu_0_1.html.
7. Кавер И.К. Креативный императив рыбной отрасли: монография / И. К. Кавер, В. Г. Верховданов, С. В. Изотов. – Севастополь: Украинский морской институт, 2008. – 190 с.
8. Налоговый кодекс Российской Федерации, № 146-ФЗ от 31.07.1998 г. (2013) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://vladrieltor.ru/nalkodeks>.
9. Податковий кодекс України, № 2755-VI від 02.12.2010 (2013) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
10. Рибне господарство / Державна служба статистики України (2013) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
11. Стасишен М.С. Економіко-екологічні проблеми розвитку рибогосподарського комплексу України: теорія і практика : дис. доктора екон. наук : 08.00.06 / М. С. Стасишен ; Рада по вивченню продуктивних сил України НАН. – К., 2010. – 432 с.
12. Федотенков Д. Інтерв'ю на сайті ukraine.com [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukranews.com/ru/interview/2010/06/02/139>.
13. Management of the fisheries. An introduction to the economics of fisheries management. / FAO Corporate Document Repository [Electronic recourse]. – Accessed mode : <http://www.fao.org/docrep/003/T0506E/T0506E02.HTM>
14. Hishamunda N. Analysis of aquaculture development in Southeast Asia: a policy perspective / N. Hishamunda, P.B. Bueno, N. Ridler and W.G. Yap // FAO Fisheries and Aquaculture Technical Paper: Rome, FAO. – 2009. – № 509. – 69 p.

Статья получена редакцией 07.08. 2013 г.

* * *

Новини АПК

Виробникам зерна вигідно розбудувати міжгосподарські елеватори

Цього року щомісячні темпи експорту зерна випереджають минулорічні приблизно на 800 тис. т. Для подальшого нарощування поставок зерна за кордон необхідно збільшити потужності для його зберігання. Тому Уряд працює над надходженням інвестицій у розбудову лінійних і припортових елеваторів. Держава підтримуватиме й створення кооперативних елеваторів. Про це повідомив директор Департаменту економічного розвитку аграрного ринку Міністерства аграрної політики та продовольства України Віталій Саблук.

«Наші прогнози щодо темпів експорту зерна справджуються. І цьогоріч щомісячні темпи поставок збіжжя за кордон випереджають минулорічні приблизно на 800 тис. т. Однак, аби така динаміка зростала, необхідно збільшувати потужності для зберігання зерна. Уряд працює над покращенням інвестиційного клімату для розбудови лінійних і припортових елеваторів в межах країни», – зазначив він.

Очільник Департаменту наголосив, що крім приватних елеваторів суттєва частка у вітчизняній зерновій логістиці належить і державним операторам – Аграрному фонду та Державній продовольчо-зерновій корпорації. Вони також надають можливість виробникам зерна зекономити на зберіганні. «У деяких регіонах склалася ситуація, що великі приватні елеватори є монополістами. Тому виробники зерна не мають вигідної альтернативи. Вирішити це питання можуть самі виробники зерна через створення кооперативних елеваторів. Уряд цьому всіляко сприятиме».

З метою здешевлення послуг елеваторів і спрощення роботи аграріїв в Україні скасовано обов'язкову щорічну сертифікацію зернових складів.

Прес-служба Мінагрополітики України

УДК 35.075.5: 631.1.016

*А.В. БАЛЯН, доктор економічних наук, академік НААН, віце-президент
Національної академії аграрних наук України*

Узгодженість аграрної та регіональної політики як передумова прискорення інтеграції України до світового економічного простору

Постановка проблеми. Закон України “Про засади внутрішньої і зовнішньої політики” (№ 2411, 2010 р.) визначив Україну як європейську державу, яка прагне інтегруватись у світову економічну систему та в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в Європейському Союзі (ЄС).

Поняття інтеграція походить від лат. *Integratio*, тобто з’єднання – процес об’єднання частин у певну цілісність. Проте тут доречно нагадати, що існуюча нині інтеграція європейських країн у цілісність – Європейський Союз (ЄС) здійснювалася не відразу, а має певні досить чіткі етапи. Як відомо, першим кроком у цьому процесі було створення у 1951 році Європейського об’єднання вугілля і сталі. Незабаром, у 1957 році, був підписаний Договір про за-

снування Європейської Спільноти. У 1960 році було підписано Конвенцію про запровадження Європейської асоціації вільної торгівлі. І вже у 1992 році був підписаний сучасний Договір про Європейський Союз (ЄС). Отже, шлях до інтеграції європейських країн у завершену форму Союзу тривав більше сорока років. І це при тому, що ці країни мають більш ніж двохтисячолітній досвід тісного спілкування.

Як бачимо, політичній інтеграції зразка 1992 року передувала економічно-секторальна інтеграція частини промислових потенціалів країн, що створила передумови для політичної їх конвергенції, а вже через певний проміжок часу – інтеграція торговельних механізмів з наступним суттєвим підвищенням рівня інтеграції політичної. Цей досвід євроінтеграції об’єктивно слід використати й Україні при реалізації її сучасної національної євроінтеграційної стратегії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження П.Т. Саблука, В.І. Власова та інших вітчизняних учених незаперечно доводять, що у сучасних процесах міжнародної інтеграції чи не визначальне місце займають два структурних елементи – аграрний і регіональний [1, с. 138-164, 171-203, 208-219, 226-278]. Як відомо, лівова частка бюджету ЄС традиційно спрямовується на підтримку й розвиток сільського господарства. На думку вчених-економістів, локомотивом економічного розвитку України в умовах формування інформаційного суспільства можуть бути, на відміну від Заходу, не сфера мікроелектроніки та інших високих технологій, а традиційно розвинені технології, що

© А.В. Балян, 2013

здійснюють переробку передусім мінерально-сировинних ресурсів і продукції сільськогосподарства [2, с. 30]. Дослідження М.Ф. Кропивка доводять актуальність синхронії у процесі запровадження дієвого механізму програмування розвитку агропромислового виробництва і сільських територій [3, с. 30]. При цьому Т.О. Зінчук вважає, що перший принцип європейської інтеграції в аграрному секторі економіки – це забезпечення продовольчої безпеки держави на засадах сталого розвитку [4, с. 64]. Хоча перспективи розвитку й сільських територій, як доводить О.І. Павлов, залежать одночасно від дії як внутрішніх (суспільних перетворень), так і зовнішніх (глобалізаційно-інтеграційного процесу) факторів [5, с. 299].

Досліджуючи модель регіональної економіки сучасного та, особливо, майбутнього розвитку, М.П. Бутко виявив, що вона має бути зорієнтована не стільки на задіяння наявного потенціалу, скільки на визначення нових ефективних структур і регулювальних механізмів усередині кожного регіону та інтеграційних зв'язків між ними [6, с. 6]. С.І. Дорогунцов й інші вітчизняні вчені встановили, що регіоналізація в національних межах виявляється у зростанні самоуправління розвитком регіональної економіки, зосередження владних повноважень і господарської самостійності регіонів; тобто, регіони безпосередньо реалізують загальну соціально-економічну політику держави, й саме в них здійснюється державна стратегія економічного розвитку [7, с. 19].

Політика регіонального розвитку в Україні, на думку провідних учених Національного інституту стратегічних досліджень, має бути спрямована на становлення місцевого самоврядування та вдосконалення відносин “центр-регіони”, на чіткий розподіл функцій і координацію діяльності державних органів управління різного рівня у сфері територіального розвитку. В умовах обмеженості фінансових ресурсів саме внутрішній потенціал територій слід вважати головним ресурсом їхнього розвитку. Ось це й має стати одним із головних пріоритетів діяльності місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування і територіальних громад [8, с. 12, 25].

Проблемні території, вважають учені, мають подолати патерналістські очікування щодо держави, бо це вимога часу, посилена дією світової фінансової кризи та зростаючим дефіцитом державного бюджету України. “Сильні регіони – сильна держава” – без практичного втілення такої тактики Україна не зможе розраховувати на успішні реформи і соціально-економічне зростання у XXI ст. [9, с. 34]. Аналіз сутності й спрямованості Спільної аграрної політики (САП) ЄС (Common Agricultural Policy) доводить те, що і план Маншольта (1980 р.), й реформа Мак-Шеррі (1992 р.), і реформа Фішлера (2003 р.) були чітко спрямовані на синхронізацію галузевого та регіонального розвитку [10, с. 61-66]. Отже, саме такий підхід повинен домінувати у процесі формування дієвих передумов прискорення інтеграції України до світової економіки й ЄС.

Мета статті – аналіз теоретичних і правових аспектів формування національної системи державного регулювання розвитку аграрного сектору регіонів як фактора прискорення інтеграції країни у світову економіку та ЄС.

Виклад основних результатів дослідження. Прагнення України до інтеграції у світову економіку та Європейський Союз (ЄС) задекларовані з моменту набуття нею державної незалежності. Прийнята у 1990 році ще Верховною Радою УРСР “Концепція переходу УРСР до ринкової економіки” орієнтувала на структурні зміни у виробництві під впливом вимог світових ринків, залучення іноземних інвесторів. Закон “Про економічну самостійність Української РСР” (№ 142, 1990 р.) вказує на те, що Україна бере безпосередню участь у міжнародному поділі праці та в діяльності міжнародних економічних організацій. Основні напрями зовнішньої політики України, затверджені постановою Верховної Ради України № 3360 (1993 р.), визначають, що процес державотворення і побудови вільного громадянського суспільства в Україні збігається з її поступовим входженням до світового співтовариства й пошуками нею свого місця в сучасному складному світі, що майбутнє інтегрування її господарства до світового загальноєвропейського і економічного простору

передбачає врахування того, що будь-які зовнішні регіональні, субрегіональні та локальні інтереси пов'язані із забезпеченням різноманітних специфічних потреб внутрішнього розвитку самої України.

У 1993 році Україна вже приєднується до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або органами влади (постанова Верховної Ради України № 3384), а у 1994 році ратифікує Угоду про партнерство та співробітництво між Україною і Європейським Співтовариством та його державами-членами (Закон № 237), де у ст. 60 було виділено мету співробітництва у сільському господарстві й агропромисловому секторі: аграрна реформа, модернізація, перебудова та приватизація галузі, розвиток внутрішнього й зовнішнього ринків для українських товарів за умов поступового наближення українських стандартів до технічних правил Співтовариства стосовно промислових і сільськогосподарських продуктів, а у ст. 70 мета співробітництва сторін у регіональному розвитку: зміцнюють співробітництво в регіональному розвитку та плануванні землекористування шляхом сприяння обміну інформацією між національними, регіональними й місцевими органами влади з питань регіональної політики планування землекористування та методики формування регіональної політики, яка приділяє особливу увагу розвитку несприятливих районів; сприяють налагодженню прямих зв'язків між відповідними районами та державними організаціями, які забезпечують процес планування регіонального розвитку.

У 1995 році Україна ратифікує Статут Ради Європи (Закон № 398), який був створений для розгляду питань, що становлять спільний інтерес, шляхом укладення угод і здійснення спільних заходів в економічній, соціальній, культурній, науковій, правовій, адміністративній галузях. У 1997 році Україна ратифікує Європейську хартію місцевого самоврядування (Закон № 452), де у ст. 3 під місцевим самоврядуванням розуміється право й реальна здатність його регламентувати значну частину державних справ та управляти ними у рамках закону під свою відповідальність і в інтересах місцевого населення.

У 1996 році Конституцією України у ст. 3 визначено життя, здоров'я й безпеку людини найвищою соціальною цінністю, у ст. 13 і 14 саму сутність використання та охорони головного засобу аграрного виробництва – землі, а в ст. 48 – право кожного громадянина на достатнє харчування. Усе це разом, безумовно, є передумовою формування аграрної політики держави. Ст. 132 і 133 Конституції (територіальний устрій України) разом із ст. 140-146 (місцеве самоврядування) є системоутворювальними для регіональної політики.

Стратегія інтеграції України до ЄС, затверджена Указом Президента України № 615 у 1998 році, передбачала, по-перше, адаптацію її законодавства до законодавства ЄС, по-друге, регіональну інтеграцію України на основі гасла “ЄС: від Союзу країн до Союзу регіонів” і вищезгаданих актів: Угоди про партнерство та співробітництво, Європейської хартії місцевого самоврядування й інших відповідних правових актів ЄС та Ради Європи, по-третє, галузеву співпрацю – координацію і взаємодію між Україною та ЄС у конкретних сферах господарської діяльності, у т. ч. й у сільськогосподарській кооперації.

Схвалена у 2000 році Указом Президента України № 1072 Програма інтеграції України до ЄС наголошує на тому, що інші програми та плани політичного, соціально-економічного спрямування, що розробляються або підлягають розробленню органами виконавчої влади, повинні ґрунтуватися на цілях цієї Програми. Розділ 8 Програми містить положення Секторальної політики, де щодо сільського господарства були передбачені заходи щодо розвитку внутрішнього ринку, ветеринарної медицини, засад фітосанітарії та селекційної роботи. Розділ 10 Програми містить положення Регіональної політики, яка на той час визначалася Конституцією України і Законами України “Про місцеве самоврядування в Україні” (280), “Про місцеві державні адміністрації” (586), які передбачають, з одного боку, принципи збереження України як унітарної держави, узгодження інтересів регіонів із загальнодержавними і міжрегіональними інтересами, з іншого, – можливості передачі регіонам широких повноважень у розв'язанні проблем соціаль-

но-економічного розвитку. Однак ефективний розвиток регіонів України, який передбачає оптимальне поєднання регіональних та загальнонаціональних інтересів, гальмує відсутність концептуально обґрунтованої й законодавчо затвердженої цілісної державної регіональної політики, яка б передбачала оптимізацію відносин між центром і територіями з одночасним урахуванням єврорегіональних тенденцій розвитку (у т. ч. й формування конкурентної економічної структури єврорегіонів: прискорення економічної трансформації та ефективної утилізації природних ресурсів, поширення технологічних інновацій і розвиток необхідної для їх запровадження інфраструктури, активізація бізнесу, запровадження спільних проектів у галузях комплексу).

Концепція Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства ЄС (Закон України № 228, 2002 р.) містить пріоритети, які мають надаватися тим законодавчим актам України, наближення яких до відповідних законодавчих актів Європейського Союзу сприятиме правовому забезпеченню заходів щодо формування передумов розвитку пріоритетних галузей економіки, у т. ч. агропромислового комплексу, та розроблення національних стандартів, гармонізованих з європейськими й міжнародними.

Відповідно до настанов Програми інтеграції України до ЄС у 2004 році був прийнятий Закон України “Про транскордонне співробітництво” (№ 1861), яким була надана можливість здійснення транскордонного співробітництва в Україні в межах створеного суб’єктами регіонів єврорегіону, або шляхом укладення відповідних угод в окремих сферах та встановлення й розвитку взаємовигідних контактів між суб’єктами транскордонного співробітництва.

Стратегія економічного і соціального розвитку України на 2004-2015 роки “Шляхом європейської інтеграції”, затверджена у 2004 році Указом Президента України № 493, вказує, що чітка й пріоритетна орієнтація України на інтеграцію з ЄС має розглядатись як основа стратегії економічного та соціального розвитку нашої держави на наступні десять років і більш віддалену перспективу, а вступ

України до ЄС – як основне геополітичне її завдання. Відповідно до завдань Стратегії її розділ 7 визначив пріоритетом перетворення аграрного сектору у високоефективний, експортоспроможний сектор економіки, здатний забезпечити продовольчу безпеку держави, а в розділі 15 – засади здійснення державної регіональної політики: інтегрування України в європейські структури потребує вироблення та реалізації такої моделі взаємовідносин з регіонами й управління ними, яка б відповідала принципам регіональної політики ЄС, сприяла становленню нових форм співпраці у форматі „центр-регіони”, загальновизнаних у світі практики внутрішнього міжрегіонального співробітництва та міжнародної співпраці територій, створювала умови для динамічного, збалансованого розвитку територій, усунення регіональних диспропорцій, активізації ресурсного потенціалу регіонів як основи зміцнення їх конкурентності, визначення спільних дій центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування у стимулюванні регіонального розвитку, а також удосконалення чинної системи державного стратегічного програмування регіонального розвитку й практичну розробку стратегій розвитку регіонів.

Закон України “Про засади внутрішньої і зовнішньої політики” (№ 2411, 2010 р.) містить як аграрний, так і регіональний блоки. У рамках аграрного блоку цей Закон орієнтує на створення умов для ефективного використання земель сільськогосподарського призначення, конкурентоспроможність АПК і збільшення експортного потенціалу, продовольчу безпеку держави і високу якість сільськогосподарської продукції. А в рамках регіонального блоку – на удосконалення системи адміністративно-територіального устрою держави, розроблення та запровадження проектів міжрегіональних економічних зв’язків і транскордонного співробітництва, зміцнення економічної інтеграції регіонів із використанням переваг територіального поділу й кооперації праці, активну участь територіальних громад та органів місцевого самоврядування у формуванні й реалізації державної регіональної політики, забезпечення економічної збалансованості розвитку регіонів, узгодженості напрямів їх розвитку

із загальнонаціональними потребами, сучасну європейську модель ринкового нагляду, якості та безпеки продукції, запровадження європейських підходів у делегуванні певних функцій держави суб'єктам господарювання.

Таким чином, загальні нормативно-правові акти України еволюціонують тією чи іншою мірою до синхронізації аграрної й регіональної політики. Але реальна синхронізація цих двох політик визначається відповідними блоками (аграрно-галузевим і регіонально-територіальним) державних правових актів.

Нормативно-правові акти, які визначають аграрну політику в Україні, беруть свій початок від Закону України „Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві” (№ 400, 1990 р.), в якому у ст. 2 наголошено на тому, що нові програми соціально-економічного розвитку України не можуть бути прийняті без урахування пріоритетності розвитку села. При цьому функції розпорядника цільових державних централізованих капіталовкладень у соціальну сферу села покладаються на органи місцевого та регіонального самоврядування і місцеву державну адміністрацію, які несуть однакову відповідальність з іншими учасниками інвестиційного процесу за цільове й ефективне їх використання. Постановою Верховної Ради України № 563 від 18 грудня 1990 року “Про земельну реформу” здійснення земельної реформи покладено на Раду народних депутатів (обласні, районні, сільські) та на Раду Міністрів УРСР.

Схвалена Постановою Верховної Ради України № 3924 від 4 лютого 1994 року Концепція Національної програми відродження села на 1995-2005 роки передбачала підготовку методичних рекомендацій для розроблення окремих аграрних програм на регіональних рівнях (виходячи із загальної концепції повинні розроблятися регіональні програми відродження українського села).

Закон України “Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001-2004 років” (№ 2238, 2001 р.) взагалі не мав регіонального блоку.

Законом України “Про державну підтримку сільського господарства” (№ 1877, 2004 р.)

визначено основи державної політики у бюджетній, кредитній, цінovій, регуляторній, а також інших сферах державного управління щодо стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції та розвитку аграрного ринку, забезпечення продовольчої безпеки населення. Але функції регіонів у реалізації даних основ державної політики взагалі не згадуються.

Закон України “Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року” (№ 2982, 2005 р.) вже має чіткі зовнішньоінтеграційні обриси: Державна аграрна політика ґрунтується на національних пріоритетах і враховує необхідність інтеграції України з ЄС та світовим економічним простором; основними напрямками розв'язання проблем формування ринків продукції сільського господарства і продовольства є удосконалення правових та організаційно-економічних засад забезпечення діяльності учасників таких ринків з урахуванням інтеграції України з ЄС та світовим економічним простором; посилення захисту прав споживачів шляхом удосконалення державного контролю якості й безпеки продовольчих товарів, гармонізація національних стандартів із міжнародними, зокрема стандартами ЄС; реформування системи органів виконавчої влади, що здійснюють державне регулювання аграрного сектору, шляхом перегляду та чіткого розмежування їх повноважень і запровадження прямої підпорядкованості, починаючи з районного рівня, наближення її до стандартів ЄС. Чітко позначені там також і внутрішньорегіональні орієнтири: системності та комплексності під час здійснення заходів із реалізації державної аграрної політики всіма органами державної влади та органами місцевого самоврядування; забезпечення комплексного і сталого розвитку сільських територій та запровадження державних і регіональних програм комплексного розвитку цих територій; ефективне поєднання загальнодержавної й регіональної політики в аграрному секторі; удосконалення системи підтримки доходів сільськогосподарських товаровиробників шляхом запровадження дотацій державного і місцевих бюджетів на утримання маточного поголів'я тварин, посівів стратегічно важливих видів сільськогос-

подарських культур, збільшення фінансової підтримки господарств у регіонах із несприятливими для ведення сільського господарства природно-кліматичними умовами; розроблення та запровадження на основі положень загальнодержавних програм регіональних програм розвитку аграрного сектору. Отже, регіональний аспект в аграрній політиці держави одержав свій достатньо ґрунтовний вираз на рівні Закону.

Затверджена Постановою Кабінету Міністрів України (№ 1158, 2007 р.) Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року передбачає визначення пріоритетів розвитку аграрного сектору з урахуванням зональних і регіональних особливостей. Були там передбачені розроблення регіональних програм розвитку галузі та сільських територій, унормування структурних і функціональних показників організації системи управління “центр – регіон – район”, оптимальна спеціалізація регіонів тощо.

Нормативно-правові акти щодо регіональної політики в Україні беруть свій початок від Закону України “Про планування і забудову територій” (№ 1699, 2000 р.), де вказується на те, що у схемах планування територій на регіональному рівні визначаються заходи щодо реалізації державної політики та враховуються державні інтереси під час планування цих територій, їхні історичні, економічні, екологічні, географічні й демографічні особливості, етнічні та культурні традиції. Проте аграрна політика там ніяк не згадується.

Концепція державної регіональної політики, схвалена у 2001 році Указом Президента України № 341, визнає чинну Державну регіональну політику складовою національної стратегії соціально-економічного розвитку України і передбачає: поєднання централізації та децентралізації влади, гармонізацію загальнодержавних, регіональних і місцевих інтересів; розвиток системи державного стратегічного регіонального планування й визначення основних довгострокових і поточних пріоритетів регіонального розвитку, врахування їх у відповідних розділах проектів загальнодержавних програм економічного та соціального розвитку, регіональних і міс-

цевих програм; децентралізацію й деконцентрацію повноважень центральних органів виконавчої влади, які мають зосередитися на формуванні політики та стратегії розвитку у відповідних галузях. Аграрна складова Концепції була обмежена розвитком інфраструктури регіональних і міжрегіональних аграрних ринків (товарних бірж, оптових ринків, аукціонів, ярмарків) та системою державної реєстрації земельних ділянок й іншого нерухомого майна і права власності на них, національними й регіональними інформаційними системами та базами даних.

У Законі України “Про Генеральну схему планування території України” (№ 3059, 2002 р.) зазначено, що використанню території України притаманні значні диспропорції, зокрема: надзвичайно високий, економічно і екологічно необґрунтований рівень господарського (передусім сільськогосподарського) освоєння території; нераціональне розміщення виробничих та житлових територій. Наміри й потреби використання окремих територій, визначені у державних програмах економічного і соціального розвитку, інших державних програмах, схемах розвитку галузей економіки, передбачають необхідність скорочення площі ріллі. Стосовно території переважно агропромислового виробництва та сільської забудови (зона сільського господарства) передбачено забезпечення сталого розвитку агропромислового комплексу й сільських населених пунктів, створення нових робочих місць шляхом організації малих підприємств із переробки сільськогосподарської продукції, підвищення рівня забезпеченості інфраструктурою (у т. ч. ринку аграрної продукції), створення інтегрованих структур із виробництва, переробки, зберігання та реалізації аграрної продукції, здійснення заходів щодо консервації й охорони земель тощо.

Закон України “Про стимулювання розвитку регіонів” (№ 2850, 2005 р.) спрямований на досягнення сталого розвитку регіонів на основі поєднання економічних, соціальних та екологічних інтересів на загальнодержавному й регіональному рівнях, максимально ефективного використання потенціалу регіонів в інтересах їх жителів і держави в цілому. Закон дає визначення сільського району як такого, в

якому частка зайнятих у сільському господарстві перевищує частку зайнятих у промисловості, а також депресивного сільського району – району, в якому протягом останніх трьох років густота сільського населення, коефіцієнт природного приросту населення, рівень середньомісячної заробітної плати й обсяг реалізованої сільськогосподарської продукції (робіт, послуг) на одну особу є значно нижчими, а частка зайнятих у сільському господарстві є значно вищою за відповідні середні показники розвитку територій цієї групи. У даному Законі також зазначається, що з метою забезпечення реалізації державної політики щодо стимулювання розвитку регіонів затверджуються: Кабінетом Міністрів України державна стратегія регіонального розвитку; обласними радами за поданням обласних і міських державних адміністрацій з урахуванням норм, закладених у державній стратегії регіонального розвитку, спільних інтересів територіальних громад регіонів – регіональні стратегії розвитку. Відповідно, Кабінет Міністрів України у 2006 році постановою № 1001 затвердив Державну стратегію регіонального розвитку на період до 2015 року, якою були визначені основні принципи формування політики регіонального розвитку в Україні: *програмування* (взаємозв'язані довгострокові стратегії, плани та програми розвитку як на державному, так і на адміністративно-територіальному рівні); *концентрації* (ресурси концентрують на певних територіях, встановлюється ієрархічність пріоритетів відповідно до сформульованих цілей, визначаються вимоги до економічної ефективності їх використання); *синхронізації дій* (“синергії”) – синхронне проведення реформ, що впливають на соціально-економічний розвиток регіонів, узгодження пріоритетів та дій центральних і місцевих органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування; *поляризованого розвитку*, тобто формування “опорних регіонів” (полісів зростання), де концентруються ресурси; *додатковості* (фінансова підтримка регіонального розвитку здійснюється за рахунок державного та місцевих бюджетів); *субсидіарності* – розподілу владних повноважень, за якими місце надання адміністративної (управлінської) послуги максимально наближено до її споживача; *збалансованого роз-*

витку (диференційованість надання державної підтримки регіонам з урахуванням їх потенціалу, умов, критеріїв і строків, визначених законодавством); *партнерства* (тісна співпраця між центральними й місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, суб'єктами господарювання в процесі реалізації Стратегії, проведення моніторингу та оцінки виконання визначених завдань); *єдності* (у т. ч.: *суспільної*, яка полягає у зменшенні відмінностей між окремими регіонами у використанні людських ресурсів і рівні життя населення); *економічної*, яка полягає у зменшенні відмінностей в економічному розвитку між регіонами; *просторової*, яка полягає у створенні інфраструктурних умов для розвитку периферійних регіонів. Досягнення єдності в усіх трьох вимірах – одна із цілей регіональної політики). У додатку 1 до Стратегії містяться пріоритетні напрями розвитку регіонів до 2015 року, де розвиток агропромислового виробництва займає перше місце у Вінницькій, Тернопільській та Черкаській областях, друге місце – у Запорізькій, Рівненській, Сумській, Херсонській, Хмельницькій і Чернігівській областях. В інших регіонах розвиток агропромислового виробництва займає місце, які нижче вимоги пріоритетності розвитку села й агропромислового комплексу.

Висновки. Наукові дослідження доводять про актуальність посилення на даному етапі цивілізаційного розвитку інтеграційних процесів, і нині Україна вже зробила значні й конструктивні зусилля у напрямі створення загальних передумов інтегрування до світової економіки та набуття членства в ЄС.

Ратифіковані Україною міжнародні акти інтеграційного спрямування, Стратегія і Програма інтеграції України до ЄС, Стратегія економічного й соціального розвитку України на 2004-2015 роки, чинні засади внутрішньої та зовнішньої політики загалом орієнтують Україну на наступні кроки у процесі передбаченої євроінтеграції, але вимагає ще своєї конкретизації узгодженість аграрної й регіональної політики за зразком, який прийнятий у країнах ЄС.

Еволюція вітчизняної аграрної та регіональної політики за період державної незалежності України доводить про наявність

певної конвергенції у її формуванні; проте поки що в аграрній політиці держави регіональний блок має переважно декларативний характер, і така сама декларативність є характерною рисою для аграрного блоку регіональної політики держави. Ліквідація тако-

го стану речей, тобто подальше поглиблення регіоналізації аграрної політики й аграризації політики регіональної в Україні, є важливою передумовою прискорення інтегрування країни до світової економіки та ЄС.

Список використаних джерел

1. *Саблук П.Т.* Регіональна інтеграція / Саблук П.Т., Власов В.І., Біленький О.Ю. – К.: ННЦ „ІАЕ”, 2010. – 366 с.
2. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку; за ред. акад. НАН України В.М. Гейця. – К.: Ін-т екон. прогнозів.; Фенікс, 2003. – 1008 с.
3. *Кропивко М.Ф.* Удосконалення системи державного і регіонального управління соціально спрямованим агропромисловим виробництвом / М.Ф. Кропивко // Економіка АПК.– 2008. – № 2. – С. 25-30.
4. *Зінчук Т.О.* Європейська інтеграція: проблеми адаптації аграрного сектора економіки: монографія / Т.О.Зінчук. – Житомир: ДВНЗ “Державний агрологічний університет”, 2008. – 384 с.
5. *Павлов О.І.* Сільські території України: функціонально-управлінська модель: моногр. / О.І. Павлов. – Одеса: Астропринт, 2009. – 344 с.
6. *Бутко М.П.* Реформи і регіон. / М.П. Бутко. – Чернівці: Сіверянська думка, 1999. – 248 с.
7. *Дорогунцов С.І.* Соціально-економічні системи продуктивних сил регіонів України / С.І. Дорогунцов, Л.Г. Чернюк, П.П. Борщевський, Б.М. Данилишин, М.І. Фащевський. – К.: Нічлава, 2002. – 690 с.
8. Політика регіонального розвитку в Україні: особливості та пріоритети. Аналітична доповідь / за ред. З. Варналія. – К.: Нац. ін-т стратег. досліджень, 2005. – 62 с.
9. Держава та регіони: від патерналізму до партнерства: аналіт. доп. / С. О. Біла, О.В. Шевченко, В.І. Жук [та ін.]; за ред. С.О. Білої. – К.: НІСД, 2010. – 64 с.
10. Аграрний сектор України на шляху до євроінтеграції: моног. / Авт. кол.: М. Бетлій, О. Бородіна, С. Бородін та ін.; за ред. О.М.Бородіної. – Ужгород: ІВА, 2006. – 496 с.

Стаття надійшла до редакції 23.09.2013 р.

*

УДК 341.176:[339.92:(061ЄС:(477))]

К.С. КВАША, керівник відділу продажу сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу “Козацький зерновий союз”

Тарифні квоти та мита на аграрну продукцію при формуванні зони вільної торгівлі між Європейським Союзом та Україною

Постановка проблеми. Протягом майже двадцяти останніх років Україна реалізовує Угоду про партнерство і співробітництво з Європейським Союзом (ЄС) у контексті політики стратегічного добросусідства. Європейський вектор партнерства з ЄС дає можливість доступу українським виробникам сільськогосподарської продукції до висококонкурентного за ціною та ємного ринку продовольства. Безперечно, що для ефектвної інтеграції слід постійно підвищувати конкурентоспроможність української аграр-

ної продукції як у напрямі ціноутворення на продовольство так і в контексті його якості й безпечності. Поряд із цим створені за понад 50 років існування принципи Спільної аграрної політики дають підстави визнати сільське господарство ЄС як високоорганізовану і захищену галузь європейської економіки. За динамічного розвитку аграрного сектору в напрямі збільшення обсягів виробництва, зокрема рослинницької продукції, українські підприємства мають значні надлишки сільськогосподарської продукції, які можливо експортувати до країн ЄС. Проте подолати захисні бар’єри у торгівлі з краї-

© К.С. Кваша, 2013

певної конвергенції у її формуванні; проте поки що в аграрній політиці держави регіональний блок має переважно декларативний характер, і така сама декларативність є характерною рисою для аграрного блоку регіональної політики держави. Ліквідація тако-

го стану речей, тобто подальше поглиблення регіоналізації аграрної політики й аграризації політики регіональної в Україні, є важливою передумовою прискорення інтегрування країни до світової економіки та ЄС.

Список використаних джерел

1. *Саблук П.Т.* Регіональна інтеграція / Саблук П.Т., Власов В.І., Біленький О.Ю. – К.: ННЦ „ІАЕ”, 2010. – 366 с.
2. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку; за ред. акад. НАН України В.М. Гейця. – К.: Ін-т екон. прогнозів.; Фенікс, 2003. – 1008 с.
3. *Кропивко М.Ф.* Удосконалення системи державного і регіонального управління соціально спрямованим агропромисловим виробництвом / М.Ф. Кропивко // Економіка АПК.– 2008. – № 2. – С. 25-30.
4. *Зінчук Т.О.* Європейська інтеграція: проблеми адаптації аграрного сектора економіки: монографія / Т.О.Зінчук. – Житомир: ДВНЗ “Державний агрологічний університет”, 2008. – 384 с.
5. *Павлов О.І.* Сільські території України: функціонально-управлінська модель: моногр. / О.І. Павлов. – Одеса: Астропринт, 2009. – 344 с.
6. *Бутко М.П.* Реформи і регіон. / М.П. Бутко. – Чернівці: Сіверянська думка, 1999. – 248 с.
7. *Дорогунцов С.І.* Соціально-економічні системи продуктивних сил регіонів України / С.І. Дорогунцов, Л.Г. Чернюк, П.П. Борщевський, Б.М. Данилишин, М.І. Фащевський. – К.: Нічлава, 2002. – 690 с.
8. Політика регіонального розвитку в Україні: особливості та пріоритети. Аналітична доповідь / за ред. З. Варналія. – К.: Нац. ін-т стратег. досліджень, 2005. – 62 с.
9. Держава та регіони: від патерналізму до партнерства: аналіт. доп. / С. О. Біла, О.В. Шевченко, В.І. Жук [та ін.]; за ред. С.О. Білої. – К.: НІСД, 2010. – 64 с.
10. Аграрний сектор України на шляху до євроінтеграції: моног. / Авт. кол.: М. Бетлій, О. Бородіна, С. Бородін та ін.; за ред. О.М.Бородіної. – Ужгород: ІВА, 2006. – 496 с.

Стаття надійшла до редакції 23.09.2013 р.

*

УДК 341.176:[339.92:(061ЄС:(477))]

К.С. КВАША, керівник відділу продажу сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу “Козацький зерновий союз”

Тарифні квоти та мита на аграрну продукцію при формуванні зони вільної торгівлі між Європейським Союзом та Україною

Постановка проблеми. Протягом майже двадцяти останніх років Україна реалізовує Угоду про партнерство і співробітництво з Європейським Союзом (ЄС) у контексті політики стратегічного добросусідства. Європейський вектор партнерства з ЄС дає можливість доступу українським виробникам сільськогосподарської продукції до висококонкурентного за ціною та ємного ринку продовольства. Безперечно, що для ефективної інтеграції слід постійно підвищувати конкурентоспроможність української аграр-

ної продукції як у напрямі ціноутворення на продовольство так і в контексті його якості й безпечності. Поряд із цим створені за понад 50 років існування принципи Спільної аграрної політики дають підстави визнати сільське господарство ЄС як високоорганізовану і захищену галузь європейської економіки. За динамічного розвитку аграрного сектору в напрямі збільшення обсягів виробництва, зокрема рослинницької продукції, українські підприємства мають значні надлишки сільськогосподарської продукції, які можливо експортувати до країн ЄС. Проте подолати захисні бар'єри у торгівлі з краї-

© К.С. Кваша, 2013

нами ЄС українським товаровиробникам досить складно через нерівні умови конкуренції з їхніми іноземними конкурентами, які у всіх розвинених країнах мають суттєву фінансову підтримку держав.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Результати наукових досліджень з проблеми розвитку агропромислового комплексу (АПК), зокрема стратегії його розвитку на перспективу в умовах формування нових векторів зовнішньоекономічної діяльності та диверсифікації внутрішнього виробництва за формами господарювання, висвітлені у працях О. Бородіної, С. Дем'яненка, Г. Лук'яненко, Ю. Лупенка, В. Месель-Веселяка, О. Попової, М. Пугачова, В. Саблука та ін. Питання функціонування АПК України внаслідок створення зони вільної торгівлі з Європейським Союзом привертають увагу багатьох науковців, серед яких П. Гайдуцький, Т. Зінчук, Т. Лозинська, Л. Михайлова, Т. Осташко, І. Сторонянська, Б. Супіханов, О. Школьний та ін.

Мета статті – аналіз умов торгівлі сільськогосподарською та продовольчою продукцією при створенні поглибленої зони вільної торгівлі між ЄС та Україною. Важливим

напрямом визначено виявлення можливостей для експорту сільськогосподарської продукції з України до країн-членів ЄС з визначенням їхніх можливих порівняльних переваг, важливих для підвищення конкурентоспроможності українських товарів за окремими тарифними квотами.

Виклад основних результатів дослідження. Існуючі тенденції в зовнішній торгівлі сільськогосподарськими та продовольчими товарами й результати аналізу поточної ситуації на ринках основних товарів зазначених груп дали підстави прогнозувати невелике збільшення обсягів зовнішньої торгівлі ними в 2011 році порівняно з 2010-м за оптимістичного сценарію перебігу подій, та їх зниження – за песимістичного. При цьому песимістичний розвиток подій передбачав низький рівень експорту зернових, олійних культур і продуктів їхньої переробки внаслідок введення режиму квотування, експортних мит та обмежувальних дій з боку митниці. Рівень тарифного захисту ринків агропродовольчої продукції України та країн ЄС за окремими групами товарів відображено в таблиці 1.

1. Тарифний захист ринку сільськогосподарської продукції в Україні та ЄС, 2010 р.

Товарна група	Україна			ЄС		
	Середній зв'язаний тариф, %	Середній тариф РНС, %	Максимальний тариф РНС, %	Середній зв'язаний тариф	Середній тариф РНС, %	Максимальний тариф РНС, %
Живі тварини, м'ясо і м'ясопродукти	13,0	11,0	20	24,1	23,2	162
Молоко і молочні продукти	10,0	10,0	10	52,3	49,4	163
Овочі, фрукти і живі рослини	13,1	9,8	20	10,3	11,3	161
Зерно і продукти його переробки	12,7	12,7	20	21,3	17,5	111
Цукор і кондитерські вироби	17,5	17,5	50	26,4	27,5	118
Продукти сільського господарства	11	9,7		13,5	13,5	

Джерело: Побудовано за даними: World Tariff Profiles 2009. Printed by WTO Secretariat [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/tariff_profiles09_e.pdf, 2010.].

Наведені в табл. 1 дані свідчать, що найвищий рівень тарифного захисту мав ринок молока та молочних продуктів у країнах ЄС, де середній тариф становить 49,4%, а в Україні – лише 10%. Максимальні тарифи на продукцію тваринного походження в ЄС перевищують 160% в результаті застосування тарифних квот. При цьому країни ЄС підтримують тарифні квоти на 15,1% тарифних ліній агропродовольчої продукції, а

саме: велика рогата худоба (ВРХ), високоякісна яловичина, морожене м'ясо ВРХ, морожена яловичина для переробки, масло, тверді сири, сухе молоко, просо, цукрова тростина, цукор, часник, консервовані гриби, продукти із свинини, продукти із курей та індиків, продукти з яєць та альбумін, пшениця, ячмінь, кукурудза та сорго, овес, рис, виноградний сік і виноградне сушло.

Саме ці позиції зазвичай є надзвичайно складними, оскільки кожна з країн або груп країн у цих домовленостях прагне зміцнити власні потенційні можливості у виробництві відповідними зовнішніми сегментами ринків збуту. Тому аналіз внутрішнього виробництва й обсягів зовнішньої торгівлі між Україною та ЄС дає підстави для висновку, що нашій державі варто претендувати на наве-

дені нами нижче (в тексті та в табл. 2) обсяги тарифних квот. Ці пропозиції зумовлені тим, що нині виробництво свинини і м'яса та м'ясних субпродуктів птиці зростає (щороку обсяги виробництва збільшуються на 20-40% і 5-17% відповідно), і вітчизняні товаровиробники можуть значно наростити експорт власної продукції.

2. Обсяги тарифних квот для імпорту українських м'яса та м'ясопродуктів в Європейський Союз

Товарна ліній, на яку пропонується квота ЄС	Попередній компроміс
М'ясо яловичини	12 000 т/рік
М'ясо баранини	1500 т/рік з подальшим збільшенням протягом наступних п'яти років до рівня 2250 т
Свинина	20 000 т/рік
М'ясо птиці	16 000 т/рік з подальшим збільшенням протягом наступних п'яти років до рівня 20 000 т

Джерело: Угода про асоціацію між Європейським Союзом та його державами-членами, з однієї сторони, та Україною, з іншої сторони [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://comeuroint.rada.gov.ua/komevoint/doccatalog/document?id=56219>.

Разом із тим, на нашу думку, варто було б запропонувати ЄС двостороннє вилучення цукру (коди згідно з УКТ ЗЕД 1701 12 10, 1701 12 90, 1701 91 00, 1701 99 10, 1701 99 90) із режиму вільної торгівлі між нашою Україною та Європейським Співтовариством. Стосовно пропозиції ЄС щодо запровадження тарифної квоти на цукор в обсязі 30 тис. т у рік, доцільно передбачити квоту виключно по групі 1701 (цукор із цукрової тростини або з цукрових буряків і хімічно чиста цукроза, у твердому стані) в таких обсягах: Україні з боку ЄС – 10 тис. т на рік, ЄС з боку України – 1 тис. т на рік.

Слід зазначити, що недоцільним є об'єднання груп товарів 1701 (цукор) із глюкозними сиропами згідно з кодами 1702 30 (10-50-90), 1702 40 (10-40), 1702 60 (10-80-95), оскільки останні виробляють не з цукру, а з інших видів сировини і відносять до гру-

пи антикристалізаторів, тому вони не можуть замінити цукор ні як продукт харчування, ні у виробництві продовольчих товарів.

Також, на нашу думку, доцільно об'єднати в одну квотову групу товари, які класифікуються за товарними кодами УКТ-ЗЕД 1904 30 00, а також 1903 00 00 «Перероблені зернові продукти» та «Перероблені продукти з тіста (макаронні вироби)», але за умови запровадженням на них тарифної квоти 38 тис. т на рік.

Щодо насіння соняшнику (код УКТ ЗЕД 1206) можливе встановлення експортної квоти у межах 100 тис. т (без подальшого перегляду в бік збільшення), з передбаченням зниження впродовж 10 років експортного мита на нього з 10 до 5% в кінцевому періоді (по 0,5% щороку). Узагальнено цю позицію наведено в таблиці 3.

3. Обсяги тарифних квот для імпорту української продукції рослинництва в Європейський Союз

Товарна ліній, на яку пропонується квота ЄС	Попередній компроміс
Цукор	20 070 т/рік
Цукрові сиропи	2000 т/рік
М'яка пшениця, борошно та гранули	950 000 т/рік з подальшим збільшенням протягом наступних п'яти років до рівня 1 000 000 т/рік
Овес	4000 т/рік
Крупи ячменя та борошна, оброблених зернових злаків	6300 т/рік з подальшим збільшенням протягом наступних п'яти років до рівня 7800 т/рік
Висівки, відходи та залишки	16 000 т/рік з подальшим збільшенням протягом наступних п'яти років до рівня 21 000 т/рік
Насіння соняшнику	100 000 т/рік без подальшого перегляду щодо збільшення

Джерело: Угода про асоціацію між Європейським Союзом та його державами-членами, з однієї сторони, та Україною, з іншої сторони [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://comeuroint.rada.gov.ua/komevoint/doccatalog/document?id=56219>.

Перегрупування квотових груп «Молоко, вершки та йогурти» і «Сухе молоко» та обсягів тарифних квот по нових квотових групах можливе за умови збільшення тарифної квоти нової квотової групи «Сухе молоко» (групи товарів згідно з УКТ ЗЕД 0402.21, 0402.29, 0403.90, 0404.90 та 0402.10) від 1500 т на рік із поступовим збільшенням до 10 000 т чистої ваги на рік.

Залежно від домовленостей з інших питань ЄС може розглядати можливість збільшення квот на кукурудзу, ячмінь та етанол. Такі поступки однієї із сторін найчастіше ведуть до відповідних поступок – з іншої, тому, на нашу думку, варто дещо обережніше ставитися до власних вимог та амбіцій на ринках окремих видів продукції.

По квотовій групі «Молоко, вершки та йогурти» (групи товарів згідно з УКТ ЗЕД 0401.10, 0401.20, 0401.30, 0402.91, 0402.99, 0403.10, 0403.90) Україна може претендувати на приблизно 8000 т на рік чистої ваги з поступовим збільшенням до 10 000 т на рік (табл. 4). При цьому тарифна квота 2500 з поступовим збільшенням до 5000 т на рік чистої ваги – на перероблені кисломолочні продукти (групи товарів згідно з УКТ ЗЕД 0403.10, 0403.90) та по тарифній квоті на перероблені масляні продукти – 250 т на рік чистої ваги (групи товарів згідно з УКТ ЗЕД 0402.20) і масло вершкове та молочні пасти – 1500 т на рік із збільшенням упродовж п'яти років до 3000 т (групи товарів згідно з УКТ ЗЕД 0405.10, 0404.20, 0405.90).

4. Обсяги тарифних квот для імпорту українського молока, молокопродуктів, а також яєць та меду в Європейський Союз

Товарна лінія, на яку пропонується квота ЄС	Попередній компроміс
Молоко, вершки та йогурти	8000 т з подальшим збільшенням протягом наступних п'яти років до рівня 10 000 т
Сухе знежирене молоко	1500 т з подальшим збільшенням протягом наступних п'яти років до рівня 5000 т
Вершкове масло та молочні пасти	1500 т з подальшим збільшенням протягом наступних п'яти років до рівня 3000 т
Яйця та альбумін	1500 т з подальшим збільшенням протягом наступних п'яти років до рівня 2000 т, 300 т яйця в шкаралупі
Мед	5000 т з подальшим збільшенням протягом наступних п'яти років до рівня 6000 т

Джерело: Угода про асоціацію між Європейським Союзом та його державами-членами, з однієї сторони, та Україною, з іншої сторони [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://comeuroint.rada.gov.ua/komevoint/doccatalog/document?id=56219>.

Щодо запровадження щорічних експортних квот і графіків скасування експортних мит на насіння деяких видів олійних культур при створенні зони вільної торгівлі між Україною та ЄС (ст. 7 «Експортні мита» розділу «Торгівля товарами, Національний режим і доступ на ринки для товарів»), тут можна погоджуватись:

- із запровадженням щорічних експортних квот на поставку з України до ЄС насіння льону (код УКТ ЗЕД 1204) в обсязі 8 тис. т та насіння ріжю (код УКТ ЗЕД 1207999700) в обсязі 250 т;
- із зниженням експортного мита на дані товари впродовж 10 років з 10% до 0% в кінцевому періоді (по 1% щорічно) (табл. 5).

5. Обсяги тарифних квот для імпорту в Європейський Союз інших видів української агропродовольчої продукції, переробленої або консервованої

Товарна лінія, на яку пропонується квота з боку ЄС	Попередній компроміс
Часник	500 т
Гриби	500 т + 500 т свіжі
Яблучний і виноградний сік	10 000 т з подальшим збільшенням протягом наступних п'яти років до рівня 20 000 т
Томати оброблені	10 тис. т на рік
Виноградний сік	10 тис. т на рік чистої ваги

Джерело: Угода про асоціацію між Європейським Союзом та його державами-членами, з однієї сторони, та Україною, з іншої сторони [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://comeuroint.rada.gov.ua/komevoint/doccatalog/document?id=56219>.

Також варто, на нашу думку, об'єднати товарні позиції крохмале-патокової продук-

ції (товарні лінії: 110812, 1702 30 (10-50-90), 1702 40 (10-40), 1702 60 (10-80-95), 230310

(11), 350510 (10-50-90), 350520 (10-30-50-90) та встановити єдину квоту в обсязі 60 тис. т. Також вважаємо недоцільним винесення глюкозних сиропів згідно з кодами 1702 30 (10-50-90), 1702 40 (10-40), 1702 60 (10-80-95) за межі квоти для крохмале-патокової продукції. Це пов'язано з тим, що виробляються ці крохмалепродукти з інших видів сировини, а не цукру й належать до групи антикристалізаторів та не можуть замінити цукор при виробництві харчової продукції. Глюкозні сиропи мають специфічну сферу застосування і не можуть негативно вплинути на ринок цукру країн ЄС (ємність ринку цукру понад 20 млн т) в межах запропонованої квоти у 60 тис. т.

Однак це може спричинити закріплення нинішніх нерівноправних для України умов торгівлі крохмалепродуктами з країнами ЄС і позбавить перспективи розвитку галузі, обсяги виробництва якої становлять близько 300 тис. т на рік, що у вартісному вираженні дорівнює близько 400 млн дол. США. Крім того, слід враховувати збитки супутніх галузей. І це при тому, що виробники з країн ЄС на сьогодні вже потужно представлені на українському ринку крохмале-патоковою продукцією, зі свого боку погоджуючись надати безмитну квоту в обсязі лише 5 тис. т, тобто у 6 разів менше наявних обсягів поставок із ЄС в Україну. За експертними оцінками компанії „Frost & Sullivan” (Великобританія) та «Giract» (Швейцарія), у 2010 році обсяг виробництва крохмалепродуктів у країнах ЄС перевищив 14 млн т (передбачається, що до 2013 року він буде на рівні 16,5 млн т), для виробництва яких перероблено понад 24 млн т первинної сировини (пшениці, кукурудзи та картоплі), тому для України бажаним є встановлення квоти в розмірі принаймні 60 тис. т. Таким чином, частка прогнозованого експорту в межах квоти (60 000 т) становитиме лише 0,43% та 0,36% ринку крохмалепродуктів країн ЄС, що негативно вплине на ринок країн ЄС.

Окреме місце в Угоді відведено лібералізації торгівлі рибною продукцією. З огляду на незначні обсяги торгівлі або взагалі її відсутність за певними групами товарів, після консультацій з вітчизняними виробниками погоджується негайне встановлення ну-

льового мита на окремі визначені групи товарів.

Щодо товарної позиції 0305.30.30.00 (лосось тихоокеанський (*Oncorhynchus nerka*, *Oncorhynchus gorbusha*, *Oncorhynchus keta*, *Oncorhynchus tshawytscha*, *Oncorhynchus kisutch*, *Oncorhynchus masou* та *Oncorhynchus rhodurus*), лосось атлантичний (*Salmo salar*) і лосось дунайський (*Hucho hucho*), лосось солоний або у розсолі, то пропонується встановити пороговий рівень імпорту, досягнення якого даватиме право Україні застосувати відновлення ставки MFN на рівні 200 т (станом на 2010 рік імпорт за цією товарною позицією становив 173, 3 т).

Щодо решти товарних позицій, з яких питання не було врегульовано, то вважаємо, що ставки ввізного мита мають залишатись на діючому рівні.

На наше переконання, поступки по окремих товарних позиціях з огляду на потужне субсидіювання з Фонду рибного господарства рибопереробної промисловості ЄС, зокрема фінансування заходів із запровадження НАССР за рахунок бюджету, здатні створити загрозу для вітчизняного ринку, оскільки Уряд України не може погодитись як з огляду на фінансові можливості, так і з урахуванням стану та напрямку переговорів у рамках раунду Доха на зменшення субсидіювання у рибному господарстві.

З-поміж названих агропродовольчих товарів існує ряд таких, на які, на нашу думку, можна збільшити квоту, оскільки це сприятиме розвитку вітчизняного виробництва і більшою мірою відповідатиме потенційним можливостям нашої країни на європейському та світовому ринках. До таких товарів відносимо яйця та альбумін (до рівня 20 тис. т на рік), мед (до рівня 10 тис. т на рік), м'яку пшеницю, борошно та гранули (до рівня 1,5 млн т на рік), крупи ячменя та борошна, оброблених зернових злаків (до рівня щонайменше 15 тис. т на рік) та висівки, обрубки та залишки (до рівня 50 тис. т на рік).

Зауважимо, що за умовами Угоди про ЗВТ з ЄС сторони не повинні зберігати або запроваджувати будь-яких мит або зборів, що мають еквівалентну дію, які накладаються на товари або запроваджуються у зв'язку з вивезенням товарів в Україну. Однак, упродовж

15 років після набуття чинності Угоди Україна матиме право застосовувати захисні заходи у вигляді додаткового збору до вивізного (експортного) мита щодо окремих товарів, якщо впродовж будь-якого однорічного періоду після набуття чинності сумарний обсяг експорту з України до ЄС по кожному визначеному коду УКТ ЗЕД досягне встановленого обмежувального обсягу.

Додатковий збір Україна може застосовувати до решти періоду. Вона застосовуватиме захисні заходи на засадах прозорості. З цією метою невідкладно (без затримки) повідомляє ЄС у письмовій формі про намір застосувати такий захід і надає всю належну інформацію включаючи обсяги (у тоннах) вітчизняного виробництва або збору продукту, а також обсяги експорту загальні та до ЄС. Україна має звернутися до ЄС за консультацією стосовно застосування заходів для обговорення наданої інформації. Будь-які заходи не застосовуються впродовж 30 днів з моменту запрошення на консультації.

Україна також має надати гарантії того, що статистична інформація, використовувана як підстава для запровадження захисних заходів, є достовірною, адекватною та публічно доступною на періодичній основі. Вона має без затримки надавати щоквартальну статистичну інформацію щодо загальних обсягів (у тоннах) експорту, в тому числі до ЄС. Імплементация та реалізація даних положень може бути предметом обговорення та перегляду на засіданні Комітету з торгівлі товарами ЄС. Будь-які поставки товарів, що є предметом захисних заходів, які знаходи-

лись у дорозі відповідно до договору, укладеного до моменту запровадження додаткового збору не мають бути предметом для стягнення додаткового збору.

З існуючої практики формування двосторонніх відносин випливає, що жодна із сторін не повинна зберігати або запроваджувати будь-яких мит або зборів, які мають еквівалентну дію, що накладаються на товари або запроваджуються у зв'язку з вивезенням товарів в іншій країні. Тому для товарів, щодо яких в Україні встановлено експортне мито та які експортуються до країн-членів ЄС, вона запровадить такі спеціальні умови торгівлі, як щорічні експортні квоти. Зазвичай їхні обсяги встановлюються додатковими угодами або додатками до вже існуючих. Крім того, для обсягів, визначених експортною квотою, Україна щорічно впродовж 10 років знижуватиме ставки експортних мит відповідно до графіків. У торгівлі товарами з ЄС, щодо яких Україна скасовує експортні мита, можуть застосовуватися спеціальні заходи. Також щодо товарів, які експортуватимуться поза межами встановлених тарифних квот, діятимуть експортні мита за ставками, чинними для третіх країн. І, нарешті, обсяги експортних квот не є абсолютно сталими величинами і можуть переглядатися.

З-поміж агропродовольчих товарів, до яких можна застосувати це правило, найбільш цікавим для нашого дослідження є насіння соняшнику. Прогнозовані графіки застосування захисних заходів і максимальні розміри додаткового збору, які Україна може собі дозволити, наведено в таблиці 6.

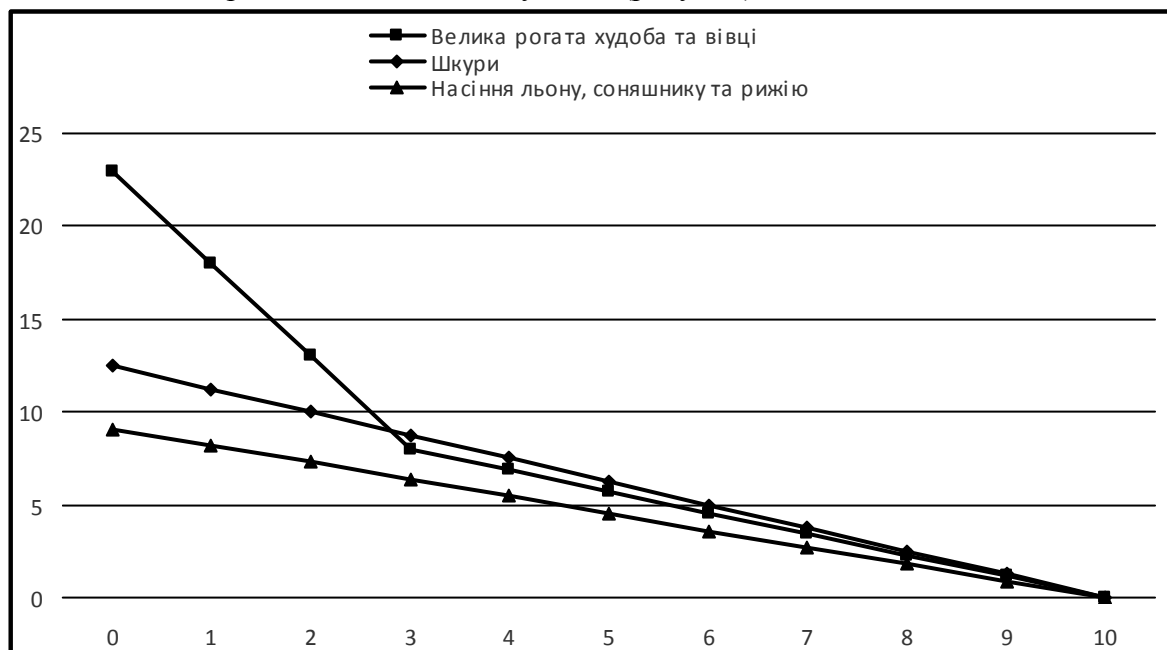
6. Застосування захисних заходів щодо насіння соняшнику (ціле або подрібнене, що класифікується за кодом згідно з УКТ ЗЕД: 12 06 00)

Рік (СОТ)	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025	2026	2027	2028
Зобов'язання України в рамках СОТ	11,0	10,0	10,0	10,0	10,0	10,0	10,0	10,0	10,0	10,0	10,0	10,0	10,0	10,0	10,0	10,0
Рік (УВТ)	0	+1	+2	+3	+4	+5	+6	+7	+8	+9	+10	+11	+12	+13	+14	+15
Рівень експортного мита для ЄС	9,1	8,2	7,3	6,4	5,5	4,5	3,6	2,7	1,8	0,9	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Обмежувальний обсяг (тис. т)	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Максимальний розмір додаткового збору	0,9	1,8	2,7	3,6	4,5	5,5	6,4	7,3	8,2	9,1	10,0	8,0	6,0	4,0	2,0	0,0

Джерело: Угода про асоціацію між Європейським Союзом та його державами-членами, з однієї сторони, та Україною, з іншої сторони [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://comeuroint.rada.gov.ua/komevoint/doccatalog/document?id=56219>.

Наведені розрахунки дійсні за умови, якщо набуття чинності Угоди про вільну торгівлю відбудеться між 01.01.2013 та 15.05.2014 р. Якщо Угода не набуде чинності у визначений термін, таблиця має бути

перерахована з метою збереження відносної переваги (у тій самій пропорції) порівняно зі зв'язаною у рамках СОТ ставкою експортного мита, визначеною для кожного періоду (рисунок).

Динаміка скасування експортного мита Україною на окремі види продукції, % від митної вартості

Джерело: Угода про асоціацію між Європейським Союзом та його державами- членами, з однієї сторони, та Україною, з іншої сторони [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://comeuroint.rada.gov.ua/komevoint/doccatalog/document?id=56219>.

В цілому скасування імпортного мита з моменту набуття чинності Угоди матиме характер поступового скорочення до абсолютного скасування. Це також дасть можливість учасникам ринку здійснити відповідні зміни, адаптуватись, відповідно споживачі можуть розраховувати на підвищення якості та здешевлення продовольчих продуктів.

Європейський Союз та Україна повинні вжити всіх заходів, щоб при торгівлі продукцією, щодо якої підтверджується походження та при транспортуванні якої використовуються вільні зони, розташовані на їхніх територіях, її не було замінено іншою продукцією та вона не зазнавала інших операцій, крім тих, що необхідні для запобігання її псуванню.

У цілому наведені оцінки можливих наслідків формування ЗВТ з ЄС для сільського господарства обґрунтовують необхідність жорсткого відстоювання позицій українською стороною щодо мінімального відкриття вітчизняного ринку свинини та м'яса птиці з огляду на міркування продовольчої безпеки

та сприятливих тенденцій щодо зростання попиту на світових ринках продовольства для розвитку власного виробництва. З іншого боку, відстоювання запропонованих українською стороною обсягів квот на експорт в ЄС пшениці, кукурудзи, ячменю та м'яса птиці сприятиме розвитку виробництва та підвищенню обсягів експорту.

Висновки. Обсяги тарифних квот і мита, які можуть бути надані Україні в рамках Угоди про ЗВТ з ЄС, з одного боку, орієнтують сільськогосподарських виробників на пільговий доступ до європейського продовольчого ринку. З іншого боку, зобов'язують українських суб'єктів підприємства в аграрному секторі, що отримають можливість експортувати свою продукцію, досягти рівня її якості та безпечності відповідно до європейських регламентів. Отже, чим більше виробників отримає можливість реалізувати вироблену продукцію в межах тарифних квот, тим більша частка вітчизняної продукції буде відповідати європейським і світовим вимогам.

Список використаних джерел

1. Можливості та застереження щодо наслідків уведення в дію положень Угоди про асоціацію між ЄС та Україною: наук. доп. / за ред. акад. НАН України В.М. Гейця, чл.-кор. НАН України Т.О. Осташко, д-ра екон. наук В.О. Точиліна; НАН України, ДУ "Ін-т екон. та прогнозів." – К., 2013. – 98 с.
2. *Кістерський Леонід*. Шляхи та інструменти євроінтеграції / Леонід Кістерський, Олексій Плотніков // *Голос України*. – 2012. – 23 берез. – С. 5.
3. *Одосій О.В.* Розвиток агропродовольчого ринку в умовах формування зони вільної торгівлі між Україною та Європейським Союзом / О.В. Одосій // *Економіка АПК*. – 2013. – № 8. – С. 121-128.
4. Оцінка наслідків угоди про вільну торгівлю між ЄС та Україною в рамках проекту "Підтримка проведення громадських консультацій щодо запровадження зони вільної торгівлі між Україною та Європейським Союзом" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://wto.in.ua/files/content/articles/fta_eu_impact.pdf
5. *Європейський Союз: факти и коментарии*. – 2012. – Вып. 70 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.edcaes.ru>.
6. *Филипенко А.С.* Экономическая глобализация: источники и результаты / А.С. Филипенко. – Москва: «Экономика», 2010. – С. 512.
7. *Сібекина А.Ю.* Аналіз евентуальних можливостей від членства України в ЗВТ з СНД та ЗВТ+ з ЄС / А.Ю. Сібекина // *Актуальні проблеми міжнародних відносин: Зб. наук. праць*. – 2013. – Вып. 113. Ч. II (у двох частинах). – С.273-282.
8. *World Trade Report 2013. Factors shaping the future of world trade* [Electronic source]. – http://www.wto.org/english/res_e/publications_e/wtr13_e.htm.
9. Угода про асоціацію між Європейським Союзом та його державами-членами, з однієї сторони, та Україною, з іншої сторони [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://comeuroint.rada.gov.ua/komevoint/doccatalog/document?id=56219>.
10. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським союзом і його державами-членами, з іншої сторони, 30.08.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?art_id=246581344&cat_id=223223535.
11. Burakovsky I., Movchan V., O'Keefe T.A. Ulgen S., Shnyrkov O. The impact of an FTA between Ukraine and the EU / I. Burakovsky, V Movchan, T.A. O'Keefe, S Ulgen, O. Shnyrkov // *Oxford Economics*, 2012. – 138pp.
12. Fugazza, Marco; Nicita Alessandro. On the Importance of Market Access for Trade. - New York and Geneva: UNCTAD, 2011.-35 p.
13. Evenett, Simon. Protectionism's Quiet Return: GTA Pre-G8 Summit Report. - London: CEPR, 2013.- 107 p.

Стаття надійшла до редакції 23.10.2013 р.

* * *

УДК 631.16:351.72.078.5(470)

*Т.В. КАЛАШНІКОВА, кандидат економічних наук, докторант
Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва*

Особливості сучасної моделі державної підтримки сільського господарства в Росії

Постановка проблеми. Завдання стійкого розвитку аграрної галузі України включає вирішення цілої низки питань, серед яких нарощування обсягів виробництва якісної сільськогосподарської продукції на інноваційній основі; забезпечення екологічної безпеки; відновлення сільської соціальної інфраструктури. На розв'язання цих завдань держава спрямовує значні фінансові ресурси за програмами підтримки, перелік яких і цільове використання постійно змінюються. Напрацювання обґрунтованих рекомендацій з удосконалення вітчизняного механізму державної підтримки сільського господарства, на наш погляд, потребує детального вивчення міжнародного досвіду, особливо у країнах колишньої співдружності, з якими Україна має схожі умови господарювання, рівень економічного розвитку галузі, обсяги підтримки. Передусім варто вивчити досвід Російської Федерації, особливо з огляду на те, що Україна й Росія є членами СОТ і віднесені до найперспективніших країн світу щодо нарощування обсягів продовольства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання державної підтримки сільського господарства в Росії досліджуються такими науковцями як І.Буздалов, Г.Беспяхотний, Т.Ельдієва [1], В.Милосердов, Б.Пошкус, Є.Серова [2,3], С.Строков [4], В.Узун [5], І.Ушачов [6] та ін. Особлива увага останнім часом приділяється удосконаленню державної підтримки аграрної галузі з урахуванням глобалізаційних чинників, вступу країни до СОТ [7].

Мета статті – проаналізувати особливості сучасної російської моделі державної підтримки сільського господарства, визначити основні шляхи її трансформації у зв'язку з приєднанням країни до СОТ.

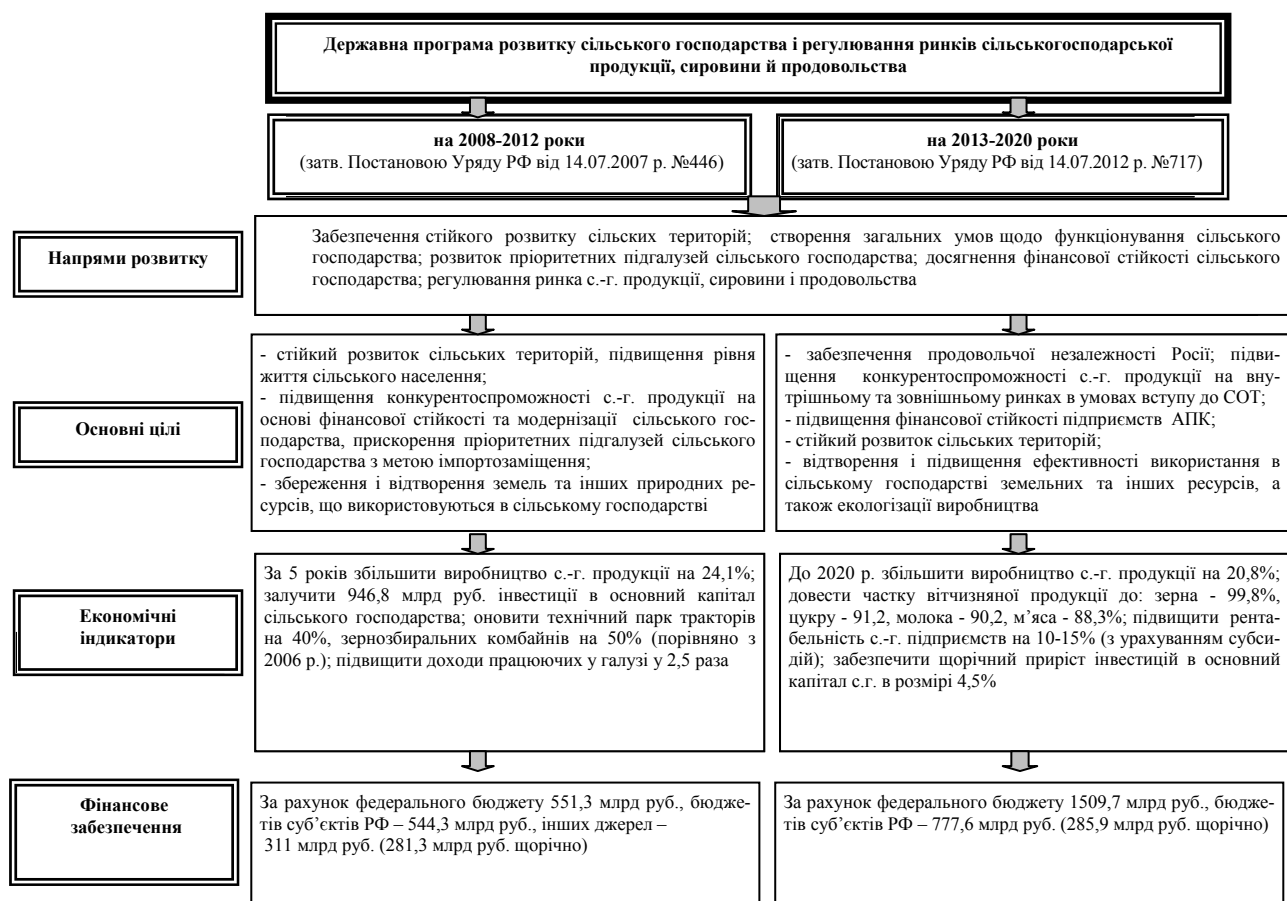
Виклад основних результатів дослідження. За висновками російських учених, останніми роками в Росії сформовано принципово нову державну політику підтримки сільського господарства, яка дає позитивні результати [8]. Напрацьовані науковцями рекомендації покладені в основу “Державної програми розвитку сільського господарства і регулювання ринків сільськогосподарської продукції, сировини та продовольства”, що передбачає поетапну реалізацію (перший етап охоплює 2008-2012 рр., другий – 2013-2020 рр.) і досягнення відповідних індикаторів зростання аграрної галузі. При спільних напрямках реалізації Державної програми на другому її етапі спостерігається коригування й більш чітке структурування означених цілей (рис. 1).

На досягнення встановлених показників зростання агропромислового виробництва в Росії спрямовано цілий ряд інструментів підтримки: інтервенції на ринку сільгосппродукції, митно-тарифне та нетарифне регулювання, податкові пільги тощо. Основним же напрямом підтримки галузі є бюджетна: субсидії з федерального бюджету на підтримку рослинництва - субсидування частини витрат на придбання елітного насіння (до 30% вартості на 1 т насіння за видами культур при дотриманні регіональних систем землеробства), субсидування розвитку садівництва (до 30% витрат на 1 га площі закладення садів і виноградників); на роз-

виток продукції рослинництва в захищеному ґрунті, субсидії на розвиток меліорації (до 50% витрат на будівництво, реконструкцію, технічне переозброєння меліоративних систем); відшкодування частини витрат по страхуванню врожаю сільськогосподарських культур (до 50% нарахованої страхової премії); на підтримку тваринництва – субсидії на формування племінної бази, субсидії на 1 л молока першого та вищого гатунку; на підтримку малих форм господарювання; субсидування процентних ставок по кредитах тощо.

При збереженні основного переліку інструментів підтримки їхня спрямованість на різних етапах реалізації програми суттєво різниться. У 2008-2012 роках вагомим ва-

желем державного впливу було саме субсидування частини відсотків за короткостроковими й інвестиційними кредитами. Його частка в загальному обсязі бюджетного фінансування збільшилася за цей період з 41 до 46%. Субсидуванню підлягала частина процентної ставки по короткостроковим та інвестиційним кредитах на розвиток рослинництва і тваринництва; по кредитах фермерським господарствам; інвестиційних кредитах на розвиток виробництва електроенергії, що виробляється з використанням поновлюваних джерел енергії та на придбання сільськогосподарської техніки (умови субсидування щодо останніх наведено в таблиці).

Рис. 1. Складові Державної програми розвитку сільського господарства в Росії та етапи її реалізації

Джерело: Розроблено автором на підставі: www.rshb.ru/gosprograms/now/agro.php; www.mcx.ru/documents/file_document/show/19504.htm.

Враховуючи, що за п'ятиріччя вартість кредитів корпоративним клієнтам зменшилась із 18 до 13%, а облікова ставка ЦБ РФ знизилася з 10 до 8,25% [9], при оформленні субсидованого кредиту сільгосптоваровиро-

бник фактично сплачував банку 5-8% річних. Такі заходи підтримки сприяли припливу приватних інвестицій у виробництво: на 1 руб. підтримки за інвестиційними кредитами залучено близько 5 руб. приватних

інвестицій; за підсумками 2012 року сукупний інвестиційний портфель становив понад 1,9 трлн руб. Як результат, за 2008-2012 роки темпи виробництва сільгосппродукції становили 116,8%. Виробництво зерна зросло на 12,5%, цукрових буряків – на 36,9, соняшнику та сої – удвічі, продукції птахівництва – на 83%, свинарства – на 28%. Виконано плановий показник вітчизняного виробництва у формуванні ресурсів м'яса і м'ясопродуктів, що становив 65,8% [10].

Зазначимо, що у серпні 2012 року Росія стала 156-м членом СОТ. Граничний рівень сукупного виміру підтримки сільського господарства країни становить 9 млрд дол. із поступовим зниженням до 4,4 млрд дол. у 2018 році [11]. Тому Державна програма, прийнята у 2012 році [12], хоча й є продовженням попередньої, відображає сучасні реалії та тенденції кон'юнктури світового продовольчого ринку, враховує умови вступу країни до СОТ і містить ряд принципових змін (рис. 2). Як бачимо, в структурі підтримки спостерігається суттєве нарощування частки коштів на розвиток рослинництва й тваринництва. Так, із метою поширення заходів “зеленого кошика” в ній уперше передбачено незв'язану підтримку доходів сільськогосподарських товаровиробників у рослинництві через надання субси-

дій із Федерального бюджету та бюджетів суб'єктів РФ (на умовах співфінансування) за ставкою, розрахованою з використанням індексу (затвердженого Міністерством сільського господарства), що враховує стан ґрунтів, біокліматичний потенціал території, розмір підприємства, рівень оснащення сільгосптехнікою, дохідність за певний період, чисельність працівників й інші показники. Контроль за якістю обробітку ґрунту здійснюватиметься Федеральною службою з ветеринарного і фітосанітарного нагляду та центрами агрохімічної служби в суб'єктах РФ на підставі результатів моніторингу стану родючості ґрунтів. Розмір цих субсидій є обернено пропорційним показнику родючості ґрунтів. В основу розрахунку субсидій покладено рівень інтенсивності використання посівних площ, який визначається обсягом виробництва продукції рослинництва. Для цього затверджено коефіцієнти переведення всіх видів сільгоспкультур у зернові одиниці для перерахунку в зерновій еквівалент. Обов'язковою умовою одержання даної субсидії сільгосппідприємствами є страхування врожаю сільськогосподарських культур, багаторічних насаджень. Зазначені зміни зумовлені зобов'язаннями країни перед СОТ, бо даний захід підтримки не викривлює умови торгівлі.

Умови субсидування інвестиційних кредитів на придбання с.-г. техніки в Російській Федерації у 2012 році

Умови кредитування	Кредити Ощадбанку Росії на придбання с.-г. техніки російського виробництва	Кредити Ощадбанку Росії на придбання с.-г. техніки білоруського виробництва “Гомсільмаш”	Кредити ВАТ Россільгосбанк під заставу придбаної с.-г. техніки (обладнання)
Термін кредитування	Від 3 до 10 років	До 5 років	До 10 років по самохідній с.-г. техніці; до 8 років – по причепній та начіпній техніці
Валюта кредиту	Російські рублі	Російські рублі	Російські рублі
Авансовий платіж	10-20% від вартості техніки	15% від вартості техніки	10% від вартості техніки
Погашення позики	Щомісячними чи щоквартальними платежами	Щомісячними чи щоквартальними платежами рівними частками	Щомісячними чи щоквартальними платежами з можливістю встановлення індивідуального графіка погашення основного боргу залежно від дохідності підприємства
Забезпечення повернення позики	Застава придбаної техніки (з обов'язковим страхуванням). Вимагається додаткова застава майна позичальника	Застава придбаної техніки (з обов'язковим страхуванням). Вимагається додаткова застава майна позичальника	Застава придбаної техніки (з обов'язковим страхуванням)

Розмір компенсації кредитної ставки	2/3 ставки рефінансування Центробанку Росії з Федерального бюджету РФ (не більше фактичних витрат на сплату відсотка по кредиту); 1/3 ставки рефінансування може субсидуватися за регіональними програмами здешевлення техніки	У розмірі ставки рефінансування Центробанку Росії з бюджету Республіки Білорусь	2/3 ставки рефінансування Центробанку Росії з Федерального бюджету РФ (не більше фактичних витрат на сплату відсотка по кредиту); 1/3 ставки рефінансування може субсидуватися за регіональними програмами здешевлення техніки
Особливі умови	За наявності рахунку в Ошадбанку Росії й позитивній кредитній історії - пільгові умови кредитування (відсутність додаткової застави і аванс 10% від вартості техніки). З бюджету регіону можуть виділятися кошти на здешевлення техніки, що кредитується	Можливість дострокового погашення позики. Відсоткова ставка за користування позикою змінюється залежно від ставки рефінансування Центробанку Росії	Можливість відстрочення погашення основного боргу до 1 року. З бюджету регіону можуть виділятися кошти на здешевлення техніки, що кредитується

Джерело: Розроблено автором на підставі: <http://www.agrosnabvologda.ruspesok/gomselmash/finance.htm>.

Рис. 2. Структура бюджетних видатків за Державною програмою розвитку сільського господарства в Російській Федерації за етапами реалізації, %

Джерело: Розроблено автором.

Преференції виробникам продукції тваринництва включають субсидії на 1 л молока. Встановлено диференційований підхід до субсидування молока вищого та першого гатунку у співвідношенні 3:1 (за усередненими даними субсидія на 1 л молока вищого гатунку становитиме 1,2 руб., першого гатунку – 40 коп.). Субсидуванню підлягає лише молоко певної якості (вміст жиру не нижче 3,4%, білка – 3%, з 2018 року – відповідно 3,8% та 3,2%). Починаючи з 2016 року до умов одержання даної субсидії додається виконання вимог щодо виходу телят – від 76 гол. на 100 корів, що спрямовано на стимулювання відтворення молочного стада.

Поряд із підтримкою галузей рослинництва й тваринництва значно поширюються заходи та збільшуються обсяги підтримки малих форм господарювання, зокрема, створюваних фермерських господарств і сімейних ферм. Передбачено виділення грантів на утримання та розвиток виробничої бази фермерських господарств (одноразово до 90% витрат фермера на придбання матеріальних ресурсів на розвиток господарства); одноразова допомога на побутові цілі; субсидії на розвиток сімейних ферм на базі селянських (фермерських) господарств (до 60% витрат на будівництво або модернізацію сімейної тваринницької ферми); компенсація витрат на проведення кадастрових робіт при оформленні земельних ділянок у власність (50% за рахунок федерального бюджету, 50% – бюджетів муніципальних утворень) у середньому 1 тис. руб. на 1 га.

Водночас субсидування відсотків по кредитах, що згідно з класифікацією СОТ є складовою “жовтого кошика”, в бюджетних видатках передбачено скоротити з 37% у 2013 році до 23% у 2020-му та прийнято ряд нововведень щодо субсидування інвестиційних кредитів. Так, із 2013 року розширено коло одержувачів субсидій за рахунок переробників сільгосппродукції; подовжено терміни надання позик (до 15 років) і підвищено розмір субсидування (100% ставки рефінансування з коштів федерального бюджету та в межах 3 в.п. понад цієї ставки з регіональних бюджетів) підприємствам, що

займаються м’ясним скотарством. Для виробників молока субсидії становитимуть 80% ставки рефінансування з федерального бюджету й не менше 20% ставки – з регіонального. Зазначені заходи підтримки створюють умови для нарощування обсягів та якості продукції тваринництва, посилення матеріально-технічної бази сільськогосподарських і переробних підприємств, підвищення рівня зайнятості в сільській місцевості й, водночас, є більш адаптованими до вимог, що пред’являються СОТ.

Для реалізації стратегічних напрямів розвитку сільського господарства в Росії не лише прийнято Державну програму, а також здійснюється відповідне її фінансування. Так, за перші п’ять років реалізації Державної програми фінансування заходів підтримки за всіма напрямками виконано на 118,5% [13]. При цьому значна увага приділяється питанням оцінки ефективності використання бюджетних коштів на підтримку сільського господарства, що дає змогу здійснювати контроль за раціональним використанням коштів; визначати пріоритетні напрями підтримки; перевіряти виконання одержувачами підтримки взятих зобов’язань перед державою.

Висновки. Аналіз досвіду функціонування системи державної підтримки сільського господарства Російської Федерації уможливує виокремити її сутнісні ознаки: перевага прямих методів підтримки шляхом першочергового субсидування сільськогосподарських товаровиробників; комплексний підхід до підтримки галузі, що включає порядок із виробництвом переробку сільськогосподарської продукції, її реалізацію, логістику та регулювання ринку. З огляду на перелік і підходи до визначення заходів державної підтримки (досвід субсидування інвестиційних позик, субсидування галузей рослинництва й тваринництва, підтримка малих форм господарювання тощо), зроблено значні кроки як у напрямі виконання зобов’язань перед СОТ, так і для створення передумов сталого розвитку сільського господарства країни.

Список використаних джерел

1. Эльдиева Т. Либерализация мировой торговли продовольствием: последствия для аграрной экономики регионов России/ Т.Эльдиева// Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 2012. – № 5. – С.27-32.
2. Серова Е. Соглашение по сельскому хозяйству Уругвайского раунда ГАТТ и влияние вступления России в ВТО на агропромышленный сектор /Е.Серова, Н.Карлова: <http://siteresources.worldbank.org/INTRANET/TRADE/Resources/WBI-Traning/ch21.pdf>.
3. Evolution of the Farm Structure in Russia's Agriculture: Background and Perspectives / Eu.Serova. In the book: EU enlargement. Proceedings of the conference devoted to 100 years anniversary of VUZE. Prague, 2002.
4. Stokov S. Producer Subsidy Equivalents and Evaluation of Support to Russian Agricultural Producers / Sergei Stokov and William H. Meyers// Working Paper 96-WP 168 November 1996, Center for Agricultural and Rural Development Iowa State.
5. Узун В. Особенности господдержки сельского хозяйства в России/ В.Узун//Экономика сельского хозяйства России. – 2012. – № 7. – С.57-64.
6. Ушачев И. Экономический механизм реализации Государственной программы развития сельского хозяйства и регулирования рынков сельскохозяйственной продукции, сырья и продовольствия на 2013-2020 гг./ И.Ушачев//АПК: экономика, управление. – 2012.– № 11. – С.3-7.
7. Agricultural Policy Monitoring and Evaluation 2011: OECD Countries and Emerging Economies – <http://www.oecd.org/tad/agriculturalpolicies/agriculturalpolicymonitoringandevaluation2011oecdcountriesandemergingeconomies.htm>.
8. Система поддержки сельского хозяйства за рубежом // Экономика сельского хозяйства России. – 2012. – № 12. – С.36-49.
9. <http://www.fxteam.ru/forex/cb-rates>.
10. Подведены итоги реализации Госпрограммы развития сельского хозяйства на 2008-2012 годы // <http://www.farmit.ru/news/ekonomika/2013/04/04>.
11. WTO: 2012 PRESS RELEASES PRESS/668 23 July 2012: Lamy hails Russia's WTO accession ratification- http://wto.org/english/news_e/pres12_e/pr668_e.htm
12. Государственная программа развития сельского хозяйства и регулирования рынков сельскохозяйственной продукции, сырья и продовольствия на 2013-2020 годы // Экономика сельского хозяйства России. – 2012.– № 9. – С.4-20.
13. О мерах государственной поддержки в сфере сельского хозяйства и порядке ее предоставления // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kgau.ru/img/news/to23.doc>

Стаття надійшла до редакції 14.06.2013 р.

* * *

Новини АПК

Держава створила сприятливі умови для виробництва та придбання сільгосптехніки

З моменту створення випробувальної станції на базі Українського науково-дослідного інституту прогнозування та випробування техніки і технологій для сільськогосподарського виробництва ім. Л. Погорілого, між Мінагрополітики України та Інститутом постійно відбувається активна робота з моніторингу техніко-технологічних рішень в АПК та проведення державних випробувань вітчизняної й іноземної сільськогосподарської техніки і обладнання. Результатом цієї співпраці є постачання сільськогосподарським товаровиробникам сучасних комплексів машин для механізації виробничих процесів у рослинництві та тваринництві», – зазначив директор Департаменту інженерно-технічного забезпечення та сільськогосподарського машинобудування Міністерства аграрної політики та продовольства України Олександр Григорович.

Він наголосив, що без державної підтримки і врегулювання на державному та нормативно-правовому рівні системи інженерно-технічного забезпечення АПК неможливо в подальшому здійснити різкий стрибок у переоснащенні матеріально-технічної бази агропромислового комплексу України. На сьогодні створені сприятливі умови для розвитку сільськогосподарського машинобудування.

«З метою стимулювання розвитку вітчизняного сільгоспмашинобудування Податковим та Митним кодексами України підприємства галузі звільнено від оподаткування прибутку до 01.01.2020 року, сплати мита на матеріали та комплектуючі вироби, які не виробляються в Україні і ввозяться машинобудівними підприємствами для виробництва сільськогосподарської техніки, до 01.01.2017 року. Завдяки цьому планується збільшити імпортозаміщення до 60% при нинішній складовій у 20%», – підсумував директор Департаменту.

Прес-служба Мінагрополітики України

О.Б. ШКОЛЕНКО, аспірант*
Науково-дослідний економічний інститут
Міністерства економічного розвитку і торгівлі України

Шляхи раціонального розподілу бюджетних коштів для ефективного розвитку вітчизняних сільгоспвиробників

Постановка проблеми. Для нарощування потенціалу, підвищення ефективності молочної промисловості та якості її продукції потрібно мати стратегію розвитку галузі. Молочна галузь є пріоритетною в економіці сільського господарства. Вона забезпечує населення країни продуктами харчування і в силу свого стратегічного значення як основа продовольчої безпеки потребує постійного регулювання та підтримки з боку держави для закріплення й розвитку позитивних тенденцій, які намітились останніми роками.

Нині однією з головних проблем, що заважає молочній галузі розвиватися, надходженню інвестицій, є податкова нестабільність, відсутність ринку землі, власності, недосконалість законодавчої бази тощо. І ці питання потребують невідкладного вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Державна політика захисту власних товаровиробників фінансовими ресурсами зосередила увагу багатьох учених – як вітчизняних, так і зарубіжних. В основному це праці відомих українських учених: О.Г. Кулько[11], Т.В. Шигаєва[11], А.М. Масляка [5], П.Т. Саблука [9], Ю.Я. Лузана [9], зарубіжних дослідників [12–16]. Їхні дослідження є основним підґрунтям теоретичних і практичних аспектів вивчення даної проблеми. Проте ряд важливих питань, перед

якими постають виробники, залишаються невирішеними.

Мета статті – визначення оптимального співвідношення коштів державної підтримки на стимулювання розвитку вітчизняних сільгоспвиробників, що забезпечить раціональне їх використання.

Виклад основних результатів дослідження. Одним із стратегічних напрямів розвитку молокопродуктового підкомплексу є великотоварне виробництво. Хоча домашні господарства населення й мають значну частку у валовому виробництві молока, але вони не мають перспектив стати основними постачальниками сировини для молокозаводів в умовах жорсткої конкуренції на ринку молока. Щоб одержати продукцію вищого гатунку, необхідна відповідна технологія її виробництва: машинне доїння з маніпуляторами, молокопровід, фільтрування та охолодження молока. Це технічно, технологічно й економічно можливо лише на великих фермах [11].

Так, у 2010 – 2011 роках обсяги споживання молокопродуктів в Україні знизилися до чи не найнижчого рівня за останні півстоліття. Поступово погіршується зовнішньоторговельний баланс у молочній групі внаслідок нарощування обсягів імпорту продукції. Більше того, по ряду товарних позицій Україна опинилася перед загрозою перетворитися з традиційного експортера на нетто-імпортера продукції. Ситуація в Україні контрастує із динамікою розвитку молочної галузі багатьох інших країн, які формують загальносвітовий позитивний тренд

---

* Науковий керівник – А.С. Музиченко, доктор економічних наук, професор.

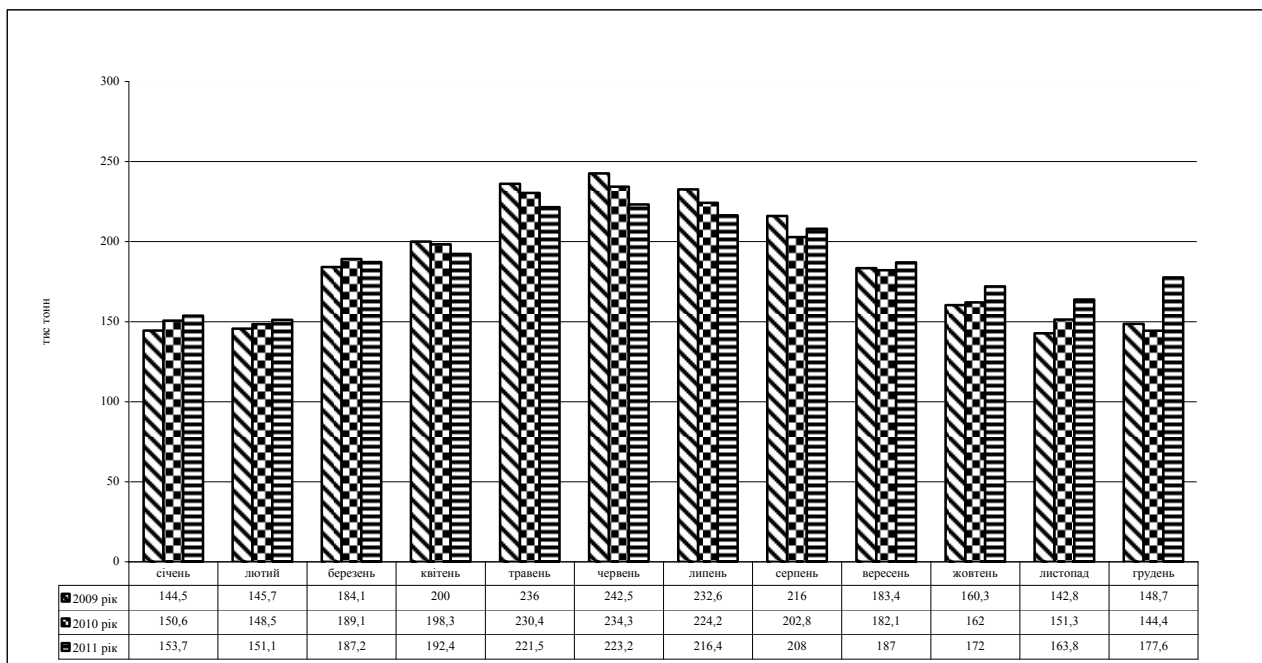
© О.Б. Школенко, 2013

виробництва молока. Загалом, сучасний стан галузі молочного скотарства протягом останнього десятиріччя є кризовим. Упродовж 2001–2010 років частка молока в загальній структурі виробництва валової продукції сільського господарства знизилася з 13,6 до 11,9 % [10], поголів'я корів у всіх категоріях господарств скоротилося в 1,87 раза – з 4918,1 тис. гол. у 2001 році до 2631,2 тис. гол. у 2010-му. Обсяги виробництва молока за той же період зменшилися на 16,3% (до 11248,5 тис. т). Негативні тенденції збереглися й у 2011 році. Порівняно з минулим роком поголів'я корів у всіх категоріях господарств скоротилося на 2,3 %, а обсяги виробництва молока – на 1,8 % [2].

Зниження обсягів виробництва молока та деяких видів молочної продукції в Україні

пояснюється як скороченням поголів'я худоби, так і незначними стимулами для агровиробників. Відсутність ефективних ланцюгів збуту молочної сировини приваблює на цю ланку ринку різного роду посередників, які, зловживаючи своїм монопольним положенням, спекулюють ціновою політикою, закупаючи молоко у селян-фермерів за заниженою ціною й нав'язують свою цінову політику молокопереробним заводам [6].

Упродовж 2011 року відбувалися сезонні коливання виробництва молока. З лютого по липень – зростання, а вже з липня по листопад – спад. Загалом у 2011 році сільськогосподарськими підприємствами було вироблено 2253,9 тис. т молока, що на 0,1 та 1,6% більше, ніж у 2009 і 2010 роках відповідно (рис. 1).

Рис. 1. Динаміка обсягів виробництва молока сільськогосподарськими підприємствами у 2011 році [1]

З даного рисунка видно, що починаючи з вересня 2011-го відчутна тенденція зростання виробництва молока порівняно з попередніми 2009-2010 роками.

За даними української Спілки молочних підприємств, у світі в середньому за рік виробляється 714 млн т молока. Україна із показником 11 млн т входить до десятки виробників молока й молочної продукції. Найбільшими світовими виробниками є Індія — 112,1 млн т; ЄС-27 — 148; США — 87; Китай — 36,7; Росія — 31,8; Бразилія — 29,5;

Нова Зеландія — 15,48; Австралія — 9,02; Білорусь — 6,6 і Казахстан – 5,38 млн т [1].

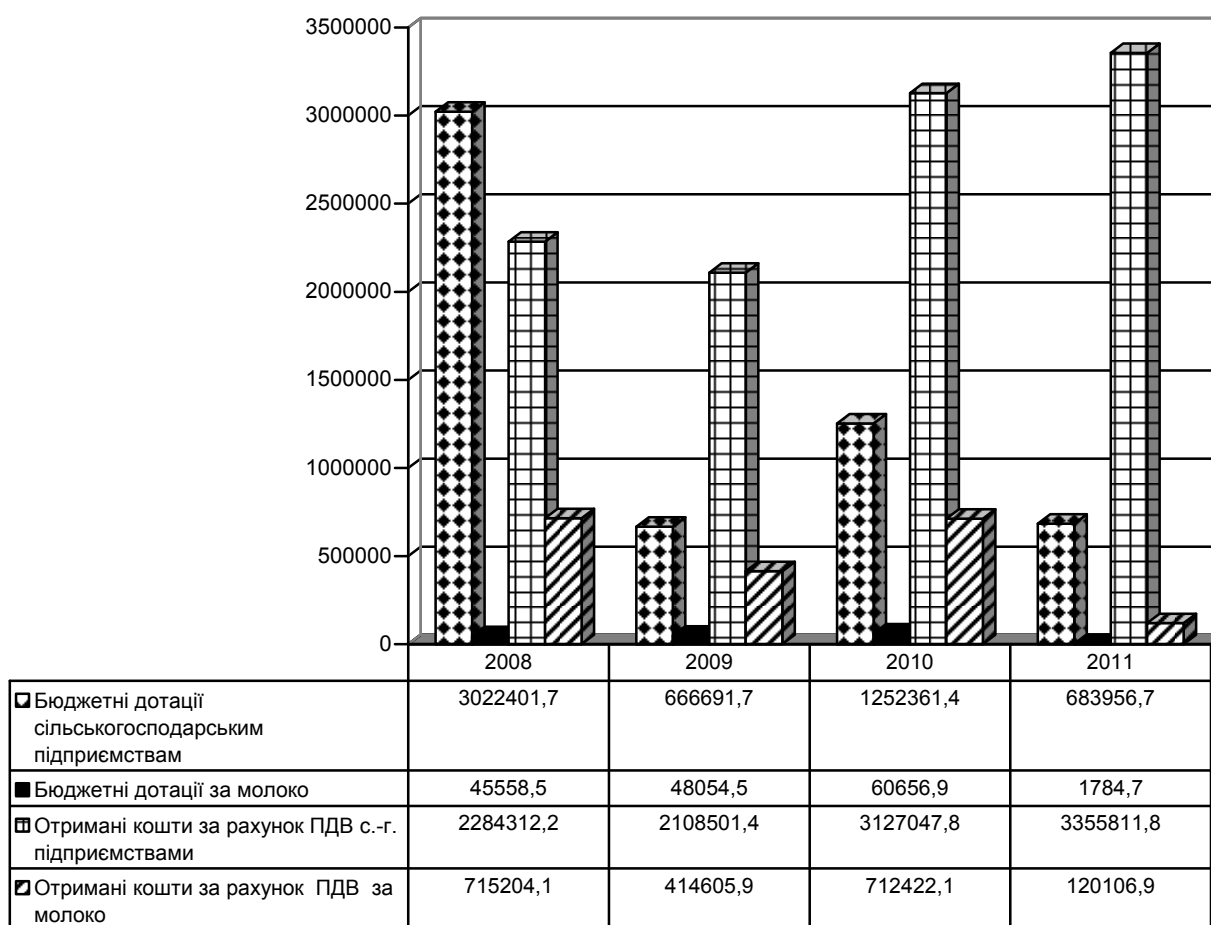
А.М Маслак визначає кілька основних причин негативного впливу на розвиток галузі. По-перше, низька ефективність скотарства. Незважаючи на високі минулорічні закупівельні ціни на молоко, галузь залишається малопривабливою для господарників. По-друге, демографічна ситуація, яка спричиняє швидке скорочення поголів'я тварин у господарствах населення. Цей процес пояснюється як загальним зменшенням сільсько-

го населення, так і важкою щоденною працею з утримання худоби та виробництва молока й м'яса. По-третє, низький рівень оновлення основних засобів виробництва галузі, переходу на нові інноваційні технології [5].

Слід зазначити, що в Україні фінансова підтримка інноваційної діяльності надто низька, внаслідок обмеження бюджетної підтримки та незаінтересованості банків займатися кредитуванням підприємств із виробництва молокопродуктів, що активізують у виробництво інноваційні проекти. Адже останні мають певну ризикованість і відсутність гарантій.

Для поліпшення фінансового забезпечення молочної галузі та аграрного сектору по-

трібно створити модель раціонального використання державних і залучених грошових надходжень. В основу моделі покладені основні фактори, на які держава повинна звернути увагу при розподілі коштів на підтримку виробництва. Це дасть можливість удосконалити існуючий механізм надання коштів та забезпечити стабільність виробників аграрної сфери. Неабияким аспектом для України є переймання зарубіжного досвіду в дотуванні аграрного виробництва. Адже в Україні механізм надання дотацій сільськогосподарським виробникам поступово вдосконалюється, обсяг державної фінансової підтримки сільськогосподарських підприємств збільшується (рис. 2).

Рис. 2. Обсяг державної фінансової підтримки сільськогосподарських підприємств, у тому числі виробників молока, тис. грн*

*Джерело: Складено автором на основі показників Державної служби статистики України: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Останніми роками урядом було прийнято ряд нормативних документів, концепцій та проектів відродження українського молочного скотарства, але особливих змін не сталося. Стан молочної галузі від прийняття

даних законопроектів особливо не змінився, а, навпаки, погіршився, спостерігається тенденція до зменшення виробництва молока.

Податковим кодексом України з 2011 року змінено механізм дотування виробників

молока та м'яса у живій масі за спеціальним режимом оподаткування ПДВ, за яким відповідно до податкових новацій кошти від переробників замість перерахунку виробникам сировини, акумулюватимуться у Спеціальному фонді Державного бюджету України і надаватимуться як державна підтримка тваринництва. Сума, закладена на дані цілі, становить 2,03 млрд грн. Спочатку пропонувалося надавати дотацію на голову корів, але згодом Уряд України дійшов висновку, що дотуватиметься все-таки одиниця продукції, як і було раніше. Постановою КМУ від 2 березня 2011 року №182 було затверджено Порядок надання цієї дотації. Її фіксований рівень на молоко для сільськогосподарських виробників становитиме 350 грн на 1 т, для особистих господарств населення – 300 грн. Однак Постановою КМУ № 523 від 27.04.11 змінено й ці положення. Розмір дотацій вже не оприлюднюється і сама процедура одержання ускладнюється [4, с.15].

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України № 246 від 2 березня 2011 року було змінено порядок нарахування й виплати дотації за молоко, яке здане переробним

підприємствам. Таким чином, держава взяла функцію розподілу та виплати дотації на себе – кошти одержує, але виплати підприємствам не здійснюються. Інформація щодо надходження коштів ПДВ сільськогосподарським товаровиробникам за реалізоване переробним підприємствам молоко наведена в таблиці.

Отже, як видно із даних, упродовж 10 років спостерігається тенденція до зростання нарахування коштів ПДВ, але у 2009 році – незначний спад нарахування, що є реакцією на відміну нульової ставки оподаткування. У 2010 році нарахування коштів ПДВ значно збільшилися і перевищили показник 2008 року. Проте поголів'я корів протягом даного періоду скорочувалося, надходження від проданого молока незначні, ціни підвищилися, на що вплинули, зокрема, світові ринкові ціни на молокопродукти. Отже, можна стверджувати, що надана державна підтримка дає дуже мізерний результат і тому потребує поступового удосконалення щодо підходів нарахування й використання наданих коштів.

Динаміка надходження дотацій (ПДВ) сільськогосподарським товаровиробникам за реалізоване переробним підприємствам молоко[1]*

Рік	Нараховано коштів, тис. грн	Нараховано коштів із розрахунку на 1 т закупленої сировини, грн	Продано молока та молочних продуктів заготівельним організаціям, тис. т	Поголів'я корів на 1 січня 2011 року, тис. гол.	Середній надій на одну корову, кг
2001	388896,2	88,87	4375,9	4958,3	2709
2002	283803,6	72,08	3937,2	4918,1	2873
2003	504429,5	114,31	4412,8	4715,6	2887
2004	744511,8	142,15	5237,5	4283,5	3185
2005	1037810,2	182,42	5689,0	3926,0	3487
2006	974906,8	173,86	5607,4	3635,1	3652
2007	1607038,4	266,54	6029,2	3346,7	3665
2008	1750600,4	324,38	5396,7	3095,6	3793
2009	1016332,2	217,57	4671,2	2856,5	4049
2010	1810407,0	382,17	4737,2	2736,7	4030
Усього	10118709	X	50094,1	X	X

* Джерело: Мінагрополітики України, матеріали Міжнародної конференції «Молочний бізнес 2012», презентація директора департаменту тваринництва А.Геті.

Досвід 2009 року підтверджує, що «діючий метод ПДВ – підтримки в даний час є найбільш важливим для сільськогосподарських товаровиробників, оскільки його ефект можна вважати подвійним. З одного боку, відсутній вплив частини вилучених від реалізації коштів, які спрямовуються на поточні виробничі потреби, з іншого – частина коштів повертається через дотації» [9].

При збільшенні державної підтримки упродовж 2008-2009 років спостерігаємо зростання закупівельних цін та підвищення собівартості. Із розрахунку на 100 кг молока при підвищенні закупівельних цін на молоко в 1,85 раза, відбувається ріст повної собівартості в 1,71, відповідно держпідтримка збільшилася у 2 рази.

Згідно із Законом «Про Державний бюджет України на 2011 рік», у 2011 році розмір дотацій виробникам молока й м'яса при продажу ними своєї продукції переробним підприємствам дорівнює 2,03 млрд грн за рахунок акумулювання податку на додану вартість [3].

Для розв'язання проблеми забезпечення країни потрібною кількістю молока необхідний комплексний підхід (субсидування тільки комплексних проектів, худоба + ферма і результат – молоко).

Отже, нами поставлено задачу визначити оптимальне співвідношення коштів державної підтримки на стимулювання розвитку молочних підприємств у трьох напрямках: дотації за молоко, здане на переробку; капіталовкладення у збільшення поголів'я молочних корів (будівництво додаткових скотомісць, закупівля племінних телиць і закупівля обладнання для тваринництва); закупівля техніки й механізмів для кормовиробництва.

Введемо позначення:

A – загальна сума коштів на підтримку виробників молочної продукції;

q_1 – сума коштів на дотації за молоко;

q_2 – капіталовкладення у збільшення поголів'я молочних корів;

q_3 – кошти на закупівлю техніки і механізмів для кормовиробництва;

k_1, k_2, k_3 – коефіцієнти, які визначають ефективність вкладених відповідних коштів.

Отже, цільова функція, яку треба максимізувати, матиме вигляд:

$$z = k_1 q_1 + k_2 q_2 + k_3 q_3, \quad (1)$$

а рівняння нормування:

$$q_1 + q_2 + q_3 = A. \quad (2)$$

У результаті одержали математичну модель оптимізації коштів державної підтримки на стимулювання розвитку молочних

підприємств у вигляді задачі математичного програмування:

$$z = k_1 q_1 + k_2 q_2 + k_3 q_3 \rightarrow \max.$$

Задача розв'язана за допомогою інтегрованого середовища MathCad.

З урахуванням параметрів моделі задача математичного програмування має вигляд:

$$z(x) = 0,24x_1 + 0,14x_2 + 0,32x_3 \rightarrow \max.$$

Розв'язання задачі за даними економіко-математичної моделі дало такий розподіл коштів державної підтримки на стимулювання розвитку молочних підприємств:

кошти на дотацію за молоко, здане на переробку, – 35 %;

капіталовкладення у збільшення поголів'я молочних корів – 45,3%;

кошти на закупівлю техніки і механізмів для кормовиробництва – 19,7%.

Висновки. У зв'язку з інтеграцією нашої країни в європейську та світову економіку обґрунтовано необхідність вирішення актуальних питань, пов'язаних з якістю вітчизняних молочних продуктів. Досліджуючи тенденції розвитку молочних виробників у сільському господарстві України, спостерігаємо систематичне скорочення поголів'я худоби й помітне зменшення обсягів виробництва молока. Отже, потрібно надати галузі державну й фінансову підтримку, гармонізувати стандарти відповідно до світових вимог, адже фінансова підтримка забезпечить вітчизняним підприємствам оснащення новітніми технологіями, стимулювання експорту молочної продукції й вихід її на нові ринки збуту.

Тому при розподілі державних коштів за запропонованою автором схемою молочні виробники одержать максимальну прибутковість, а в подальшому запропонована модель забезпечить ефективний розвиток функціонування молочного скотарства в Україні.

Список використаних джерел

1. Аналітичний звіт «Молочна промисловість України. Річний огляд, 2011. «Дикун глобал консалт». – Умань. – 72 с.
2. Аналітичний звіт щодо стану молочної галузі України та ефективності державного регулювання [Електронний ресурс] // Український клуб аграрного бізнесу. — К.: УКАБ, 2011. — 104 с. — Режим доступу: <http://www.agribusiness.kiev.ua/img/zstored/files/analytics>.
3. Закон України «Про Державний бюджет України на 2011 рік» від 23.12.2010 № 2857-VI / [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2857-17>.

4. Ключові питання молочного сектору України та попередні рекомендації / Проект „Виконання Україною зобов'язань щодо членства в СОТ і Європейської політики добросусідства у сільському секторі (секторальний підхід)” [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.swar-rural.org.ua>
5. Маслак А.М. Скотарство України : реалії сьогодення / А.М. Маслак // Агробізнес сьогодні . — 2012. — № 3 (226) . — С. 9–12.
6. Нижче нікуди? Огляд ситуацій на ринку молока в Україні // Пропозиція [Електронна версія українського аграрного видання]. — Режим доступу : <http://www.propozitsiya.com/?page=149&itemid=1918&number=59>.
7. Податковий кодекс України 2011р, ухвалений Верховною Радою України і підписаний Президентом України 02.12.2010 року за № 2755-VI // «Голос України», 2010, 4 груд. №229-230 (4979-4980) — 56 с.
8. Постанова Кабінету Міністрів України № 246 від 2 березня 2011 року «Про затвердження Порядку використання сум податку на додану вартість, сплачених переробними підприємствами до спеціального фонду державного бюджету» [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/246-2011-%D0%BF>.
9. Саблук П.Т. Основні напрями удосконалення державної аграрної політики в Україні / П.Т. Саблук, Ю.Я. Лузан // Економіка АПК. — 2011. — № 5. — С. 3–16.
10. Статистичний збірник «Сільське господарство України» за 2010 рік / за ред. Ю.М. Остапчука. — К.: Державна служба статистики України, 2011. — 374 с.
11. Шигаєва Т.В. Шляхи реформування молокопереробної галузі України / Т.В. Шигаєва, О.Г. Кулько // 36. наук. праць «Науковий вісник академії муніципального управління» — Серія «Економіка» — вип. 7, 2009 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvamu_ekon/2009_7/ZMIST.htm.
12. Berry P. (2009.) “Dairy”. *Australian commodities*, vol. 6, no1, p. 89–98.
13. Dairy Management Inc., prepared for Innovation Center for U.S. Dairy, Executive Summary: The Future of Dairy, August 2012, pp 3–9.
14. Jerry Cessna (2013) “Situation and Outlook for the U.S. Dairy Industry” *Agricultural Outlook Forum*, February 22, p.1–6.
15. Poppe K.J. (2008.) “Food legislation and competitiveness in the EU food industry”. *Case studies in the dairy industry*, p. 140.
16. Spanu V., Viridis S., Scarano C., Cossu F., De Santis E. P. L. and Cosseddu A. M. (2010) “Antibiotic resistance assessment in *S. aureus* strains isolated from raw sheep's milk cheese”. *Veterinary Research Communications*, p. 1–4.

Стаття надійшла до редакції 21.08.2013 р.

*

УДК 330.102.344

А.В. ЄРЕМЕЄВА, аспірант*
Національний науковий центр „Інститут аграрної економіки”

Інтелектуальний капітал у розвитку аграрного сектору економіки

Постановка проблеми. Процес економічного розвитку досліджується численними вітчизняними і зарубіжними вченими-економістами та практиками у різноманітних моделях економічного зростання (неокласична модель, неокейнсіанська модель мультиплікатора-акселератора, модель Solow, сучасна теорія економічного зростання) [1], в яких провідне місце відведено нагромадженню капіталу. Економічному зростанню властиві якісні риси, що характеризуються зміною якості життєдіяльності людини, підвищенням рівня доходів населення і всебіч-

ним розвитком особистості. Рушійною основою економічного розвитку та підвищення добробуту нації є формування й нагромадження інтелектуального капіталу, де саме людина є головним генератором, носієм нових ідей, що розв'язує проблеми формування необхідних ресурсів, товарів, послуг, збереження навколишнього середовища з метою підвищення добробуту життя населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та прикладні аспекти формування, управління й нагромадження інтелектуального капіталу висвітлені в працях відомих зарубіжних і вітчизняних науковців. Серед зарубіжних учених можна відзначити праці Galbraith G. [2], Itami H. [3],

* Науковий керівник – Ю.Я. Лузан, доктор економічних наук, доцент.

© А.В. Єремєєва, 2013

4. Ключові питання молочного сектору України та попередні рекомендації / Проект „Виконання Україною зобов'язань щодо членства в СОТ і Європейської політики добросусідства у сільському секторі (секторальний підхід)” [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.swar-rural.org.ua>
5. Маслак А.М. Скотарство України : реалії сьогодення / А.М. Маслак // Агробізнес сьогодні . — 2012. — № 3 (226) . — С. 9–12.
6. Нижче нікуди? Огляд ситуацій на ринку молока в Україні // Пропозиція [Електронна версія українського аграрного видання]. — Режим доступу : <http://www.propozitsiya.com/?page=149&itemid=1918&number=59>.
7. Податковий кодекс України 2011р, ухвалений Верховною Радою України і підписаний Президентом України 02.12.2010 року за № 2755-VI // «Голос України», 2010, 4 груд. №229-230 (4979-4980) — 56 с.
8. Постанова Кабінету Міністрів України № 246 від 2 березня 2011 року «Про затвердження Порядку використання сум податку на додану вартість, сплачених переробними підприємствами до спеціального фонду державного бюджету» [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/246-2011-%D0%BF>.
9. Саблук П.Т. Основні напрями удосконалення державної аграрної політики в Україні / П.Т. Саблук, Ю.Я. Лузан // Економіка АПК. — 2011. — № 5. — С. 3–16.
10. Статистичний збірник «Сільське господарство України» за 2010 рік / за ред. Ю.М. Остапчука. — К.: Державна служба статистики України, 2011. — 374 с.
11. Шигаєва Т.В. Шляхи реформування молокопереробної галузі України / Т.В. Шигаєва, О.Г. Кулько // Зб. наук. праць «Науковий вісник академії муніципального управління» — Серія «Економіка» — вип. 7, 2009 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvamu_ekon/2009_7/ZMIST.htm.
12. Berry P. (2009.) “Dairy”. *Australian commodities*, vol. 6, no1, p. 89–98.
13. Dairy Management Inc., prepared for Innovation Center for U.S. Dairy, Executive Summary: The Future of Dairy, August 2012, pp 3–9.
14. Jerry Cessna (2013) “Situation and Outlook for the U.S. Dairy Industry” *Agricultural Outlook Forum*, February 22, p.1–6.
15. Poppe K.J. (2008.) “Food legislation and competitiveness in the EU food industry”. *Case studies in the dairy industry*, p. 140.
16. Spanu V., Viridis S., Scarano C., Cossu F., De Santis E. P. L. and Cosseddu A. M. (2010) “Antibiotic resistance assessment in *S. aureus* strains isolated from raw sheep's milk cheese”. *Veterinary Research Communications*, p. 1–4.

Стаття надійшла до редакції 21.08.2013 р.

*

УДК 330.102.344

А.В. ЄРЕМЕЄВА, аспірант*
Національний науковий центр „Інститут аграрної економіки”

Інтелектуальний капітал у розвитку аграрного сектору економіки

Постановка проблеми. Процес економічного розвитку досліджується численними вітчизняними і зарубіжними вченими-економістами та практиками у різноманітних моделях економічного зростання (неокласична модель, неокейнсіанська модель мультиплікатора-акселератора, модель Solow, сучасна теорія економічного зростання) [1], в яких провідне місце відведено нагромадженню капіталу. Економічному зростанню властиві якісні риси, що характеризуються зміною якості життєдіяльності людини, підвищенням рівня доходів населення і всебіч-

ним розвитком особистості. Рушійною основою економічного розвитку та підвищення добробуту нації є формування й нагромадження інтелектуального капіталу, де саме людина є головним генератором, носієм нових ідей, що розв'язує проблеми формування необхідних ресурсів, товарів, послуг, збереження навколишнього середовища з метою підвищення добробуту життя населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та прикладні аспекти формування, управління й нагромадження інтелектуального капіталу висвітлені в працях відомих зарубіжних і вітчизняних науковців. Серед зарубіжних учених можна відзначити праці Galbraith G. [2], Itami H. [3],

* Науковий керівник – Ю.Я. Лузан, доктор економічних наук, доцент.

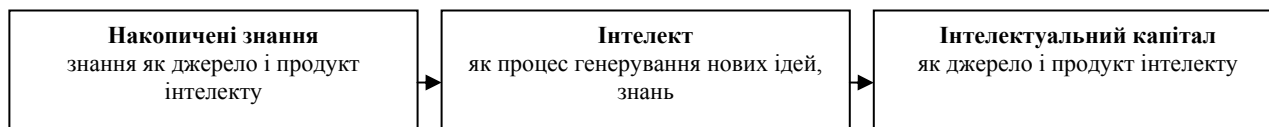
© А.В. Єремєєва, 2013

Brooking A. [4], Edvinsson L., Malone M. [5], Stewart T. [6], Sullivan P. [7], В. Іноземцева [8] й Б. Леонтьєва [9] та інших. Проблеми інтелектуального капіталу досліджують вітчизняні науковці В. Геєць [10], А. Чухно [11], О. Бутнік-Сіверський [12], О. Кендюхов [13], Н. Гавкалова, Н. Маркова [14]. Разом з тим недостатньо вивченими залишаються багато теоретичних аспектів інтелектуального капіталу. Серед них: інформаційна природа капіталу, сутність, структура й особливості формування, функціонування і відтворення інтелектуального капіталу в аграрній сфері. Деякі з названих проблем, що стосуються особливостей формування інтелектуального капіталу та його складових в аграрній сфері, досліджуються лише вузьким колом вітчизняних учених, а саме: П. Саблуком [15], Ю. Лузаном [16], О. Шпикуляком [17], Л. Курило [18], М. Кодецькою [19], Т. Бауліною [20].

Мета статті – визначення теоретичних підходів до інтелектуального капіталу, сутності, основних функцій, впливу на еко-

номічний розвиток країни, розкриття його особливостей стосовно аграрної наукової сфери країни.

Виклад основних результатів дослідження. В період транзитивної економіки з дедалі більшим зростанням інтелектуалізації праці вчені визнали за доцільне говорити про інтелектуальний капітал як про самостійну економічну категорію. Орієнтація на такий капітал як загальносвітова тенденція виступає на перший план завдяки здатності людства генерувати нові знання, розробляти нові технології, сприяючи ефективному його зростанню. Під категорією "знання" у сучасних філософських концепціях розглядається селективна, впорядкована, певним способом одержана, відповідно до будь-яких критеріїв оформлена інформація, соціально значуща й визнана як знання певними соціальними суб'єктами і суспільством у цілому [21]. Тобто знання є основним джерелом інтелектуального капіталу, що забезпечує конкурентоспроможність країни, регіону, господарюючого суб'єкта та особистості (рис.).

Еволюція категорії „інтелектуальний капітал”

Джерело: [22].

Словоутворення „інтелектуальний капітал” походить від слів „капітал” та „інтелект”. Обидва ці поняття досить складні. Термін “капітал” походить від німецького kapital, франц. capital, спочатку головне майно, головна сума та від лат. capitalis – головний. Існує широке розмаїття тлумачень

капіталу, передумовами його виникнення є розвиток товарного виробництва в різних соціально-економічних формаціях, включаючи процеси примусового відокремлення дрібних товаровиробників (селян, ремісників) від засобів виробництва, насамперед від землі (табл. 1).

1. Еволюція поняття капітал на різних етапах економічної думки

Етап розвитку економічної думки	Представники	Визначення капіталу
Докапіталістичний період (16-17 ст.)	У. Стаффорд, Т. Мен, А. Серра, А. Монкретьєн	Капітал - це гроші. Головне джерело створення прибутку капіталу - обіг у зовнішній торгівлі
Буржуазна класична політична економія (13-19 ст.)	Ф. Кене, В. Мірабо	Капітал існує у формі щорічних авансів і первинних авансів – фонд землеробського господарства
	У. Петті, А. Сміт, Д. Рікардо, Ст. Мілль	Капітал – це засоби виробництва, нагромаджена праця
Неокласична політична економія (кін. 19 – поч. 20 ст.)	І. Фішер, В. Парето	Капітал – це результати праці, які мають вартість, збільшуючи продуктивність праці й землі в даний момент
	А. Маршалл, А. Пігу	Капітал – це частина людського багатства, спрямована на присвоєння за допомогою торгово-промислової діяльності
	Дж. Кларк	Капітал – це сума активного і виробничого багатства, що складається з матеріальних засобів виробництва

	Дж. Кейнс	Капітал – багатство, здатне приносити більший дохід, ніж у випадку його альтернативного використання – зберігання в грошовій формі
	М. Фрідмен	Капітал – товари виробничого призначення
	Є. Хансен, Дж. Робінсон	Капітал – засоби виробництва. Джерело прибутку – фізична сутність капіталу, підприємство, ризик
Сучасна школа 21 ст. – наші дні (вітчизняні вчені)	І. Бланк	Капітал характеризує загальну вартість засобів у грошовій, матеріальній і нематеріальній формах, інвестованих у формування його активів
	Н. Русак В. Русак	Капітал – це засоби, вкладені в суб'єкт господарювання на початку або впродовж господарської діяльності з метою одержання прибутку (доходу)
	В. Селезньов	Капітал – фінансові ресурси, які використовуються на розвиток виробничого процесу (покупка сировини, товарів, робочої сили, інших елементів виробництва)
	С. Моїсеєв, В. Терьохін	Капітал – це фінансові кошти підприємства, відображені в пасиві його бухгалтерського балансу
	І. Балабанов	Капітал – частина фінансових ресурсів, які вкладені в обіг, і доходи, що вони приносять від цього обігу

Джерело: [23].

Термін інтелект у перекладі з латинської мови „intellectus” означає „пізнання, розуміння, розум”, але у різних авторів своє трактування (табл. 2). Вважаємо, що саме людина є первинним, «генетичним» суб'єктом інтелектуального капіталу, саме вона в період стрімкого науково-технічного прогресу

та обмеженості ресурсів стає невід'ємною і головною складовою технологічних систем, а людський інтелект посідає місце безпосередньої й вирішальної продуктивної сили нової постіндустріальної епохи. Інтелект є рушійною силою в процесі нарощування інтелектуального капіталу.

2. Визначення поняття „інтелект” у різних літературних джерелах

Визначення поняття	Літературне джерело
Інтелект – здатність мислення, раціонального пізнання, на відміну від таких, наприклад, духовних якостей, як почуття, воля, інтуїція, уява тощо	БСЭ: В 30 т. / Гл. ред. А. М. Прохоров. – Изд. 3-е. – М.: Советская Энциклопедия, 1972. – Т. 10. – С. 311
Інтелект визначається як „розум”; „розумова здатність людини мислити”	Словарь иностранных слов. – 13-е изд. – М.: Рус. яз., 1986. – С. 197
Інтелект – це здатність до мислення, розумовий початок у людини	Ожегов С. И. Словарь русского языка. – М.: Русский язык, 1984. – С. 223
Інтелект – це розум, розумові здібності: вчитися з досвіду, пристосовуватися, адаптуватися до нових ситуацій, застосовувати знання, щоб керувати навколишнім середовищем або мислити абстрактно	Азимов Э.Г., Щукин А. Н. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам). – М.: Из-во ИКАР, 2009. – С. 80
Інтелект (intelligence) – розумова здатність людини або потенціал раціональної думки і поведінки	Д. Дэвид, Дж. Джерри Большой толковый социологический словарь, 2001.
Інтелект – це поняття визначається досить різноманітно, але в загальному вигляді мають на увазі індивідуальні особливості, зараховують до сфери пізнавальної, перш за все - до мислення, пам'яті, сприйняття, уваги та ін.	С.Ю. Головин. Словарь практического психолога. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://vocabulary.ru/dictionary/25/word/intelekt

Джерело: [24-30].

Безумовно, інтелектуальний капітал – це один із специфічних різновидів капіталу, що має відповідні ознаки і відтворює одночасно характерні лише йому специфіку й особливості.

Розвиток теорії інтелектуального капіталу як економічної категорії відбувався спочатку у трьох напрямках. Перший напрям

з'явився в Японії та був пов'язаний з інноваційною роботою Хіроюкі Ітамі (Hiroyuki Itami), який вивчив ефект, що чинили невлітими активи на управління японськими корпораціями. Другий – характеризувався працями багатьох економістів, які орієнтувалися на теорію фірми. Яскравими представниками були Penrose, Rumelt, Wemerfelt та ін-

ші, які були з'єднані Девідом Тисом (David Thies) у статті 1986 року, що описує комерціалізацію технології [31]. Третій напрям сфокусувався на вимірі інтелектуального капіталу з погляду людського фактора і відображався у праці К. Свейбі (Karl-Erik Sveiby) у Швеції. Поняття інтелектуальний капітал увів у науковий обіг Дж. Гелбрейт у 1969 році, який у своєму листі до М. Калец-

кі вжив цей термін. Подальші дослідження сутності інтелектуального капіталу пов'язують з іменами Sullivan P., В. Іноземцева, Б. Леонтьєва й іншими видатними вченими. Складність визначення цього поняття пов'язана зі складністю внутрішньої будови інтелектуального капіталу, безліччю взаємозв'язків і взаємозалежностей (табл. 3).

3. Порівняльна таблиця визначення терміна „інтелектуальний капітал”

Автор	Визначення
Зарубіжні вчені	
Дж. Гелбрейт, Stewart T.	ІК - сума всього того, що знають працівники компанії і що надає конкурентні переваги компанії на ринку
Itami H.	ІК = «невидимі активи» (invisible assets)
Brooking A	ІК – це нематеріальні активи, без яких компанія не може існувати та розвивати конкурентні переваги; складовими частинами інтелектуального капіталу є людські активи, інтелектуальна власність, інфраструктурні й ринкові активи
Edvinsson L., Malone M.	ІК - сума людського капіталу (human capital) і структурного (structural capital)
Sullivan P.	ІК - це людський капітал (ноу хау, включаючи колективний досвід, і навички, які здебільшого не є її власністю) та структурний. Підкреслює значення аналізу інтелектуальних активів (специфічних знань, якими може володіти компанія, включаючи інтелектуальну власність, таку як патенти, авторські права, торгові марки, комерційна таємниця, і т.п.)
В. Іноземцев	ІК - це своєрідний «колективний мозок», який акумулює наукові та звичайні знання працівників, набутий досвід, інтелектуальну власність, спілкування й організаційну структуру, імідж фірми, її інформаційні мережі
Б. Леонтьєв	ІК - вартість сукупності наявних інтелектуальних активів, включаючи інтелектуальну власність, його природні та набуті інтелектуальні здібності й навички персоналу, а також нагромаджені бази знань і корисні відносини з іншими суб'єктами
Вітчизняні вчені	
В. Геєць	ІК - це людський капітал (знання, вміння, навички, досвід людей)
А. Чухно	ІК - це закономірний результат розвитку науки і техніки, глибокого проникнення їх у процес виробництва, підвищення ролі та значення науки, людського розуму, інформації, знань у розвитку економіки й суспільства в цілому
О. Бутнік-Сіверський	ІК - це один із різновидів капіталу, який має відповідні ознаки капіталу і відтворює, одночасно, властиву лише йому (інтелектуальному капіталу) специфіку та особливості. Як економічна категорія інтелектуальний капітал розглядається з позиції авансованої інтелектуальної власності, що під час свого руху приносить більшу вартість за рахунок додаткової вартості
О. Кендюхов	ІК - це здатність створювати нову вартість інтелектуальних ресурсів підприємства, які представлені людським і машинним інтелектами, а також інтелектуальними продуктами, створеними ним самостійно або залученими зі сторони, як засоби створення нової вартості
Н. Маркова Н. Гавкалова	Під інтелектуалізацією людського капіталу запропоновано розуміти процес поступового підвищення інтелектуального рівня людського капіталу на основі синтезу інформації, загальних і професійних знань, умінь та навичок окремого індивіда, що відбувається задля забезпечення відповідності сучасним умовам господарювання й отримання соціально-економічного ефекту. Результатом процесу інтелектуалізації праці виступають створення, формування і нагромадження людського та інтелектуального капіталу, які визначають ефективність будь-якої діяльності
Л. Курило	ІК аграрної сфери – це особливий знанневий ресурс, який включає комплекс продуктів інтелектуальної праці, які за функціональними й галузевими ознаками належать до таких, що формують систему інноваційного забезпечення даного сектору економіки, а за структурою, інституційними чинниками накопичення позиціонуються в ролі специфічних чинників науково-технічного прогресу

Джерело: [2-5, 7-14, 18].

Спільним дефініційним складником цієї категорії є „людський капітал” – знання і здібності (кваліфікації) індивідів, що існують в аналізованому середовищі, а також чисельність популяції й демографічні ознаки даного середовища. Таким чином, зважаючи на все вищезазначене та враховуючи специфіку аграрної науки, пропонуємо наступне визначення її інтелектуального капіталу: інтелектуальний капітал аграрної сфери – економічна категорія, що відображає соціально-економічні відносини в процесі нагромадження, поширення знань, формування, спрямованих на суспільно-

економічний розвиток шляхом удосконалення управління інтелектуальних ресурсів в аграрній науці.

Різноманітність процесів формування інтелектуальних ресурсів, просторова неоднорідність інтелектуального потенціалу, а також відмінності у структурі, спеціалізації та рівні розвитку продуктивних сил окремих територій і суб’єктів ринку зумовлюють необхідність дослідження інтелектуального капіталу на різних рівнях: індивідуальному, корпоративному, регіональному й національному (табл. 4).

4. Фактори впливу інтелектуального капіталу на економічний розвиток країни та його індикатори визначення

Рівень	Індикатори	Фактори впливу
Індивідуальний	Коефіцієнт інтелектуальності (IQ) [*] , тест Векслера, критеріально орієнтоване тестування, шкільний тест розумового розвитку, психологічний тест Гілфорда, середні витрати населення на освіту, середня кількість годин (на тиждень), що затрачається людиною на освіту	Рівень матеріальної забезпеченості, рівень благополуччя в родині, належність до певної соціальної групи, особові мотиви та стимули, характер світогляду людини й рівень її потреб, особливості характеру людини
Корпоративний	Прибуток на одного працівника, рівень прибутковості та продажів на 1 клієнта, частка нових продуктів і послуг у структурі виробництва, ступінь впровадження нових технологій, витрати на освіту та підвищення кваліфікації працівників, витрати на одержання нових компетенцій персоналом	Регіональне, національне та міжнародне конкурентне середовище, рівень спеціалізації підприємства, рівень корпоративної культури, якість системи управління, імідж на ринку, зв’язки з клієнтами, розгалуженість системи маркетингу, наявність провідних технологій і сучасного обладнання, організаційна структура підприємства
Регіональний	Індекс інтелектуальної конкурентоспроможності ^{**} , індекс людського розвитку ^{***} , рівень витрат на НДДКР та систему освіти	Рівень децентралізації влади в державі, рівень спеціалізації регіону на національному та світовому ринках, рівень відкритості регіональної економіки, особливості регіональної стратегії розвитку
Національний	Рівень витрат на НДДКР (абсолютний показник та у % до ВВП), частка витрат на освіту (дошкільні, загальноосвітні й вищі навчальні заклади), кількість дошкільних, загальноосвітніх і професійно-технічних навчальних закладів, кількість осіб із вищою освітою, кількість кандидатів та докторів наук; КАМ Knowledge Index, Knowledge Economy Index	Рівень інтегрованості у світову економічну систему, позиції у світових рейтингах за рівнем соціально-економічного розвитку, досконалість національної законодавчої бази, політична, економічна й соціальна стабільність у державі, членство в міжнародних організаціях та інтеграційних блоках, інвестиційний клімат

Джерело: [31]

^{*} **Коефіцієнт інтелектуальності** (англ. Intellectual quotient, скорочено IQ), показник розумового розвитку, рівня наявних знань і обізнаності, одержуваний на основі різних тестових методик.

^{**} **Індекс інтелектуальної конкурентоспроможності** - оцінка регіональної конкурентоспроможності Асоціації Роберта Хагінса (Huggins Associates), де найвпливовішими факторами у структурі індексу виступають вища освіта або освіта впродовж життя, ефективність ринку праці та розмір ринку. Інтегральний показник ґрунтується на 11 групах ключових індикаторів.

^{***} **Індекс людського розвитку** є сумарним показником людського розвитку. Він вимірює середній рівень досягнень у країні по трьох основних вимірах людського розвитку: тривалого і здорового життя (здоров'я), доступу до знань (освіта) та гідного рівня життя (дохід).

Висновки. Результати проведених досліджень щодо сутності терміна «інтелектуальний капітал» на основі теоретичних узагальнень інтерпретації існуючих в науковій літературі трактувань вітчизняних і зарубіжних вчених дозволили встановити наступне:

розбіжність висловлювань авторів при визначенні сутності інтелектуального капіталу, що зумовлено різними їх підходами щодо впливу факторів інтелектуального капіталу на розвиток економіки;

виникнення необхідності закріплення в законодавчому порядку категорії «інтелектуальний капітал» як один із специфічних

різновидів капіталу, що має відповідні ознаки і відтворює одночасно характерні лише йому специфіку і особливості.

Враховуючи специфіку аграрної науки, нами запропоновано наступне трактування інтелектуального капіталу: інтелектуальний капітал – це економічна категорія, що відображає соціально-економічні відносини в процесі формування, накопичення, поширення знань, спрямованих на соціально-економічний розвиток шляхом удосконалення управління інтелектуальними ресурсами в аграрній науці з врахуванням їх особливостей на формування інтелектуального капіталу.

Список використаних джерел

1. Небава М.І. Теорія макроекономіки: навч. посіб. для вузів / М.І. Небава. – К.: Слово, 2003. – 536 с.
2. Гэлбрейт Дж. Экономические теории и цели общества под ред. акад. Иноземцева В.Л. / Дж. Гэлбрейт. – М.: Прогресс, 1970. – С. 49.
3. Itami H., Mobilizing Invisible Assets, (in Japanese) 1980.
4. Brooking A., Intellectual Capital, London: International Thompson Business Press, 1996.
5. Edvinsson L., Malone M.S., Intellectual Capital: Realizing Your Company's True Value by Finding Its Hidden Brainpower. N.Y.: Happer Business, 1997. – 240 p.
6. Stewart T.A. Intellectual Capital: The New Wealth of Organizations. N.Y.-L.: Doubleday / Currency, 1998. – 288pp.
7. Sullivan P.H., Value-driven Intellectual Capital: How to convert Intangible Corporate Assets into Market Value. Wiley, 2000.
8. Иноземцев В.Л. За пределами экономического общества / В.Л. Иноземцев. – М.: „Academia” – „Наука”, 1998. – 640 с.
9. Леонтьев Б.Б. Цена интеллекта. Интеллектуальный капитал в российском бизнесе / Б.Б. Леонтьев. – М.: Издательский центр „Акционер”, 2002. – 200 с.
10. Гесць В. Економіка знань та перспективи її розвитку для України / В. Гесць // НАН України. Ін-т екон. прогноз. – К., 2005. – 426 с.
11. Чухно А.А. Інтелектуальний капітал: сутність форми і закономірності розвитку / А.А. Чухно // Економіка України. – 2002. – № 11. – С. 48–55, № 12. – С. 61–67.
12. Бутник-Сиверський А.Б. Інтелектуальний капітал: теоретичний аспект / А.Б. Бутник-Сиверський // Інтелектуальний капітал. – 2002. – № 1. – С. 20–24.
13. Кендюхов О. Гносеологія інтелектуального капіталу / О. Кендюхов // Економіка України. – 2003. – № 4. – С. 28–33.
14. Гавкалова Н.Л. Формування та використання інтелектуального капіталу: Наук. видання / Н.Л. Гавкалова, Н.С. Маркова. – Харків: ХНЕУ, 2006. – 252 с.
15. Саблук П.Т. Формування інтелектуального капіталу аграрної економічної науки / П. Т. Саблук // Фінансова освіта: сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку : зб. матеріалів Міжнар. навч.-метод. конф. (м. Севастополь, 29-30 квіт. 2010 р.) / Державний вищий навч. заклад “Українська академія банківської справи Національного банку України”. – Суми, 2010. – С. 14–18.
16. Лузан Ю.Я. Організаційно-економічний механізм забезпечення розвитку агропромислового виробництва України : [моногр.] / Ю. Я. Лузан. – К.: ННЦ Ін-т аграр. економіки, 2010. – 470 с.
17. Шпикуляк О.Г. Інтелектуальний капітал як інститут економіки знань / О. Г. Шпикуляк // Економіка АПК. – 2010. – № 11. – С. 142–147.
18. Курило Л.І. Класифікація та структура інтелектуального капіталу / Л.І. Курило // Вісн. Сумського нац. аграр. ун-ту. Серія: „Фінанси і кредит”. – 2010. – № 1. – С. 71–77.
19. Коденська М.Ю. Інвестиції у розвиток людини / М.Ю. Коденська // Матер. міжнар. наук.-практ. конф. Макро-економічне регулювання інвестиційних процесів та впровадження стратегії інноваційно-інноваційного розвитку в Україні, м. Київ, 23-24 жовт. 2008 р. – У трьох частинах / РВПС України НАН України. – К.: РВПС України НАН України, 2008. – Ч. 1. – С. 72–76.
20. Бауліна Т.В. Інтелектуальний капітал як основа нової парадигми економічної модернізації / Т.В. Бауліна // Вісн. Нац. акад. наук України. – 2010. – № 5. – С.47–48. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/portal/all/herald/2010-05/a7.pdf>.
21. Новейший философский словарь. 3-е изд., испр. – Мн.: Книжный Дом, 2003. – 1280 с.
22. Перский Ю.К. Объектно-субъектное представление интеллектуального капитала [Текст] / Ю. К. Перский, Е. А. Имайкин // Вест. Пермского ун-та. – 2010. – № 2. – С. 28–36.
23. Федоренко Н.О. Исследование экономической сущности и формирование стоимости капитала в процессе его кругооборота / Н.О. Федоренко // Вісн. Сумського держ. ун-ту. Серія Економіка. — 2010. — № 1. Т. 2. — С. 37–46.
24. Словарь иностранных слов. – 13-е изд. – М.: Рус. яз., 1986. – С.197.

25. Ожегов С.И. Словарь русского языка. – М.: Русский язык, 1984. – С. 223.
26. БСЭ: В 30 т. / Гл. ред. А. М. Прохоров. – Изд. 3-е. – М.: Советская Энциклопедия, 1972. – Т. 10. – С. 311.
27. Азимов Э.Г. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам) / Э.Г. Азимов, А.Н. Шукин. – М.: Из-во ИКАР, 2009. – С. 80.
28. Головин С.Ю. Словарь практического психолога [Электронный ресурс] / С.Ю. Головин. – Режим доступа: [http://vocabulary.ru/dictionary/25/word/intelekt].
29. Давид Д. Большой толковый социологический словарь / Д. Давид Д., Дж. Джерри // „Вече”, 1999. – С. 250.
30. Teece David J., Managing Intellectual Capital. Organizational, Strategic, and Policy Dimensions, New York: Oxford University Press, 2002.
31. Ларіна О.Г. Інтелектуальний капітал у системі конкурентоспроможності регіонів / О.Г. Ларіна // Держава та регіони. – Запоріжжя, 2011. – № 2. – С. 74.

Стаття надійшла до редакції 19.07.2013 р.

*

UDC 65.012.65:338.432

*O.Y. LUZAN, competitor
Lugansk National Agrarian University*

Cooperation as an institutional mechanism for the development of agricultural business

Scientific problem. Agricultural entrepreneurship is a special form of application of labour. The enterprising within the scope of its development can be considered as a system of economic relations agricultural production. Agricultural business performance is influenced by different functional incentives of specific manner, including cooperation as an institutional mechanism.

Formulation of the problem of cooperative relations in the institutional aspect of agribusiness ratings is nothing new, but considering cooperation in this perspective, the objective is to define its functional roles as a system of rules, norms and traditions that form the environment for agrarian sharing of cooperative plan.

Analysis of recent researches and publications. The theoretical foundations of the concepts of cooperation were laid in studies of M. Tugan-Baranovsky [4] and A. Chayanov [5], also the problem of cooperation was studied in researches of such scholars as P. Sabluk [2], R. Blok [1], V. Zinovchuk [6], P. Kaninskyi [8], V. Zbarskyi [8], V. Honcharenko [1] and others. The institutional framework for cooperative

mechanism in the development of entrepreneurship in the agricultural sector is analysed by M. Malik [1, 2], F. Horbonos [7], V. Tsybal [3] and other researchers. But our task in this publication is you value and the functioning of cooperatives as the institutional mechanism of agricultural business.

The objective of the article is to determine the content characteristics of cooperation as an institutional mechanism, to estimate its influence on the development of agrarian enterprising considering tendencies of cooperative relations in the agricultural sector of Ukraine.

Statement of the main results of the study. The development of processes of cooperation in the agricultural sector of economy has institutional nature as institutionalism explores aspects of evolution and typology of economic systems whereas current economic system of agrarian enterprising in Ukraine has been evolutionally formed as a result of appropriate organizational and economic transformations. According to the institutional methodology the key feature of efficient cooperation is insurance of potential equilibrium of economic structures in the mechanism of market relations and optimization of transaction costs. Hence, we consider cooperation as an institutional mechanism of self-regulation of business; powerful institute

---

© O.Y. Luzan, 2013

25. Ожегов С.И. Словарь русского языка. – М.: Русский язык, 1984. – С. 223.
26. БСЭ: В 30 т. / Гл. ред. А. М. Прохоров. – Изд. 3-е. – М.: Советская Энциклопедия, 1972. – Т. 10. – С. 311.
27. Азимов Э.Г. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам) / Э.Г. Азимов, А.Н. Шукин. – М.: Из-во ИКАР, 2009. – С. 80.
28. Головин С.Ю. Словарь практического психолога [Электронный ресурс] / С.Ю. Головин. – Режим доступа: [http://vocabulary.ru/dictionary/25/word/intelekt].
29. Давид Д. Большой толковый социологический словарь / Д. Давид Д., Дж. Джерри // „Вече”, 1999. – С. 250.
30. Teece David J., *Managing Intellectual Capital. Organizational, Strategic, and Policy Dimensions*, New York: Oxford University Press, 2002.
31. Ларіна О.Г. Інтелектуальний капітал у системі конкурентоспроможності регіонів / О.Г. Ларіна // Держава та регіони. – Запоріжжя, 2011. – № 2. – С. 74.

Стаття надійшла до редакції 19.07.2013 р.

*

UDC 65.012.65:338.432

*O.Y. LUZAN, competitor
Lugansk National Agrarian University*

Cooperation as an institutional mechanism for the development of agricultural business

Scientific problem. Agricultural entrepreneurship is a special form of application of labour. The enterprising within the scope of its development can be considered as a system of economic relations agricultural production. Agricultural business performance is influenced by different functional incentives of specific manner, including cooperation as an institutional mechanism.

Formulation of the problem of cooperative relations in the institutional aspect of agribusiness ratings is nothing new, but considering cooperation in this perspective, the objective is to define its functional roles as a system of rules, norms and traditions that form the environment for agrarian sharing of cooperative plan.

Analysis of recent researches and publications. The theoretical foundations of the concepts of cooperation were laid in studies of M. Tugan-Baranovsky [4] and A. Chayanov [5], also the problem of cooperation was studied in researches of such scholars as P. Sabluk [2], R. Blok [1], V. Zinovchuk [6], P. Kaninskyi [8], V. Zbarskyi [8], V. Honcharenko [1] and others. The institutional framework for cooperative

mechanism in the development of entrepreneurship in the agricultural sector is analysed by M. Malik [1, 2], F. Horbonos [7], V. Tsybal [3] and other researchers. But our task in this publication is you value and the functioning of cooperatives as the institutional mechanism of agricultural business.

The objective of the article is to determine the content characteristics of cooperation as an institutional mechanism, to estimate its influence on the development of agrarian enterprising considering tendencies of cooperative relations in the agricultural sector of Ukraine.

Statement of the main results of the study. The development of processes of cooperation in the agricultural sector of economy has institutional nature as institutionalism explores aspects of evolution and typology of economic systems whereas current economic system of agrarian enterprising in Ukraine has been evolutionally formed as a result of appropriate organizational and economic transformations. According to the institutional methodology the key feature of efficient cooperation is insurance of potential equilibrium of economic structures in the mechanism of market relations and optimization of transaction costs. Hence, we consider cooperation as an institutional mechanism of self-regulation of business; powerful institute

---

© O.Y. Luzan, 2013

for entrepreneurial risk minimization; a special system of social relations. This specific institutional mechanism for the formation of a democratic system of business combines collective and individual incentives.

Cooperation enables minimisation of transaction costs, in particular by overcoming the effects of the asymmetry of the field of information, eliminating risks of commercial disputes and associated costs. Therefore, we consider that the cooperation is an important market regulatory institution that provides activation of the agricultural business on a cooperative basis. Institutionalisation of cooperation as regulatory institution in the agricultural sector of Ukraine has its own characteristics, in particular related to unfavourable institutional environment. Cooperative form of organization of agricultural production is still perceived by farmers as equal collective farm.

Although we note that historically cooperation in Ukraine has been known for a long time. In the early 20 century, particularly in 1920-1930, the cooperative movement had involved approximately 60% of the population. But in the subsequent Soviet period the interest in cooperation (particularly in service sphere) has been almost absolutely decreased, as it cooperation was substantiated with command economy.

Nowadays in Ukraine only nearly 0.3% of the rural population is involved in cooperative relations, as this part is extremely insufficient, cooperation can not play an important role in the development of organized, demonopolized agricultural market.

Regarding cooperation as a regulatory institute of stimulation of agricultural enterprising process, we define it as a tool for protection of small commodity producers from unfair competition and monopolistic collusion. Due to the fact that currently in Ukraine agricultural cooperation has not reached the necessary level of development, we can conclude that a given institution is inefficient, particularly for the promotion of small and medium agribusiness.

Providing analytical data of the development of cooperation, we decipher service and production segments.

Service segment that traditionally has non-profit character and performs the function of social institution, shows decrease of the level of

spread of cooperative ideas. According to Ministry of Agrarian Policy of Ukraine, for the last four years, the number of agricultural service cooperatives in the country has increased by 389 units. By July 1, 2013 in Ukraine there were 953 gross agricultural service cooperatives. During the first half of this year their number has increased by 68 units. The largest number of cooperatives is in Zhytomyr (105), Vinnytsia (84), Ivano-Frankivsk (73) regions and the Autonomous Republic of Crimea (71), the smallest number of agricultural service enterprises is registered in Donetsk and Khmelnytsky regions (12). Out of the whole number of these cooperatives only 618 cooperatives are real agents of business. There are 142 cooperatives that are involved into agriculture and harvesting, 187 dairy cooperatives, 19 meat cooperatives, 64 cooperatives of fruits and vegetables, 33 cereal enterprises and 173 cooperatives involved in other services.

Agricultural service cooperatives have employed 29 thousand people that keep 22,3 thousand cattle stock, including 15.2 thousand cows. During the first half of 2013 these cooperatives sold more than 29 tons of milk and 7.1 thousand tonnes of crops, 3.3 tonnes of produce. 2518 jobs were created.

Agricultural service cooperatives were provided with financial support according to the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine on March 9, 2011 № 272 "On approval of the use of funds allocated in the state budget to support agricultural service cooperatives." Budget funds were sent on a competitive basis for financial support of these cooperatives the members of which are exclusively personal peasant households, farmers and farms, and natural persons, who are agricultural producers, for the purchase of agricultural machinery, equipment and facilities of domestic production in the volume of 90% of the cost of the machinery, excluding value added tax, in case of the 10% cost anterior payment by the cooperative.

Therein, service cooperatives are not considered by farmers as a form of economic activity of the future. Therefore, it is necessary to point out the fact that within a given segment of the agriculture cooperative structures and the institutional mechanism demonstrate institutional

inefficiency, since the formation of long-term institutional environment of economic exchange reflects deinstitutionalisation of cooperations.

International experience confirms that the institution of cooperation is the only effective economic entity, which protects the economic interests of the owner and creates conditions for effective activity. The manufacturing segment cooperatives in Ukraine are represented by ag-

ricultural cooperatives, which are formed on the basis of former collective economic forces. The development of these structures is accompanied by many difficulties. Agricultural cooperative business structures during the whole period of organizational and economic transformation in the agricultural sector, has been following the trend of reduction of the number of the companies of this form of management (Table).

Quantitative parameters of production cooperatives in agriculture of Ukraine*

Index	2003	2004	2004	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Number of producers' cooperatives, ed.	1452	1198	1041	845 The	739	708	629	551	510	434
<i>Changes to the previous year, + -, units</i>	-364	-254	-157	-196	-106	-31	-79	-78	-41	-76
The arable land in use, ha	2631, 0	2140.6	1811.1	1537.3	1268.7	1145.2	1025.1	941.3	788.9	701.8
<i>Changes to the previous year, + -, ha</i>	-650.0	-490.4	-329.5	-273.8	-268.6	-123, 5	-120.1	-83.8	-152.4	-87.1
The average number of workers employed in agricultural production, people	182,328	134,941	107,198	82253	60838	49843	42139	37274	29622	25003
<i>Changes to the previous year, + -, persons</i>	-70,270	-47,387	-27,743	-24,945	-21,415	-10,995	-7704	-4865	-7652	-4619

* Calculated according to the State Statistics Service of Ukraine.

The carried out analysis of analytical information and evaluation of functionality features of cooperation as an institutional mechanism of agricultural enterprising have showed that cooperation should be defined as an institution, as it can be characterised by self-regulation of business provides self-consolidation of agricultural producers, for instance, service cooperatives; development and utilization of productive capacity of asset owners (land and property) on the basis of individual equity participation in the development of production and service cooperative structures.

Conclusions. The current trends of the development of cooperatives in agriculture in Ukraine substantiate the definition that institutional cooperation as a mechanism of the development of agricultural business demonstrates descending effect. There is a systematic

rejection, inefficiency of the institute of cooperatives, which accordingly reduces the effectiveness of social entrepreneurship in agricultural production. However, cooperation as an institutional mechanism is designed to ground and create favourable institutional environment for agribusiness development (especially for small and medium businesses) and to promote demonopolization of agricultural markets. Anti-monopoly policy in the markets for agricultural products and food is the main purpose of institutional cooperation as a mechanism for mutual market interactions. Cooperative structure is the institutional form that demonopolises market for agricultural products, aligns competition of small and large farmers, which is one of the main problems of modern agricultural management.

References

1. *Block R.* The agricultural service cooperatives: pract. handbook. / [R. Block, Honcharenko V.V., Malik M.Y. and others] Eds. M.Y. Malik, R. Block. – K.: Vintage, 2001. – 286 p.
2. *Sabluk P.T.* Cooperation in agriculture production / [Sabluk P.T., Zinovchuk V.V., Malik M.Y. and others.]. – K.: UAPA, 2003. – 72 p.
3. *Tsymbal V.O.* Problems of service cooperatives in rural / V.O. Tsymbal. – Mode of access: http://www.nbu.gov.ua/portal/Chem_Biol/Agroin/2011_4-6/ZUMBAL.pd.
4. *Tugan-Baranovsky M.I.* Political Economy : The course is popular / M.I. Tugan-Baranovsky. – K. : Science. Opinion, 1994. – 262 p.
5. *Chayanov A.V.* Brief Course of cooperation / A.V. Chayanov. – M.: Kooperativnoye yzdatelstvo, 1925. – 78 p.

6. Zinovchuk V.V. Organizational foundations of agricultural cooperative / V.V. Zinovchuk. – 2nd ed., ext. and revised. – K.: Logos, 2001. – 380 p.
7. Horbonos F.V. Cooperation as a form of relations manifestation / F.V. Horbonos // *Economika APK*. – 2004. – № 9. – P. 26-32.
8. Kaninskyi P.K. Development of Agricultural Production Cooperatives in Ukraine / P.K. Kaninskyi, V.K. Zbarskyi. – K.: IAE NNC NAASU, 2010. – 52 p.
9. Henzler R. Betriebswirtschaftliche Probleme des Genossenschaftswesens / R. Henzler. – Wiesbaden, 1962. – P. 31.
10. Mande E. Grundtatbestände und Grundfragen der Genossenschaft / E. Mande. – Teil 1. – Hohenheim, 1995. – P. 5.

The article has been received 02.10.2013

*

UDC 338.432:633.1:330.13

*O.A. MATERYNSKA, scientific researcher
Vinnitsya National Agrarian University*

The study of dependence of profitability in barley production upon economic indicators of agricultural enterprises

Scientific problem. The important task of agricultural production is stable and permanent people's supply with food and increasing the economic efficiency in grain industry. Under all the conditions necessary for the industry's profitability, one of the prior tasks is to improve the efficiency of grain production in agricultural enterprises.

Analysis of recent researches and publications. In scientific research the chief attention is devoted to improving the efficiency in grain industry. It should be noted that to the current economic problems of efficiency in grain-production complex the research papers of such famous Ukrainian scientists as F. Horbonos [1], I. Levytska [5], V. Zhygadlo, O. Sikachyna [3], R. Litnarovych [6], V. Kurgan [4] and others were devoted.

The objective of the article – determination of dependency of barley production profitability from agricultural firms' economic indicators.

Statement of the main results of the study. The efficiency of agricultural production reflects its effectiveness and describes the quality of managing. At the same time it is necessary to distinguish the concept of effect and economic

efficiency. Effect means a consequence, the result of production in general or taking certain steps in agriculture. Economic efficiency points to the final result from the usage of production means and human labor, returning the total cost, that is generally defined as the correlation between the results of production and the cost of their gaining [4].

In evaluating the economic efficiency of agricultural farm production one must identify correctly the system of interrelated indicators, those are to reflect impartially its level. To determine the economic efficiency of agricultural enterprises in general we use the system of indicators that should be calculated as follows: the value of gross domestic product (GDP), the value of GDP and pure income, profits, the level of profitability.

One of the main indicators of economic efficiency in production is profitability, that characterizes the income and production profits. It shows the cost results not only of human, but also of materialized labor, the amount of using the production means, the quality of realized production, the level of production organization and its management [1]. Profitability indicators are necessary to evaluate the economic efficiency of management and resource usage.

© O.A. Materynska, 2013

6. Zinovchuk V.V. Organizational foundations of agricultural cooperative / V.V. Zinovchuk. – 2nd ed., ext. and revised. – K.: Logos, 2001. – 380 p.
7. Horbonos F.V. Cooperation as a form of relations manifestation / F.V. Horbonos // *Economika APK*. – 2004. – № 9. – P. 26-32.
8. Kaninskyi P.K. Development of Agricultural Production Cooperatives in Ukraine / P.K. Kaninskyi, V.K. Zbarskyi. – K.: IAE NNC NAASU, 2010. – 52 p.
9. Henzler R. Betriebswirtschaftliche Probleme des Genossenschaftswesens / R. Henzler. – Wiesbaden, 1962. – P. 31.
10. Mande E. Grundtatbestände und Grundfragen der Genossenschaft / E. Mande. – Teil 1. – Hohenheim, 1995. – P. 5.

The article has been received 02.10.2013

*

UDC 338.432:633.1:330.13

*O.A. MATERYNSKA, scientific researcher
Vinnitsya National Agrarian University*

The study of dependence of profitability in barley production upon economic indicators of agricultural enterprises

Scientific problem. The important task of agricultural production is stable and permanent people's supply with food and increasing the economic efficiency in grain industry. Under all the conditions necessary for the industry's profitability, one of the prior tasks is to improve the efficiency of grain production in agricultural enterprises.

Analysis of recent researches and publications. In scientific research the chief attention is devoted to improving the efficiency in grain industry. It should be noted that to the current economic problems of efficiency in grain-production complex the research papers of such famous Ukrainian scientists as F. Horbonos [1], I. Levytska [5], V. Zhygadlo, O. Sikachyna [3], R. Litnarovych [6], V. Kurgan [4] and others were devoted.

The objective of the article – determination of dependency of barley production profitability from agricultural firms' economic indicators.

Statement of the main results of the study. The efficiency of agricultural production reflects its effectiveness and describes the quality of managing. At the same time it is necessary to distinguish the concept of effect and economic

efficiency. Effect means a consequence, the result of production in general or taking certain steps in agriculture. Economic efficiency points to the final result from the usage of production means and human labor, returning the total cost, that is generally defined as the correlation between the results of production and the cost of their gaining [4].

In evaluating the economic efficiency of agricultural farm production one must identify correctly the system of interrelated indicators, those are to reflect impartially its level. To determine the economic efficiency of agricultural enterprises in general we use the system of indicators that should be calculated as follows: the value of gross domestic product (GDP), the value of GDP and pure income, profits, the level of profitability.

One of the main indicators of economic efficiency in production is profitability, that characterizes the income and production profits. It shows the cost results not only of human, but also of materialized labor, the amount of using the production means, the quality of realized production, the level of production organization and its management [1]. Profitability indicators are necessary to evaluate the economic efficiency of management and resource usage.

© O.A. Materynska, 2013

Analysis of the profitability indicators allows managers and specialists of an agricultural enterprise to determine which products are the most interesting to produce in the farm with the best opportunities to increase profitability of production. The higher production profitability is, the more opportunities there are to carry out scientific and technological progress, comprehensive intensification of agriculture, to solve rural social problems and improve the size of financial stimulating for farm workers according to final results and increasing the production profitability. Therefore, it is the indicator of profitability (the correlation between the pure income and the total production cost in per cents) that stands for the main criterion of evaluating the efficiency of intensive technologies in crop cultivation.

To evaluate the efficiency of grain-feed crops at agricultural formations in Vinnytsia region we have analyzed the main economic indicators for farms, those were grouped according to crop area, yield, gross production, cost of one metric center of grain and the profitability level, as well as their comparing with the similar indicators all over Ukraine with the help of regression analysis.

Regression analysis is a basic statistical method for constructing the mathematical models of objects or phenomena according to experimental data. The main task of regression analysis is obtaining the results of regression options ($b_1, \dots, b_m$), that would be optimal in some sense [6].

Table 1 shows the indicators of economic efficiency of barley production in 2008-2010, for example the farms of Vinnytsia region were taken, grouped by the level of profitability.

It should be mentioned that during 2008-2010, in Vinnytsia region the number of farms engaged in growing and selling barley decreased. Thus, in the year 2008 among 2111 farms there were 428 of such ones, and in 2010 – only 340 of 2083. Besides, during the previous three years there has been a tendency to reduce the economic efficiency of barley growing in the farms of Vinnitsa region. The evidence to this is the fact that in 2008, only 12,8 % of the grouped farms had the profitability level over 80 % and 25,4 % were non-profit, then in 2010 there were 7,1 and 33,5 % of those, but the lowest indicators of economic efficiency of barley growing was in 2009. That year the general non-profit level of Vinnytsia agricultural enterprises (381 farms) growing the crop was 3,7% , that was due to a decline in the selling price to 73,3 hr. per metric center with the cost level for one metric center of the realized product 76,22 hr. per metric center.

For more impartial analysis of the economic efficiency of barley growing we have made the regression model of depending the profitability level upon other productive and economic indicators in 2008-2010.

$$Y = -34,723 \cdot x_1 - 0,000 \cdot x_2 - 0,060 \cdot x_3 + 2,742 \cdot x_4 - 0,029 \cdot x_5 - 173,626 \cdot x_6 + 174,144 \cdot x_7 - 174,102 \cdot x_8 + 0,049 \cdot x_9$$

there Y is the profitability level of barley growing, %; X_1 is barley produced at one farm, metric center; X_2 is the average crop area, hectare; X_3 is yield, metric center per one hectare; X_4 is the cost of one hectare, hr; X_5 is the cost of one metric center of production, hr; X_6 is the realization price, hr per one metric center; X_7 is the profit got from realization of one metric center of grain, hr; X_8 is the profit obtained from one hectare, hr.

1. Analysis of the efficiency of growing barley at farms in Vinnytsia region, grouped according to the level of profitability (2008-2010)

The groups made upon production profitability, %	The number of farms in groups	Group percentage within the general amount of farms, %	Produced at 1 farm, metric center	Realized at 1 farm, metric center	Average area of 1 farm, hectare	Yield, Metric center per hectare	Grain production cost of 1 metric center, hr.	Costs for 1 hectare of sowing, hr.	Cost of 1 hectare of realized production, hr.	The price of realization, hr. per 1 metric center	The profits got from realization of 1 metric center of grain, hr.	The profit got per 1 hectare, hr.	Profitability, %
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
The year 2008													
till -40	15	3,7	3698	3082	176	21,0	127,62	2678	142,90	71,19	-71,71	-	-50,2
-20	30	7,4	6911	5348	301	23,0	82,17	1889	101,73	73,60	-28,14	-500,47	-27,7
-10	22	5,4	5070	3728	164	30,9	76,20	2358	84,35	72,62	-11,73	-266,96	-13,9
0	36	8,9	4235	3110	140	30,3	66,62	2017	81,08	76,64	-4,44	-98,71	-5,5
10	49	12,1	9170	6545	263	34,8	59,57	2075	72,81	76,10	3,29	81,83	4,5
20	47	11,6	8926	6572	264	33,9	63,14	2138	76,46	88,35	11,89	296,42	15,6

Table 1 continued

30	40	9,9	8563	7140	252	33,9	62,09	2106	71,13	88,08	16,95	479,40	23,8
40	35	8,6	8048	5451	226	35,6	51,33	1830	62,34	84,77	22,43	541,62	36,0
60	55	13,5	9272	5879	225	41,3	48,35	1997	58,79	87,26	28,48	745,73	48,4
80	25	6,2	8789	5413	229	38,4	46,14	1770	53,55	89,97	36,43	860,78	68,0
over 80	52	12,8	9219	5765	228	40,5	43,93	1777	43,43	94,04	50,61	1280,41	116,5
Total	406	100,0	7952,98	5579	230	34,5	58,1	2006	69,48	84,43	14,95	362,18	21,5
The year 2009													
till -40	31	8,1	4463	3638	289	15,5	115,65	1788	180,93	68,78	-112,16	-	-61,99
-20	53	13,9	10539	8584	431	24,4	79,79	1950	101,12	73,57	-27,55	1413,44	-27,2
-10	32	8,4	9174	8210	382	24,0	70,46	1693	80,52	68,72	-11,80	-253,58	-14,7
0	54	14,2	7515	6292	284	26,5	66,81	1771	73,34	70,05	-3,29	-72,99	-4,5
10	63	16,5	7300	6377	268	27,2	63,12	1719	70,68	74,25	3,57	84,92	5,1
20	47	12,3	11434	9717	403	28,3	60,86	1725	67,43	77,04	9,61	231,47	14,3
30	31	8,1	7302	6504	257	28,4	50,55	1437	57,78	72,51	14,73	372,94	25,5
40	28	7,3	9822	11523	304	32,3	51,82	1675	57,24	76,50	19,26	730,58	33,7
60	28	7,3	7063	5095	218	32,4	50,31	1629	50,75	76,24	25,49	595,28	50,2
80	7	1,8	9726	7679	284	34,3	42,04	1440	39,61	68,85	29,24	790,59	73,8
over 80	7	1,8	6216	4716	156	39,9	25,01	998	27,3	65,37	38,07	1152,15	139,5
Total	381	100,0	8410	7303	317	26,5	65,44	1735	76,22	73,37	-2,85	-65,59	-3,7
The year 2010													
-40	18	5,3	3030	2456	145	20,9	149,91	3132	191,90	86,66	-105,24	-	-54,8
-20	26	7,6	4139	4862	180	23,0	113,96	2620	130,07	92,21	-37,86	1782,00	-29,1
-10	29	8,5	11750	8888	404	29,1	95,56	2780	111,77	96,58	-15,19	-334,26	-13,6
0	41	12,1	3768	4561	193	19,5	103,32	2016	106,02	101,47	-4,54	-107,29	-4,3
10	51	15,0	5924	6210	230	25,8	91,77	2366	94,78	98,82	4,03	108,98	4,3
20	51	15,0	5179	4269	207	25,0	84,43	2112	96,06	109,87	13,81	284,75	14,4
30	37	10,9	5251	5823	222	23,7	76,94	1824	79,86	99,67	19,81	520,64	24,8
40	24	7,1	12053	11686	386	31,2	80,41	2510	84,95	114,07	29,12	881,18	34,3
60	29	8,5	8878	8409	350	25,4	72,14	1830	76,54	115,04	38,49	924,9	50,3
80	10	2,9	6386	5646	231	27,7	75,28	2086	79,98	132,98	53	1298,05	66,3
over 80	24	7,1	6098	5981	186	32,8	58,45	1915	54,13	109,93	55,8	1792,99	103,1
Total	340	100,0	6396,8	6146	246	26,0	86,96	2263	94,03	104,99	10,96	274,01	11,7

Source: calculated by the author on the basis of the data of State Statistics Service of Ukraine

2. Standard errors and significance evaluating the (t - criterion) regression coefficients

	a1	a2	a3	a4	a5	a6	a7	a8
St. errors	0,0011	0,0344	0,4257	0,0064	0,0746	0,1625	0,0682	0,003
Evaluation	0,512	1,756	6,441	4,634	2327,950	1071,714	2551,655	14,751

In constructing the regression model we calculated the coefficient of determination, that was $R = 0,9599$, indicating that the change in the profitability level was caused by the change

of the above-given indicators. The Fisher's criterion in this case is $F = 35,1883$ (table data $F = 2,36$).

3. Calculation of numerical characteristics

Variable	Average	Median	Variation coefficient, %	Average quadratic deviation	Average error
Y	19,545	14,400	238,060	46,530	8,100
X1	742,273	7302,000	32,862	2438,798	424,540
X2	256,909	231,000	30,146	77,449	13,482
X3	29,118	28,400	21,474	6,253	1,088
X4	1986,424	1915,000	20,975	417,291	72,641
X5	83,677	76,540	42,655	35,692	6,213
X6	86,418	84,770	18,958	16,383	2,852
X7	2,741	11,890	1423,301	39,016	6,792
X8	193,947	284,750	410,009	795,200	138,427

4. Statistical characteristics of the amount distribution

variable	Min	Max	Asymmetry	Excess
Y	-61,900	139,500	0,574	0,131
X1	3030,000	12053,000	0,027	-0,934
X2	140,000	431,000	0,649	-0,384
X3	15,500	41,300	0,091	-0,579
X4	998,000	3132,000	0,547	0,794
X5	27,300	191,900	1,367	1,960
X6	65,370	132,980	0,902	0,153
X7	-112,160	55,800	-1,389	1,862
X8	-1782,000	1792,990	-0,515	0,074

While calculating the regression model we have built the correlation matrix, that reflects

the closeness of connections between the analyzed indicators (tabl. 5).

5. The correlation matrix of depending the economic indicators of barley production in the farms of Vinnytsia region grouped upon the profitability level

	X ₁	X ₂	X ₃	X ₄	X ₅	X ₆	X ₇	X ₈
Y	0,305	-0,144	0,765	-0,575	-0,819	0,273	0,864	0,923
X ₁	1,000	0,799	0,486	-0,224	-0,491	0,002	0,450	0,422
X ₂	0,799	1,000	-0,119	-0,104	-0,054	-0,029	0,037	0,015
X ₃	0,486	-0,119	1,000	-0,355	-0,787	-0,025	0,709	0,708
X ₄	-0,224	-0,104	-0,355	1,000	0,702	0,341	-0,499	-0,540
X ₅	-0,491	-0,054	-0,787	0,702	1,000	0,017	-0,908	-0,866
X ₆	0,002	-0,029	-0,025	0,341	0,017	1,000	0,404	0,414
X ₇	0,450	0,037	0,709	-0,499	-0,908	0,404	1,000	0,966
X ₈	0,422	0,015	0,708	-0,540	-0,866	0,414	0,966	1,000

Conclusions. Thus, according to the data in Table 5, the profitability level of barley production in agricultural enterprises correlates closely with income from the sale of one metrical center of grain and yield from one hectare of the planted crop. The correlation coefficients are $r = 0,864$ and $0,923$. There is a strong contrary interrelation between the level of profitability

and the cost of one metric center of sold products ($r = -0,819$) and an average contrary interrelation within the cost of one hectare of planted crops ($r = -0,575$). The weakest correlation was fixed between the level of profitability and the barley area ($r = -0,144$), while talking of the barley yield it was stronger ($r = 0,765$).

References

1. Business economics: a textbook / F. Horbonos [and others]. - K. : Knowledge , 2010. – 463 p.
2. Yerina A. Statistical Modelling and Forecasting: Training Guide. – K.: Kyiv National Economic University, 2001. - 170 p.
3. Zhygadlo V., Sikachyna O. Grain and oil production in Ukraine: problems and perspectives under the conditions of the global food crisis / Ed. B. Artyushyna. - K.: Analytical and Advisory Centre of Blue Ribbon , 2008. - 44 p.
4. Kurgan V. Economy of farms: training handbook. - Sumy: " University Book ", 2008. - 270 p.
5. Levytska I., Safonov A. The theoretical and methodological basis of evaluating the effectiveness of an enterprise. – [Electronic resource]. – Mode of access: <http://intkonf.org/levitska-iv-ken-safonova-ap-teoretiko-metodologichni-zasadi-otsinyuvannya-efektivnosti-pidpriemstva/>
6. Litnarovych R. Construction and study of the mathematical model after the sources of experimental data by means of regression analysis. Tutorial, Rivne, 2011.-140 p.
7. Statistical information . State Statistics Committee of Ukraine [electronic resource]. – Mode of access : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

The article has been received 21.10.2013

* * *